

Ο ΜΑΡΕΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

ΟΜΙΛΟΣ ΜΑΡΕΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
(ΟΜΕ)

Ο ΜΑΡΕΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Στάυρος Μαυρουδέας

ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG

ΟΜΙΛΟΣ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Ο Μαρξισμός και η Ελληνική Οικονομική Κρίση

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Σταύρος Μαυρονδέας

000 σσ. (14×20,5 εκ.)

Αριθμός έκδοσης: 0000

Κωδικός καταλόγου: 00000

ISBN 978-960-01-00000

Copyright © 2013
Εκδόσεις Gutenberg
???????

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ-ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: *Γιάννης Μαμάης*
ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: *Έλενα Νικολάου*
ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: *Μάγδα Κλαυδιανού*
ΜΟΝΤΑΖ - ΦΙΛΜΟΠΟΙΗΣΗ: *Γιάννης Γάγγος*

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ GUTENBERG
ΔΙΔΟΤΟΥ 37, 106 80 ΑΘΗΝΑ
Τηλ.: 210 36.42.003 – Fax: 210 36.42.030

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ:
ΙΑΣΩΝΙΔΟΥ 13 - 546 35
Τηλ.-Fax: 2310 271147

www.dardanosnet.gr – e-mail: info@dardanosnet.gr
e-shop: www.dardanosnet.gr

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η ολική, μερική ή περιληπτική αναπαραγωγή και μετάδοση έστω και μιας σελίδας του παρόντος βιβλίου, κατά παράφραση ή διασκευή με οποιονδήποτε τρόπο (μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό κ.λπ. – Ν. 2121/93, άρθρο 51). Η απαγόρευση αυτή ισχύει και για τις δημόσιες υπηρεσίες, βιβλιοθήκες, οργανισμούς κ.λπ. (άρθρο 18). Οι παραβάτες διώκονται (άρθρο 13) και τους επιβάλλονται κατάσχεση, αστικές και ποινικές κυρώσεις σύμφωνα με το νόμο (άρθρα 64-66).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Αντί Προλόγου</i>	9
<i>Σταύρος Μαυρουδέας και Θανάσης Μανιάτης</i> Η παγκόσμια καπιταλιστική κρίση, το ελληνικό πρόβλημα και ο μαρξισμός: ένα περίγραμμα ανάλυσης και συζήτησης	11
<i>Θανάσης Μανιάτης</i> Συσώρευση κεφαλαίου και κρίση στην παγκόσμια και την ελληνική οικονομία: Μια μαρξιστική ανάλυση...	43
<i>Γιώργος Οικονομάκης, Γιώργος Ανδρουλάκης και Μαρία Μαρκάκη</i> Μια διερεύνηση του χαρακτήρα της τρέχουσας κρίσης της ελληνικής οικονομίας και των παραγόντων που επιδρούν στην κερδοφορία τις τελευταίες δεκαετίες	89
<i>Δημοφάνης Παπαδάτος</i> Ο νεοσυντηρητικός μετασχηματισμός του ελληνικού καπιταλισμού εν μέσω παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης - Η στρατηγική του Μνημονίου	139

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ που περιλαμβάνονται στον συλλογικό αυτό τόμο είναι αποτέλεσμα επεξεργασίας των μελών του Τμήματος Πολιτικής Οικονομίας του Ομίλου Μαρξιστικών Ερευνών (ΟΜΕ). Ο ΟΜΕ ιδρύθηκε το 2012 και σκοπό έχει την καλλιέργεια της μαρξιστικής ανάλυσης και θεωρίας καθώς και την προβολή και διάδοσή της. Στο πλαίσιο του λειτουργούν διάφορες ομάδες και τμήματα μελέτης. Ο ΟΜΕ δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη μελέτη των προβλημάτων της ελληνικής κοινωνίας και στην παραγωγή εκλαϊκευμένων κειμένων ιδιαίτερα ως βοήθημα του ταξικού εργατικού κινήματος.

Τα κείμενα που ακολουθούν είναι προϊόν της δουλειάς των μελών του ΟΜΕ που ασχολούνται με οικονομικά ζητήματα στο πλαίσιο του αντίστοιχου τμήματος του. Έχουν παρουσιασθεί σε ημερίδες και εκδηλώσεις του ΟΜΕ σε αρκετές πόλεις της χώρας.

Το κεντρικό θέμα τους είναι η μαρξιστική ανάλυση για τη σημερινή κρίση που διαπερνά τον ελληνικό καπιταλισμό. Ιδιαίτερο κίνητρο στη σχετική δουλειά αποτέλεσε η διαπίστωση ότι, ενώ από το ξέσπασμα της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης του 2007-8 και στη συνέχεια της ελληνικής κρίσης και της υπαγωγής της χώρας στο Μνημόνιο, κυκλοφορούν ευρέως πολλές ριζοσπαστικές και μαρξίζουσες αναλύσεις, υπάρχει ένδεια συγκροτημένης μαρξιστικής ανάλυσης. Αυτό είναι ένα σοβαρό επιστημονικό αλλά και πολιτικό πρόβλημα. Όχι γιατί ο μαρξισμός είναι μία «θεολογία», αλλά γιατί παραμένει πάντα ο αποτελεσματικότερος τρόπος ανάλυσης και κατανόησης του κοινωνικού και οικονομικού γίγνεσθαι. Επιπλέον, γιατί παραμένει πάντα ο πιο σημαντικός βοηθός του κόσμου της εργασίας στην πάλη του για

τη δημιουργία μίας νέας κοινωνίας απαλλαγμένης από την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο.

Το πρώτο κείμενο με τίτλο «Η παγκόσμια καπιταλιστική κρίση, το ελληνικό πρόβλημα και ο μαρξισμός: ένα περίγραμμα ανάλυσης και συζήτησης» υπογράφεται από τους Σταύρο Μαυρουδέα και Θανάση Μανιάτη (Πανεπιστήμιο Μακεδονίας και ΕΚΠΑ αντίστοιχα). Πρόκειται για την κωδικοποίηση του πλαισίου κοινής αντίληψης και συζήτησης του Τμήματος Πολιτικής Οικονομίας όσον αφορά τα ζητήματα αυτά. Φυσικά, σε επιμέρους ζητήματα υπάρχουν διαφορετικές απόψεις και αναζητήσεις των μελών του Τμήματος.

Το δεύτερο κείμενο είναι του Θανάση Μανιάτη, με τίτλο «Συνσώρευση κεφαλαίου και κρίση στην παγκόσμια και την ελληνική οικονομία: Μια μαρξιστική ανάλυση», και παρουσιάζει μία θεωρητική και εμπειρική ανάλυση της παγκόσμιας και της ελληνικής κρίσης.

Το τρίτο κείμενο, των Γιώργου Οικονομάκη (Πανεπιστήμιο Πατρών), Γιώργου Ανδρουλάκη (Πανεπιστήμιο Πατρών) και Μαρίας Μαρκάκη (ΕΜΠ), τιτλοφορείται «Μια διερεύνηση του χαρακτήρα της τρέχουσας κρίσης της ελληνικής οικονομίας και των παραγόντων που επιδρούν στην κερδοφορία τις τελευταίες δεκαετίες» και μελετά θεωρητικά και εμπειρικά την ελληνική κρίση.

Τέλος, το κείμενο του Δημοφάνη Παπαδάτου (Πάντειο Πανεπιστήμιο), «Ο νεοσυντηρητικός μετασχηματισμός του ελληνικού καπιταλισμού εν μέσω παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης. Η στρατηγική του Μνημονίου», εστιάζει στα ζητήματα οικονομικής πολιτικής και ιδιαίτερα στο τι είναι το Μνημόνιο.

*Σταύρος Μαυρουδέας
Θανάσης Μανιάτης*

Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ,
ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ
ΚΑΙ Ο ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ:
ΕΝΑ ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗΣ

*A. Η παγκόσμια δομική καπιταλιστική κρίση
και η οικονομική θεωρία*

1. Η παγκόσμια οικονομική κρίση που ξέσπασε το 2007-8 έχει βάλει τον παγκόσμιο καπιταλισμό σε μία μακρά περίοδο αναταραχής. Η κρίση αυτή είναι μία βαθιά δομική κρίση του καπιταλιστικού συστήματος. Οι ρίζες της βρίσκονται στην προηγούμενη μεγάλη κρίση του καπιταλιστικού συστήματος, που εκδηλώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και κράτησε όλη τη δεκαετία του 1970. Η τελευταία ήταν μία κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου (δηλαδή μία τυπική κρίση αλα Μαρξ βασισμένη στον νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους). Ξεκίνησε από την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους λόγω της ανοδικής τάσης της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, που οδήγησε στην υπερσυσσώρευση του κεφαλαίου (δηλαδή στην αδυναμία επαρκώς κερδοφόρας επένδυσης του διαθέσιμου και κυρίως

του πρόσθετου κεφαλαίου) και τελικά στο μπλοκάρισμα και την αναστροφή της μεγέθυνσης του συστήματος που είχε συμβεί κατά τη διάρκεια της «χρυσής εποχής» της καπιταλιστικής συσσώρευσης της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου. Η κρίση αυτή είχε τις ρίζες της, όπως όλες οι μεγάλες καπιταλιστικές κρίσεις, στη βασική σφαίρα λειτουργίας του συστήματος, δηλαδή στη σφαίρα της παραγωγής. Τα θεμελιακά αυτά προβλήματα εκφράστηκαν —όπως πάντα γίνεται— και στη σφαίρα της ανταλλαγής, με την εμφάνιση του φαινομένου του στασιμοπληθωρισμού, όταν έγινε προσπάθεια η κρίση να αντιμετωπισθεί με τόνωση της ζήτησης από το κράτος.

Η κρίση της δεκαετίας του 1970 έβαλε το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα σε μια μακρά περίοδο αναδιρθρώσεων σε όφελος του κεφαλαίου και σε βάρος της εργατικής τάξης, στην προσπάθεια να βρεθεί μία λύση στο δομικό πρόβλημα υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου και χαμηλής κερδοφορίας του συστήματος. Τα κύματα αυτά καπιταλιστικών αναδιρθρώσεων πήραν διάφορες μορφές, με κυρίαρχη αυτή του νεοφιλελευθερισμού. Αντικειμενικός στόχος αυτών των πολιτικών καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης ήταν η ανάσχεση της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους, μέσω της κινητοποίησης όλων εκείνων των δυνάμεων που δρουν ενάντια στον νόμο. Ιδιαίτερα κρίσιμες ανάμεσα σε αυτές ήταν (α) η αύξηση της εκμετάλλευσης της εργασίας και η εξεύρεση νέων αγορών και πεδίων εκμετάλλευσης με σκοπό την αύξηση της μάζας της υπεραξίας και των κερδών και (β) η ελεγχόμενη απαξίωση ή καταστροφή υπερσυσσωρευμένων κεφαλαίων, έτσι ώστε το σύστημα να απαλλαγεί από μη επαρκώς κερδοφόρα ατομικά κεφάλαια και να ξαναρχίσει τη λειτουργία του από πιο μικρή αλλά ταυτόχρονα εξυγιανθείσα και δυναμικότερη βάση. Επειδή η τελευταία διαδικασία για πολιτικούς αλλά και οικονομικούς λόγους δεν μπορούσε παρά να είναι περιορισμένης έκτασης, όλη η περίοδος καπιταλιστικών αναδιρθρώσεων που ακο-

λούθησαν την κρίση της δεκαετίας του 1970, από το 1982 και έπειτα, δεν μπόρεσε να δώσει μέχρι σήμερα λύση στο συστημικό πρόβλημα υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου και χαμηλής κερδοφορίας.

Χαρακτηριστικά, οι φάσεις ανάκαμψης της οικονομίας στην περίοδο της κυριαρχίας του νεοφιλελευθερισμού δεν κατάφεραν ποτέ να φτάσουν τα επίπεδα από τα οποία ξεκίνησε η κρίση σε όρους κερδοφορίας, ρυθμού αύξησης παραγωγικότητας, επενδύσεων κ.λπ. Γι' αυτό και δικαιολογημένα έχει χαρακτηριστεί ως περίοδος της *σιωπηρής ύφεσης* ή της *μεγάλης κάμψης*. Η αδυναμία απάντησης στο συστημικό πρόβλημα οδήγησε από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 σε μια φυγή του συστήματος προς τα εμπρός με τη μορφή της «χρηματιστικοποίησης». Ενεργοποιήθηκαν ιδιαίτερα οι διαδικασίες δημιουργίας πλασματικού κεφαλαίου, με στόχο την εξεύρεση κερδοφόρων διεξόδων στη χρηματοπιστωτική σφαίρα και την εξομάλυνση των δομικών συστημικών προβλημάτων. Όμως, όπως έχει γίνει και σε προηγούμενες κρίσεις, η μέθοδος αυτή δίνει μια ανάπαυλα και δημιουργεί μια περίοδο τεχνητής οικονομικής ευφορίας, αλλά δεν αντιμετωπίζει τα βασικά προβλήματα ελλειπούς κερδοφορίας και υπερσυσσώρευσης. Αντίθετα, τα οξύνει. Το συνεπακόλουθο είναι κάποια στιγμή τα συσσωρευμένα θεμελιακά προβλήματα (κυρίως στη σφαίρα της παραγωγής) να σπάσουν την επιφανειακά ήρεμη εικόνα (ιδιαίτερα στη σφαίρα της κυκλοφορίας) της καπιταλιστικής οικονομίας. Καθώς πάντα τα κέρδη που αποκομίζουν οι δραστηριότητες της σφαίρας της κυκλοφορίας (και ιδιαίτερα το χρηματοπιστωτικό σύστημα) προέρχονται και εξαρτώνται από την κερδοφορία της σφαίρας της παραγωγής, αργά ή γρήγορα τα προβλήματα της τελευταίας ανακαλούν στην πραγματικότητα τη φυγή προς τα εμπρός που οδηγεί η πρώτη. Αυτό συνέβη με τη σημερινή *κρίση που ξέσπασε το 2007-8*. Η τελευταία είναι μία κρίση που επίσης έχει τις ρίζες της στη σφαίρα της παραγωγής και θα έχει μια μακρά διαδρομή και ακόμη πιο οδυ-

νηρές επιπτώσεις για την εργατική τάξη και την πλειονότητα του πληθυσμού.

2. Η κρίση αυτή σηματοδότησε την αποτυχία τόσο της κυρίαρχης αστικής οικονομικής θεωρίας όσο και των εκπορευόμενων από αυτήν κυρίαρχων οικονομικών πολιτικών, καθώς και οι δύο απέτυχαν να προβλέψουν την κρίση και στη συνέχεια να κατορθώσουν να την αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά. Δηλαδή η σημερινή παγκόσμια καπιταλιστική κρίση σηματοδοτεί και την κρίση των αστικών Οικονομικών. Η κρίση αυτή εκφράστηκε κατ'εξοχήν ως κρίση των ορθόδοξων αστικών Οικονομικών. Τα τελευταία (ιδιαίτερα στις σκληρές νεοφιλελεύθερες εκδοχές τους) αποτελούν την κυρίαρχη σήμερα αστική θεωρία που εξ'ορισμού θεωρεί ότι το καπιταλιστικό σύστημα είναι ένα υπό κανονικές συνθήκες τέλει σύστημα και συνεπώς δεν μπορεί να μπει σε οικονομική κρίση. Η τελευταία μπορεί να προκύψει μόνο ως αποτέλεσμα άστοχων ενεργειών και παρεμβάσεων που «παραμορφώνουν την εύρυθμη λειτουργία των δυνάμεων της αγοράς (δηλαδή μη κανονικών συνθηκών). Μάλιστα, τα τελευταία χρόνια, η κυρίαρχη αστική οικονομική θεωρία έφθασε μέχρι και να αμφισβητήσει όχι μόνο τις κρίσεις αλλά ακόμη και τις απλές κυκλικές διακυμάνσεις της οικονομίας. Αυτές οι αρτηριοσκληρωτικές απόψεις (που βόλευαν το σύστημα ως ιδεολογικά προπαγανδιστικά εργαλεία) οδήγησαν ακόμη και κρίσιμα κέντρα και επιτελεία του στην ανικανότητα πραγματικής κατανόησης της πραγματικής κίνησης της οικονομίας. Επιπλέον, η προϊούσα και αυξανόμενη ενασχόληση της κυρίαρχης αστικής οικονομικής θεωρίας (αλλά και των ετερόδοξων, αιρετικών αστικών απόψεων) με τα νομισματικά ζητήματα και η εξ'ορισμού αδυναμία της να μελετήσει την βασική σφαίρα της οικονομικής δραστηριότητας (αυτήν της παραγωγής) επέτεινε αυτό το πρόβλημα.

3. Η κρίση των αστικών Οικονομικών όμως αφορά και τις αιρετικές ετερόδοξες (κυρίως νεοκεϋνσιανές και θεσμιστικές) θεωρίες. Είναι δηλαδή και κρίση των ετερόδοξων αστικών Οικονομικών. Η μακροχρόνια νεοφιλελεύθερη κυριαρχία προκάλεσε άτακτη υποχώρηση όλων των αιρετικών, ετερόδοξων αστικών οικονομικών θεωριών. Ιδιαίτερα στο βασικό εναλλακτικό αστικό ρεύμα, τον Κεϋνσιανισμό, η νεοφιλελεύθερη κυριαρχία προκάλεσε ραγδαία συντηρητική μετάλλαξη (κυρίως με τη μορφή των νέων Κεϋνσιανών). Η κριτική στις δομικές αδυναμίες της καπιταλιστικής οικονομίας υποχώρησε σε μια απλή υπόμνηση ότι η υπερβολική ευφορία βλάπτει και ότι υπάρχουν κάποια σοβαρά προβλήματα που έχουν να κάνουν κυρίως με τις «ακαμψίες» των πραγματικών αγορών. Έτσι, οι ετερόδοξες αστικές οικονομικές απόψεις απέτυχαν επίσης να διαβλέψουν την κρίση. Στην καλύτερη περίπτωση απλώς επεσήμαιναν το ενδεχόμενο κάποιων προβλημάτων. Επιπλέον, οι προτάσεις τους για την αντιμετώπιση της κρίσης είναι ένας δειλός και αναποτελεσματικός Κεϋνσιανισμός με ισχυρές δόσεις φιλελευθερισμού (γι' αυτό όχι άδικα οι απόψεις αυτές έχουν χαρακτηριστεί ως σοσιαφιλελεύθερες). Αυτός ο συντηρητικός Κεϋνσιανισμός, που επιδιώκει να αντιμετωπίσει την κρίση υπερσυσσώρευσης με πολιτικές τόνωσης της ζήτησης, οι οποίες εστιάζουν κυρίως στη στήριξη των επιχειρήσεων και τη νομισματική πολιτική και ελάχιστα ή καθόλου στους μισθούς, αδυνατεί να αντιμετωπίσει την κρίση και φυσικά δεν απαλύνει ούτε στο ελάχιστο τη θέση των εργαζομένων.

4. Όσον αφορά τη σημερινή οικονομική κρίση, όλες οι αστικές οικονομικές θεωρίες (ορθόδοξες και ετερόδοξες) την αντιμετωπίζουν κυρίως ως χρηματοπιστωτική κρίση. Για τις μεν ορθόδοξες αστικές θεωρίες προήλθε λόγω της πλεονεξίας των καπιταλιστών του χρηματοπιστωτικού συστήματος (το οποίο

προηγούμενως όμως επαινούσαν και τώρα προστατεύουν). Για τις δε ετερόδοξες προήλθε από τη νεοφιλελεύθερη αφαίρεση ή χαλάρωση των ρυθμιστικών (ελεγκτικών) μηχανισμών της οικονομίας. Αυτό είναι φυσιολογικό για τη σημερινή αστική οικονομική θεωρία στο σύνολό της (ορθόδοξη και ετερόδοξη) γιατί αυτή αποτελεί μια μυωπική οικονομική θεωρία, που εστιάζει στη σφαίρα της κυκλοφορίας (με πρόδηλη ανικανότητα κατανόησης της σφαίρας της παραγωγής, η οποία, στην καλύτερη περίπτωση, υποβαθμίζεται σε έναν απλό τομέα της Μικροοικονομικής). Όλες οι οικονομικές κρίσεις από τον 20ό αιώνα μέχρι σήμερα (ξεκινώντας από το κραχ του 1929) ερμηνεύονται ως χρηματοπιστωτικές. Η θεωρητική αυτή αγκύλωση της αστικής οικονομικής θεωρίας έχει, μεταξύ άλλων, δύο σημαντικές πλευρές. Η πρώτη πλευρά είναι ότι η αστική οικονομική θεωρία είναι απασχολημένη με τη διαχείριση του συστήματος και πλέον στον ώριμο καπιταλισμό (και μετά την οδυνηρή εμπειρία της κρίσης του 1929) η νομισματική πολιτική παίζει κρίσιμο ρόλο στη διαχείριση (αλλά όχι στην οριστική επίλυση) των οικονομικών κρίσεων. Η δεύτερη πλευρά είναι ότι μία τέτοια θεώρηση αφήνει εύκολα στο απυρόβλητο τα εγγενή δομικά προβλήματα του καπιταλιστικού συστήματος (που οδηγούν στην υπό κανονικές συνθήκες εκδήλωση κρίσεων) και αποδίδει τις κρίσεις στις ενέργειες κάποιων παραγόντων ή κοινωνικών τάξεων που παραβίασαν την «εύρυθμη λειτουργία των δυνάμεων της αγοράς» (συγκαλύπτοντας δηλαδή το ότι η ίδια η «εύρυθμη λειτουργία των δυνάμεων της αγοράς» είναι αυτή που παράγει κατά διαστήματα οικονομικές κρίσεις). Έτσι, όταν χρειαστεί, παράγεται εύκολα ένας αποδιοπομπαίος τράγος του συστήματος, που όμως αφήνει ανέγγιχτο το σύστημα στο σύνολό του.

5. Όμως και στον χώρο της Μαρξιστικής Πολιτικής Οικονομίας η κρίση αναδεικνύει σοβαρότατα προβλήματα. Τα μολυβένια χρό-

νια του νεοσυντηρητισμού και της νεοφιλελεύθερης κυριαρχίας οδήγησαν επίσης σε μια ραγδαία υποχώρηση της μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας που κυριολεκτικά αντιμετώπισε μακαρθικές επιστημονικές διώξεις. Το αποτέλεσμα ήταν, ιδιαίτερα στη Δύση και στον ακαδημαϊκό χώρο, να υπάρξει σημαντική υποχώρηση. Αυτή εκφράστηκε τόσο με τον περιορισμό της απήχησης όσο και με την αποριζοσπαστικοποίηση αρκετών οικονομολόγων της μαρξιστικής παράδοσης αλλά και με την αλλαγή της ατζέντας πολλών άλλων (που ουσιαστικά προσπάθησαν να καλυφθούν πίσω από τις επίσης υποχωρούσες ετερόδοξες αστικές θεωρίες). Έτσι, το ξέσπασμα της σημερινής κρίσης βρήκε, κατά μεγάλο μέρος τουλάχιστον, τη μαρξιστική πολιτική οικονομία αδύναμη να την προβλέψει, να την ερμηνεύσει αλλά και να βοηθήσει το εργατικό κίνημα στην αντιμετώπισή της. Αυτό αποτελεί μία τραγική αντίφαση καθώς η Μαρξιστική Πολιτική Οικονομία είναι το επιστημονικό ρεύμα που κατ' εξοχήν εστιάζει στο ζήτημα της οικονομικής κρίσης και έχει παράγει πλούσια θεωρία των οικονομικών κρίσεων. Η υποχώρηση αυτή εκφράστηκε με την ισχυρή επιρροή των ούτως ή άλλως φθίνουσών και συντηρητικοποιούμενων αστικών ετερόδοξων οικονομικών θεωριών. Έτσι, είναι εξαιρετικά δημοφιλείς απόψεις που αποδίδουν την κρίση απλώς σε προβλήματα υποκατανάλωσης ή/και χρηματιστικοποίησης. Οι δύο αυτές ερμηνείες έχουν διατυπωθεί είτε ανεξάρτητα είτε σε συνδυασμό μεταξύ τους.

Η νεότερη και δημοφιλέστερη θεωρία της χρηματιστικοποίησης (financialisation) υποστηρίζει ότι η τρέχουσα κρίση είναι απότοκος της ενίσχυσης του ρόλου του χρηματοπιστωτικού συστήματος και του χρήματος στον σύγχρονο καπιταλισμό, την οποία θεωρεί πρωτοφανή και την ανάγει σε νέο δομικό χαρακτηριστικό του συστήματος που, συνήθως, συνδέεται με ένα νέο στάδιό του (π.χ. η νεοφιλελεύθερη χρηματιστικοποίηση ως μία νέα δομή κοινωνικής συσσώρευσης). Προέρχεται ουσιαστικά από

μετακεϋνσιανές νομισματικές θεωρίες. Στο εμπειρικό επίπεδο ξεκινά από το αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια η σφαίρα του χρηματοπιστωτικού συστήματος είχε διογκωθεί υπέρμετρα σε σχέση με το παραγωγικό κεφάλαιο. Ξεχνά βέβαια ότι αυτό δεν είναι κάτι πρωτόγνωρο αλλά σύνηθες σε περιόδους επώασης της κρίσης. Υπάρχει σε διάφορες παραλλαγές που κοινή συνισταμένη τους είναι ότι η σημερινή κρίση δεν είναι μία κρίση α λα Μαρξ (δηλαδή που ξεκινά από τη σφαίρα της παραγωγής) αλλά μία κρίση που ξεκινά από τον χρηματοπιστωτικό τομέα, την αυτονόμησή του από το υπόλοιπο κύκλωμα του κεφαλαίου και την ηγεμονία του πάνω σ' αυτό.

Η θεωρία της χρηματιστικοποίησης υπάρχει σε διάφορες παραλλαγές. Η παλιότερη είναι αυτή του καπιταλισμού - καζίνο, που υποστηρίζει ότι ο σύγχρονος καπιταλισμός έχει μεταλλαχθεί και πλέον στο επίκεντρο δεν βρίσκεται ο βιομήχανος αλλά ο τραπεζίτης (με την ευρεία έννοια). Δηλαδή, για συγκεκριμένους θεσμικούς, και πολιτικούς λόγους μία μερίδα του κεφαλαίου που δρα στο χρηματοπιστωτικό σύστημα έχει ηγεμονεύσει πάνω στο κεφάλαιο που δρα στους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας και καταφέρνει να απομυζά υπέρμετρα κέρδη από αυτό και ταυτόχρονα το οδηγεί στην επενδυτική ασφυξία. Πρόκειται για μια νεοσοσιαλδημοκρατική προσέγγιση με σαφή δάνηια από μετακεϋνσιανές θεωρίες που ανακαλύπτει νέους ραντιέρηδες και καλεί, εμμέσως πλην σαφώς, το εργατικό κίνημα να συμμαχήσει με το παραγωγικό κεφάλαιο ενάντια στους τελευταίους. Η ερμηνεία αυτή αδυνατεί να εξηγήσει πειστικά πώς μπορεί να υπάρξει μακροχρόνια ένας τέτοιος καπιταλισμός όπου ο τόκος (το μερίδιο του χρηματικού κεφαλαίου) δεν προέρχεται από την υπεραξία που εξάγεται από το παραγωγικό κεφάλαιο. Δηλαδή πώς μπορεί να επιβιώσει για δεκαετίες ένα σύστημα υπεξείρεσης πλούτου που πνίγει τη μηχανή που τον παράγει. Επιπλέον, η θεωρία αυτή αδυνατεί να εξηγήσει τις πολλαπλές συμφύσεις

του «παράσιτου» με το παραγωγικό κεφάλαιο και τις σοβαρές διευκολύνσεις που το πρώτο παρέχει στο δεύτερο.

Μια νεότερη εκδοχή υποστηρίζει ότι ο «νέος καπιταλισμός» χαρακτηρίζεται από την πλήρη αυτονόμηση του χρηματικού κεφαλαίου. Το τελευταίο δεν αντλεί πλέον τα εισοδήματα του από την αναδιανομή της υπεραξίας που εξάγει το παραγωγικό κεφάλαιο, αλλά εκμεταλλεύεται το ίδιο κατευθείαν τους εργαζόμενους. Επιδίδεται, δηλαδή, σε μια «χρηματική εκμετάλλευση» ή «χρηματική ιδιοποίηση» που δεν διαφέρει από την τοκογλυφία. Μάλιστα υποστηρίζεται ότι ο νέος αυτός τύπος χρηματικού κεφαλαίου έχει συστηματικά μεγαλύτερα ποσοστά κερδοφορίας από το παραγωγικό και εμπορικό κεφάλαιο. Κατά τα άλλα, όσον αφορά την εξήγηση του μηχανισμού της σημερινής κρίσης η θεωρία αυτή ακολουθεί την πεπατημένη των μετακεϋνσιανών νομισματικών θεωριών (ιδιαίτερα της παράδοσης του Μίνσκι) και φυσικά αποφαίνεται ότι δεν πρόκειται για μία κρίση α λα Μαρξ. Αυτή η εκδοχή ενός νεοτοκογλυφικού χρηματικού καπιταλισμού έχει επίσης σοβαρά αναλυτικά και εμπειρικά προβλήματα. Όσον αφορά την ανάλυση αρνείται την μαρξιστική θεωρία για τον τρόπο λειτουργίας του χρηματεμπορικού και του τοκοφόρου κεφαλαίου και ουσιαστικά δημιουργεί ένα νέο τύπο τοκογλυφικού χρηματικού κεφαλαίου που όμως απέχει δραματικά από την πραγματικότητα. Επίσης η θέση ότι αυτό το νέο χρηματικό κεφάλαιο δεν υπόκειται μακροχρόνια στη διαδικασία εξίσωσης του ποσοστού κέρδους είναι μη ρεαλιστική. Αλλά πάνω απ' όλα η ερμηνεία αυτή δίνει την εικόνα ενός καπιταλισμού που στο κέντρο του δεν είναι η σχέση πληρωμένου - απλήρωτου χρόνου στη σφαίρα της παραγωγής (δηλαδή η υπεραξία), αλλά μία τοκογλυφική υπεξαίρεση στη σφαίρα της κυκλοφορίας. Είναι γεγονός ότι, βραχυχρόνια, τμήματα του χρηματοπιστωτικού συστήματος μπορούν να λειτουργήσουν τοκογλυφικά. Όμως αυτό δεν μπορεί να γίνει μακροχρόνια και δομικά, γιατί πλέον δεν μιλά

κανείς για καπιταλισμό αλλά για κάποιο άλλο σύστημα το οποίο μάλλον είναι προϊόν επιστημονικής φαντασίας. Πολιτικά, αυτή η ερμηνεία πάσχει επίσης από τα προαναφερθέντα προβλήματα. Πέρα από έντονες καταγγελίες των τοκογλύφων χρηματιστών — που άλλωστε ακόμη και ακροδεξιά μικροαστικά κόμματα δεν έχουν πρόβλημα να εκφωνήσουν— αδυνατεί να βάλει στο επίκεντρο την εκμετάλλευση των εργαζομένων και να συμβάλει σε μια κατεύθυνση επαναστατικής αντιμετώπισης της κρίσης.

Από την άλλη πλευρά, η υποκαταναλωτική (underconsumptionist) προσέγγιση της κρίσης, με μεγάλη ιστορική διαδρομή μέσα στη μαρξιστική πολιτική οικονομία, καθώς συνδυάζεται εύκολα με την προσφιλή στην αριστερά καταγγελία των ανισοτήτων (αλλά με ταυτόχρονη αποσιώπηση της εκμετάλλευσης ως του βασικού συστατικού στοιχείου του καπιταλισμού) που παράγει το νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα, τείνει να γίνει η κυρίαρχη αντίληψη για την κρίση στο εσωτερικό της αριστεράς. Τοποθετώντας τον γενεσιουργό μηχανισμό της κρίσης στη σφαίρα της διανομής μπορεί να αποτελεί πρόοδο σε σχέση με τις θεωρίες χρηματιστικοποίησης που αποδίδουν την κρίση αποκλειστικά στην υπέρμετρη διόγκωση του χρηματοπιστωτικού τομέα, αλλά, παραλείποντας την εξέταση της σφαίρας της παραγωγής περιορίζει τα αίτια της κρίσης σε διανεμητικά και μόνο, παραβλέποντας έτσι τον δομικό, συστημικό χαρακτήρα της.

Οι απόψεις αυτές αποτελούν *καρικατούρες της μαρξιστικής οικονομικής ανάλυσης* και ουσιαστικά προσχωρούν στο ετερόδοξο αστικό στρατόπεδο. Κατ' αναλογία, το πολιτικό συμπέρασμα στο οποίο οδηγούν οι απόψεις αυτές είναι η (κριτική είτε άκριτη) στήριξη αστικών μεταρρυθμιστικών πολιτικών που συνήθως κινούνται γύρω από μια «πιο δίκαιη» κατανομή του εισοδήματος είτε μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας είτε μεταξύ χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων και της υπόλοιπης οικονομίας αδιάκριτα, αλλά πάντα μέσα στο πλαίσιο του συστήματος.

6. Είναι σήμερα περισσότερο αναγκαία από ποτέ η επανεδραίωση της μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας ως αυτοτελούς και ανεξάρτητου επιστημονικού ρεύματος, βοηθού του εργατικού κινήματος στην πάλη του ενάντια στο κεφάλαιο. Αυτό είναι ιδιαίτερα κρίσιμο στη σημερινή συγκυρία. Απαιτεί μια συγκροτημένη ανάλυση της σημερινής παγκόσμιας και ελληνικής καπιταλιστικής κρίσης που να μην υποτάσσεται στα αστικά (ορθόδοξα και ετερόδοξα) ιδεολογήματα και πολιτικές. Η παρούσα προσπάθεια της ομάδας Πολιτικής Οικονομίας του Ομίλου Μαρξιστικών Ερευνών εντάσσεται στην κατεύθυνση αυτή. Ιδιαίτερα εστιάζει στην ελληνική κρίση και αποσκοπεί στην ανάλυσή της και στην πρόταση πολιτικών και μέτρων που να στηρίζουν και να βοηθούν τους εργατικούς και λαϊκούς αγώνες και τη μαρξιστική αριστερά.

Β. Αστικές, ριζοσπαστικές και μαρξιστικές ερμηνείες της ελληνικής κρίσης

7. Η Ελλάδα προβάλλεται σήμερα από τα κυρίαρχα αστικά κέντρα ως ένας από τους βασικούς αιτίους της παγκόσμιας αστάθειας και της κρίσης της ευρωζώνης. Παρουσιάζεται ως μία σπάταλη χώρα, μαστιζόμενη από χρόνια διαφθορά, που εκμεταλλεύθηκε την ευρωπαϊκή καλοσύνη, αντλώντας πόρους από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) και παραβίασε τους «χρηστούς» κανόνες της Συνθήκης του Μάαστριχτ με την εκτεταμένη χρήση παραποιημένων στατιστικών στοιχείων (των διαβόητων πλέον «ελληνικών στατιστικών»). Μαζί της, με παραπλήσιες αναλύσεις, ενοχοποιούνται και μία σειρά άλλες χώρες της περιφέρειας της Ε.Ε. —που συλλογικά γελοιοποιούνται ως «γουρούνια» (PIGS)— ως υπαίτιοι για τα σημερινά προβλήματα της Ε.Ε. Τα τελευταία επιδεινώνουν την ήδη ασταθή κατάσταση της παγκόσμιας οικονομίας λόγω της σημερινής παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και

κινδυνεύουν να την βυθίσουν περισσότερο σ' αυτήν. Η ερμηνεία αυτή προβάλλεται τόσο από διεθνή όσο και από εθνικά κέντρα, οργανισμούς, κυβερνήσεις και πολιτικούς φορείς. Συνιστά την επίσημη εξήγηση για τα προβλήματα που παρουσιάζονται σήμερα μέσα στην Ε.Ε. και ιδιαίτερα όσον αφορά τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες κυρίως του ευρωπαϊκού Νότου. Αυτή η επίσημη ερμηνεία βασίζεται στη θέση των κυρίαρχων Οικονομικών ότι η σημερινή οικονομική κρίση (όπως και κάθε άλλη) οφείλεται όχι σε οργανικά και δομικά προβλήματα του καπιταλιστικού συστήματος αλλά σε συγκυριακά λάθη και άστοχες επιλογές επιμέρους παραγόντων που στρέβλωσαν την κατά τα άλλα τέλεια λειτουργία του συστήματος. Κατ' αναλογία, τα ιδιαίτερα προβλήματα της ευρωπαϊκής ενοποίησης δεν οφείλονται στα ανυπέριθτα εγγενή, δομικά της προβλήματα (κεφάλαια με διαφορετική «παραγωγικότητα», ανισόμετρη ανάπτυξη, διαφορετικά έθνη-κράτη με βαθιές ιστορικές διαφορές κ.λπ.) αλλά στα «άτακτα/σπάταλα παιδιά» του ευρωπαϊκού Νότου.

Οι επίσημες αστικές ερμηνείες αποσυνδέουν εντελώς την ελληνική κρίση αλλά και την κρίση της Ε.Ε. από την παγκόσμια δομική καπιταλιστική κρίση του 2007-8. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι οι περισσότερες επίσημες αστικές ερμηνείες είχαν εξαγείρει —μερικές ήδη από το 2009— το ξεπέραςμα της κρίσης και την εμφάνιση «πράσινων ριζών» (green shoots) ανάκαμψης. Βέβαια, οι στρουθοκαμηλικές αυτές απόψεις έχουν πλέον αναθεωρηθεί καθώς η οικονομική κάμψη του 2012 επαναφέρει τους φόβους για μία «διπλή βουτιά» (double dip) και την επιστροφή της κρίσης με ακόμη χειρότερους όρους.

Έτσι, το ελληνικό πρόβλημα παρουσιάζεται σαν ένα κατά βάση εσωτερικό ελληνικό πρόβλημα δίδυμων ελλειμμάτων. Η ελληνική διαφθορά (που οφείλεται στο πελατειακό σύστημα που υποστηρίζεται ότι «χάιδεψε» ιδιαίτερα τους εργαζόμενους και τους μικρομεσαίους) μαζί με την απληστία (που οδήγησε στην

υπερκατανάλωση, δηλαδή στη διαβίωση της μεγάλης πλειονότητας του πληθυσμού σε επίπεδα ευημερίας πλουσιότερα απ' ό,τι άξιζε με βάση την παραγωγική του επίδοση) οδήγησε σε δυσθεώρητα δημοσιονομικά ελλείμματα. Αυτό γιατί το κράτος υποστηρίζεται ότι είναι μεγαλύτερο απ' ό,τι έπρεπε και έδινε και δίνει πλούσιες παροχές, ιδιαίτερα στην εργατική τάξη, τα μεσαία και τα φτωχά στρώματα. Αυτά τα δημοσιονομικά ελλείμματα συντηρήθηκαν με υπέρογκο εξωτερικό δανεισμό (με εκμετάλλευση των ευνοϊκών συνθηκών χρηματοδότησης που έδωσε το ευρώ) και οδήγησαν σε έκρηξη του εξωτερικού χρέους. Συνοπτικά, σύμφωνα με αυτήν τη θεώρηση οι υπέρογκες δημόσιες (κοινωνικές κυρίως) δαπάνες δημιούργησαν τα δημοσιονομικά ελλείμματα και οδήγησαν σε εξωτερικό χρέος που πλέον είναι αδύνατον να εξυπηρετηθεί. Έτσι, η ελληνική περίπτωση ερμηνεύεται εντέλει ως κρίση χρέους.

Αυτή η αρχική ερμηνεία διαφοροποιήθηκε σιωπηρά στη συνέχεια όταν, με τη μνημονιακή πολιτική, η επίθεση του κράτους και του κεφαλαίου επεκτάθηκε όχι μόνο στον δημόσιο αλλά και στον ιδιωτικό τομέα (δραστική μείωση των κατώτατων αλλά και όλων γενικά των μισθών και ημερομισθίων, διάλυση της προστασίας των εργασιακών σχέσεων, δραματική μείωση του άμεσου και έμμεσου εργασιακού κόστους κλπ.). Τότε ξαφνικά (αλλά και αναπόφευκτα, αφού η κρίση έχει τη βάση της στην «πραγματική» οικονομία) ανακαλύφθηκε ότι το ελληνικό πρόβλημα έχει και μία δομική διάσταση, δηλαδή ότι η «ελληνική οικονομία» (δηλαδή το ελληνικό κεφάλαιο σε σχέση με τα ανταγωνιστικά του κεφάλαια) υστερεί σε διεθνή ανταγωνιστικότητα. Συνεπώς πρέπει να μειωθεί το εργατικό κόστος, ως εύκολος στόχος, παρότι συνήθως αναγνωρίζεται πως δεν είναι αυτό ο βασικός υπαίτιος της ελλιπούς ανταγωνιστικότητας. Έτσι, στους συνηθισμένους υποστηρικτικούς δείκτες προστέθηκε και αυτός του (ονομαστικού) μοναδιαίου κόστους εργασίας που δήθεν ανήλθε αδικαιολόγητα.

Συνεπώς, η επίσημη ερμηνεία του ελληνικού προβλήματος το αντιμετωπίζει ως κρίση χρέους. Δειλά και όποτε χρειάζεται προβάλλει και το επιχείρημα της δομικής διάστασης που όμως εντοπίζεται στο εργατικό κόστος, τον υποτιθέμενα μεγάλο δημόσιο τομέα και στο υποτιθέμενα εχθρικό περιβάλλον για τις επιχειρήσεις, ή στον άλλο μεγάλο μύθο που διακινεί ο αστισμός, δηλαδή τα αντικίνητρα που δημιουργεί η μεγάλη φορολόγηση του κεφαλαίου και των ανώτερων εισοδηματικών στρωμάτων.

Η επίσημη αστική ερμηνεία είναι μια «ιδεολογική» ερμηνεία, δηλαδή συνειδητά παραμορφώνει την πραγματικότητα, για να δικαιολογήσει τις κυρίαρχες πολιτικές και ιδιαίτερα αυτή του Μνημονίου. Δεν συνδέει την ελληνική περίπτωση με την παγκόσμια καπιταλιστική κρίση. Υποκρύπτει τον ρόλο της ιμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης από τις ισχυρότερες οικονομίες της Ε.Ε. Συγκαλύπτει την επίπτωση στα δημοσιονομικά ελλείμματα των «επιδοτήσεων» στο ελληνικό κεφάλαιο και της ανοχής στην ανοικτή φοροδιαφυγή ή συγκεκριαλυμμένη φοροαποφυγή του, την ταξική φύση και προσανατολισμό ολόκληρης της δημοσιονομικής δομής. Μη έχοντας άλλη διέξοδο, καταλήγει να ενοχοποιήσει τους μισθούς και τις κοινωνικές δαπάνες που απαρτίζουν τον ακαθάριστο κοινωνικό μισθό ως υπαίτιους για την κρίση με τον ίδιο ακριβώς αδικαιολόγητο και αστήρικτο τρόπο που συνέβη και για την κρίση της δεκαετίας του 1970 στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες.

8. Εκτός από την κυρίαρχη αστική ερμηνεία υπάρχουν και μία σειρά ετερόδοξες ερμηνείες. Αυτές αντιπαρατίθενται, ολικά ή μερικά, στη μνημονιακή πολιτική αλλά αδυνατούν να συλλάβουν τις βαθιές δομικές διαστάσεις της ελληνικής κρίσης. Ακολουθούν συνήθως κεϋνσιανές λογικές ή ένα μίγμα μαρξιστικής και κεϋνσιανής προσέγγισης και, πέρα από έναν καταγγελτισμό της ανισότητας που πολλές φορές επιδεικνύουν, καταλήγουν σε

μια σειρά από «έξυπνες»/«κατάλληλες» μεταρρυθμιστικές προτάσεις διάσωσης του συστήματος που τονώνουν τους μισθούς, την κατανάλωση και συνήθως την επένδυση, η αύξηση της οποίας αντιμετωπίζεται ως απλή πολιτική επιλογή. Οι ερμηνείες αυτές θέτουν σαν αποκλειστικό αντικείμενο κριτικής τον νεοφιλελευθερισμό και γι' αυτό προβάλλουν «εύκολα», πλατιά αντι-νεοφιλελεύθερα μέτωπα με στόχο την εγκατάλειψη της «νεοφιλελεύθερης λιτότητας» για χάρη ενός νέου (ανέφικτου όμως στις σημερινές συνθήκες δομικής οικονομικής κρίσης) σοσιαλδημοκρατικού συμβολαίου, απασχόλησης, ανάπτυξης και κοινωνικής συνοχής με άμεσα μέτρα την αύξηση των μισθών και των κοινωνικών δαπανών.

9. Σε αντίθεση τόσο με τις κυρίαρχες όσο και με τις ετερόδοξες αστικές θεωρήσεις, η μαρξιστική ανάλυση πρέπει να εστιάζει στα βασικά θεμελιακά χαρακτηριστικά της ελληνικής κρίσης. Η ελληνική κρίση δεν είναι πρωτίστως μία κρίση χρέους ή διπλών ελλειμμάτων. Αντιθέτως, είναι πολύ πιο βαθιά και δομική και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μία δίδυμη κρίση. Αυτό γιατί έχει δύο διαστάσεις –την εσωτερική και την εξωτερική– που αλληλοτροφοδοτούνται. Η εσωτερική διάσταση αφορά την καπιταλιστική κρίση της ελληνικής οικονομίας. Ο ελληνικός καπιταλισμός βιώνει και αυτός την καπιταλιστική κρίση υπερσυσσώρευσης που ξεκίνησε το 2007-8 και συνεχίζεται με αμείωτο ρυθμό μέχρι σήμερα. Η εξωτερική διάσταση αφορά την παγκόσμια καπιταλιστική κρίση και το γεγονός ότι η κρίση υπερσυσσώρευσης επιδεινώνεται λόγω της συμμετοχής, από υποδεέστερη θέση, στην ευρωπαϊκή ιμπεριαλιστική ενοποίηση. Αυτό σημαίνει ότι ο ελληνικός καπιταλισμός φορτώνεται δυσανάλογα βάρη από ισχυρότερους απ' αυτόν ηγεμονικούς ευρωπαϊκούς καπιταλισμούς. Το πρόβλημα των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και της φθίνουσας ανταγωνιστικότητας είναι παράγωγο αυτών των

δύο κρισιακών διαστάσεων και όχι το κύριο αίτιο της κρίσης, επιδεινώνουν όμως σημαντικά την κατάσταση.

10. Η εσωτερική διάσταση της ελληνικής κρίσης απορρέει από την «ανεπαρκή κερδοφορία» του συστήματος λόγω της λειτουργίας σε μακροπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα *του νόμου της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους* που προκαλείται από την αύξηση της οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου, δηλαδή την αντικατάσταση της ζωντανής εργασίας (μεταβλητό κεφάλαιο) με νεκρή εργασία (σταθερό κεφάλαιο). Αυτή είναι και η θεμελιώδης αιτία (η συσσώρευση κεφαλαίου που συνοδεύεται από τη σχετική υποχώρηση της ζωντανής εργασίας, την ανεπαρκή δημιουργία αξίας, υπεραξίας και τη μείωση της καπιταλιστικής κερδοφορίας) που μαζί με τη μείωση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης στην πρώτη δεκαετία της μεταπολίτευσης μείωσαν δραστικά την καπιταλιστική κερδοφορία μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Εξαιτίας αυτής της μείωσης της κερδοφορίας δημιουργήθηκαν οι πιο πρόσφατες διαδοχικές «φούσκες» (του χρηματιστηρίου και των κατοικιών) και τα συστηματικά δημοσιονομικά ελλείμματα στο πλαίσιο των συνεχών προσπαθειών του συστήματος (κεντρικών τραπεζών και κυβερνήσεων) για την τόνωση της ζήτησης, όταν οι αναδιανεμητικές υπέρ του κεφαλαίου νεοφιλελεύθερες πολιτικές εξάντλησαν τη δυναμική τους.

Παρόμοια με τον καπιταλιστικό κόσμο στο σύνολό του, η σημερινή κρίση υπερσυσσώρευσης του ελληνικού καπιταλισμού έχει τις ρίζες της στη βαθιά δομική κρίση της δεκαετίας του 1970, η οποία ήταν διπλά επιβαρυντική. Πρώτον, τερματίστηκε η μεταπολεμική «χρυσή εποχή» του, της ραγδαίας ανάπτυξης και συσσώρευσης κεφαλαίου, δηλαδή. Δεύτερον, η κρίση αυτή συνδέθηκε με την έξαρση της ταξικής πάλης που σημάδεψε την πτώση της δικτατορίας. Η προηγηθείσα «χρυσή εποχή» συνδέθηκε άρρηκτα με την αυταρχική μετεμφυλιακή κυριαρχία του αστι-

σμού και την ουσιαστική παρανομία της αριστεράς και του εργατικού κινήματος, γεγονός που βοήθησε σημαντικά την κερδοφορία του κεφαλαίου. Η μεταπολιτευτική ενίσχυση της αριστεράς και του εργατικού κινήματος επιβάρυνε την ήδη φθίνουσα καπιταλιστική κερδοφορία, καθώς επέβαλε στην πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο μία ουσιαστική αναδιανομή εισοδήματος προς όφελος της εργασίας καθώς και μια αντίστοιχη βελτίωση των εργασιακών συνθηκών. Συνεπακόλουθα, αντίθετα με τις διεθνείς τάσεις, στην πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα φιλολαϊκές κενσκιανές πολιτικές κρατικής ρύθμισης και εισοδηματικής αναδιανομής, που συνδύαζαν την ενίσχυση της ανάπτυξης με μία ελεγχόμενη φιλεργατική αναδιανομή εισοδήματος, η οποία όμως δεν θα έθιγε δραματικά τα καπιταλιστικά κέρδη. Οι πολιτικές αυτές βελτίωσαν τη θέση της εργασίας και ταυτόχρονα συνέβαλαν στην εκτόνωση του μεταπολιτευτικού λαϊκού ριζοσπαστισμού και στην ενσωμάτωσή του στο σύστημα κυρίως μέσω ενός εκτεταμένου συστήματος πελατειακών σχέσεων. Απέτυχαν όμως να αντιμετωπίσουν την οικονομική κρίση επειδή εφάρμοζαν μεταπολεμικές συνταγές σε μία εντελώς διαφορετική συγκυρία. Οι πολιτικές αυτές έβγαλαν την οικονομία από τη δομική κρίση του 1929-30, αφού όμως η διάρκεια και το βάθος της Μεγάλης Ύφεσης και ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος είχαν προηγουμένως προκαλέσει δραστική απαξίωση υπερσυσσωρευμένων κεφαλαίων και μπορούσε να ακολουθήσει η επανεκκίνηση της καπιταλιστικής συσσώρευσης από μικρότερες και υγιέστερες βάσεις.

Γι' αυτό, από το 1985 και μετά, μόλις ο άμεσος κίνδυνος κοινωνικο-πολιτικών εκρήξεων αποσοβήθηκε, η αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης επανήλθε στην κορυφή της κυρίαρχης ατζέντας και υιοθετήθηκαν νεοσυντηρητικές πολιτικές καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης. Αυτή η επανευθυγράμμιση με τις κυρίαρχες διεθνείς τάσεις ενισχύθηκε από την ένταξη στην τότε ΕΟΚ.

Οι πρώτες ήταν συντηρητικές κενυσιανές πολιτικές που στόχευαν στη μείωση του εργασιακού κόστους, ενώ επιδοτήθηκαν ιδιωτικά κεφάλαια, αναλήφθηκε η λειτουργία άλλων που ήταν «προβληματικά», υπήρξε πιστωτική και νομισματική επέκταση και δοκιμάστηκε να προστατευθούν τα εγχώρια κεφάλαια από τον ξένο ανταγωνισμό με υποτιμήσεις. Η πίεση για τέτοιες παρεμβάσεις είχε ενταθεί λόγω της ένταξης στην ΕΟΚ και του ανοίγματος της οικονομίας που πίεζε τα ελληνικά κεφάλαια. Χαρακτηριστικά, το πρόγραμμα σταθερότητας του 1985 μετατόπιζε τα βάρη από τα κέρδη στους μισθούς. Την ίδια περίοδο, αρχίζει αυθόρμητα να εμφανίζεται και στην Ελλάδα η τάση αύξησης του πραγματικού χρόνου εργασίας, που αυξάνει τον απλήρωτο χρόνο εργασίας και συνεπώς το ποσοστό υπεραξίας (τον βαθμό εκμετάλλευσης της εργασίας). Όμως, παρά την κρατική στήριξη και την επαναφορά του μηχανισμού απόσπασης απόλυτης υπεραξίας, η συνολική κερδοφορία του συστήματος δεν μπόρεσε να ανακάμψει, οι δε κρατικές δαπάνες μετατρέπονταν σε μη παραγωγικά και συσσωρευόμενα ελλείμματα, ακριβώς επειδή δεν υπήρξε οργανωμένη ανάταξη της διαδικασίας υπεξαίρεσης υπεραξίας και κυρίως συστηματική και οργανωμένη απαξίωση των υπερσυσσωρευμένων κεφαλαίων.

Από το 1990 και μετά υιοθετήθηκαν ρητά οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές και η χρονική υστέρηση των ελληνικών καπιταλιστικών αναδιαρθρώσεων έναντι των διεθνών εξαλείφθηκε. Μάλιστα, καθώς ο ελληνικός καπιταλισμός είχε ήδη υστερήσει σημαντικά, δεν προχώρησε πρώτα σε μία καθαρόαιμη μονεταριστική φάση αλλά προωθήθηκαν κατευθείαν στοιχεία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών δεύτερης γενεάς. Σε αυτό καθοριστικό ρόλο έπαιξαν οι επιταγές της Ε.Ε. και η προσπάθεια του ελληνικού κεφαλαίου να ενταχθεί στην ευρωζώνη. Η νεοφιλελεύθερη ατζέντα περιλάμβανε: ιδιωτικοποιήσεις, περικοπές κοινωνικής ασφάλισης, ευνοϊκότερη φορολόγηση των πλουσιότερων στρωμάτων,

απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων και εισαγωγή ελαστικών μορφών εργασίας.

Όμως, και στην ελληνική περίπτωση, όπως και διεθνώς, οι αναδιαρθρωτικές αυτές πολιτικές δεν κατόρθωσαν να διορθώσουν ουσιαστικά τα προβλήματα που δημιούργησε η κρίση του 1973-75. Κατάφεραν να συμπίεσουν το εργατικό κόστος και να αυξήσουν τον βαθμό εκμετάλλευσης αλλά δεν μπόρεσαν να ανατάξουν αποτελεσματικά τη διαδικασία παραγωγής. Οι ιδιωτικοποιήσεις παρείχαν νέα πεδία κερδοφορίας αλλά, από ένα σημείο και μετά, η απόσυρση του κράτους-συλλογικού κεφαλαιοκράτη από πεδία στρατηγικής σημασίας για τη συνολική αναπαραγωγή του συστήματος οδήγησε σε σοβαρά προβλήματα ρύθμισης και συντονισμού. Η διεθνοποίηση και το άνοιγμα της οικονομίας —ιδιαίτερα τα ιμπεριαλιστικά κέρδη από την επέλαση στα Βαλκάνια των ελληνικών κεφαλαίων— λειτούργησαν κλασικά ως παράγοντες που αντισταθμίζουν την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους αλλά πλέον δείχνουν να έχουν εξαντλήσει τις δυνατότητές τους. Έτσι, σήμερα, έπειτα από σχεδόν μία τριακονταετία καπιταλιστικών αναδιαρθρώσεων, ο ελληνικός καπιταλισμός χτυπήθηκε από την τρέχουσα οικονομική κρίση με τον χειρότερο δυνατό τρόπο.

Συγκεκριμένα, παρά την επίθεση στο εισόδημα, τις εργασιακές συνθήκες και τις κοινωνικές παροχές της εργατικής τάξης στην περίοδο του νεοφιλελευθερισμού, η κερδοφορία και η συσσώρευση του κεφαλαίου δεν κατέστη δυνατόν να ανακάμψουν ικανοποιητικά ώστε να τροφοδοτήσουν ένα νέο ανοδικό «μακρο-κύμα» καπιταλιστικής συσσώρευσης. Η διανομή της προστιθέμενης αξίας εξελίχθηκε σε όφελος του κεφαλαίου, το ποσοστό εκμετάλλευσης αυξήθηκε σημαντικά και οι εισοδηματικές ανισότητες οξύνθηκαν. Όμως η καταστροφή ή/και απαξίωση του κεφαλαίου δεν πραγματοποιήθηκαν σε επαρκή βαθμό (καθώς το σύστημα δεν μπορούσε να αντέξει εκτεταμένες χρεοκο-

πίες και ποσοστά ανεργίας παρόμοια με αυτά της Μεγάλης Ύφεσης), η μη παραγωγική εργασία και γενικά οι μη παραγωγικές δραστηριότητες δεν περιορίστηκαν (όντας πιο αναγκαίες παρά ποτέ για ένα παρακάμζον σύστημα με αυξημένες ανάγκες αστυνόμευσης, σωφρονισμού, «δικαιοσύνης», στρατιωτικές δαπάνες κ.λπ.) συνεχίζοντας να απορροφούν ένα σημαντικό μέρος της παραγόμενης υπεραξίας. Το αποτέλεσμα ήταν η μερική μόνο ανάκαμψη του ποσοστού κέρδους που κράτησε την επένδυση, τον ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας και την ανάπτυξη σε χαμηλά επίπεδα, αφήνοντας στάσιμους ή και μειωμένους τους πραγματικούς μισθούς και σε υψηλά επίπεδα το ποσοστό ανεργίας. Έτσι, η όποια ασθενική ανάπτυξη της τελευταίας δεκαεπενταετίας επιτεύχθηκε, ήταν στηριγμένη στην αύξηση της κατανάλωσης που προέκυψε από τις «επιδράσεις πλούτου» από τις διαδοχικές χρηματοπιστωτικές «φούσκες». Όταν αυτές εξέλιπαν με την εκδήλωση της κρίσης το 2007-8, τα ασθενικά θεμέλια της πραγματικής οικονομίας αποκαλύφθηκαν και είναι αυτά που κρατούν ακόμη την παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία, και ιδίως την ελληνική, σε στασιμότητα και κρίση.

Επειδή η μειωμένη κερδοφορία αποτελεί τη θεμελιώδη αιτία της κρίσης, όπως συμβαίνει πάντοτε άλλωστε στην ιστορία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, το πρόβλημα δεν λύνεται με την αναδιανομή σε βάρος των υποτίθεται άφθονων κερδών, όπως ισχυρίζονται οι υποκαταναλωτικές θεωρίες, και ενίσχυση της ζήτησης μέσω της αύξησης των μισθών. Γι' αυτό, επίσης, η όποια αύξηση της ρευστότητας καταλήγει σε αγορές κρατικών ομολόγων με υψηλή απόδοση αντί να χρηματοδοτήσει επενδύσεις στην πραγματική οικονομία, λόγω ακριβώς της χαμηλής κερδοφορίας (απόδοσης) στην τελευταία. Η τόνωση της ζήτησης αποδίδει μόνο μετά την καταστροφή του παγίου κεφαλαίου και συνεπώς όταν έχουν αποκατασταθεί οι συνθήκες ικανής κερδοφορίας του κεφαλαίου. Είναι η κερδοφορία του κεφαλαίου που

ρυθμίζει και καθορίζει την κίνηση της καπιταλιστικής οικονομίας και όχι η ενεργός ζήτηση.

11. Η εξωτερική διάσταση αφορά το γεγονός ότι η κρίση υπερ-συσσώρευσης του ελληνικού καπιταλισμού επιδεινώνεται λόγω της συμμετοχής, από υποδεέστερη θέση, στην ευρωπαϊκή ιμπεριαλιστική ενοποίηση. Αυτό σημαίνει ότι ο ελληνικός καπιταλισμός φορτώνεται δυσανάλογα βάρη από ισχυρότερους απ' αυτόν ηγεμονικούς ευρωπαϊκούς καπιταλισμούς.

Η ένταξη στην ευρωπαϊκή ιμπεριαλιστική ενοποίηση αποτελεί τη μεταπολεμική «Μεγάλη Ιδέα» του ελληνικού κεφαλαίου. Φιλοδοξούσε με αυτή να αναβαθμισθεί μέσα στο διεθνή καταμερισμό εργασίας. Ιδιαίτερα στόχευε:

1. Βραχυπρόθεσμα, στη διασφάλιση του συστήματος στην παραγμένη πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο (που ονομάστηκε «εδραίωση της δημοκρατίας»).

2. Μακροπρόθεσμα, στη διευκόλυνση των καπιταλιστικών αναδιαρθρώσεων για την αντιμετώπιση της δομικής κρίσης.

3. Ακόμη πιο μακροπρόθεσμα, στην αναβάθμιση του ελληνικού καπιταλισμού από δεύτερης γενιάς, μεσαίου βεληνεκούς καπιταλισμού με περιορισμένες ικανότητες ιμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης άλλων χωρών σε εταίρο ενός από τα βασικά πα-γκόσμια ιμπεριαλιστικά μπλοκ.

Όμως αυτή η «Μεγάλη Ιδέα» (όπως και όσοι προηγήθηκαν) ενέχουν αξιοσημείωτους κινδύνους:

1. Το άνοιγμα της οικονομίας και ο ανταγωνισμός με τα πιο αναπτυγμένα δυτικο-ευρωπαϊκά κεφάλαια υποβάθμισε τα ελληνικά σε «φτωχούς συγγενείς».

2. Όσο βαθιάει η ευρωπαϊκή ενοποίηση η εκχώρηση πολιτικών αλλά και οικονομικών εξουσιών στα κέντρα της Ε.Ε., που

υπηρετούν τον σκληρό δυτικοευρωπαϊκό πυρήνα στερούν βαθμούς ελευθερίας του ελληνικού κεφαλαίου και υπάγουν τα συμφέροντα του σε αυτά των πρώτων.

Φαίνεται ότι τελικά οι κίνδυνοι υπερισχύουν των ευκαιριών. Η πρώτη και η δεύτερη δυνατότητα εκπληρώθηκαν. Όμως, όπως αποδεικνύει η σημερινή κρίση, και οι δύο κίνδυνοι γίνονται πραγματικότητα με αποτέλεσμα να αμφισβητείται η τρίτη δυνατότητα (που αποτελεί και τον βασικό στρατηγικό στόχο του ελληνικού κεφαλαίου).

Ο ελληνικός καπιταλισμός, πριν από την ένταξη στην τότε ΕΟΚ, είχε μία σχετικά συνεκτική παραγωγική δομή (κυρίως γύρω από παραδοσιακούς κλάδους και με ισχυρή προστασία), που όμως ήταν ανταγωνιστική έναντι των ευρωπαϊκών κεφαλαίων (όπως φαίνεται και από το σχετικό εμπορικό ισοζύγιο) αλλά και άλλων (ιδιαίτερα μεσογειακών) κεφαλαίων. Με το άνοιγμα της οικονομίας λόγω της ένταξης, αυτή η παραγωγική δομή διασαλεύθηκε. Όπως αναγνωρίζουν ακόμη και υποστηρικτές της ένταξης, η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ε.Ε. και η δημιουργία της ενιαίας αγοράς δεν ενίσχυσαν την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων στις διεθνείς αγορές. Το αντίθετο μάλιστα: Το άνοιγμα της οικονομίας λόγω ένταξης αποδιάρθρωσε την παραγωγική δομή και την ανταγωνιστικότητα του ελληνικού κεφαλαίου, οξύνοντας τα όποια υπάρχοντα προβλήματα με αποτέλεσμα τη μετατροπή του εμπορικού ισοζυγίου με την ΕΟΚ από θετικό σε αρνητικό. Αφετέρου, οι κατά καιρούς εισροές ξένων κεφαλαίων και οι συμπράξεις με τα ελληνικά έγιναν με εξαιρετικά επωφελείς για τα πρώτα όρους (π.χ. μεγάλα έργα υποδομής). Βέβαια, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, ο ελληνικός καπιταλισμός επωφελήθηκε από πακέτα βοήθειας που δόθηκαν σε εποχές οικονομικής ευφορίας στις λιγότερο αναπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες [Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα (ΜΟΠ),

Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (ΚΠΣ), Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς (ΕΣΠΑ) κ.λπ.] με σκοπό την υποτιθέμενη σύγκλιση τους με τις πιο αναπτυγμένες χώρες. Οι μεταβιβαστικές αυτές πληρωμές όμως διασπαθίστηκαν σε αμφίβολης αξίας προγράμματα (εξυπηρέτησης του αστικού πελατειακού συστήματος) ή σε πολυέξοδες υποδομές που κυρίως ωφελούσαν σχεδιασμούς των δυτικο-ευρωπαϊκών κεφαλαίων. Τελικά αποδείχθηκαν ουσιαστικά εμπορικές πιστώσεις των Δυτικο-ευρωπαίων για τη χρηματοδότηση επιλογών τους και την αγορά εμπορικών προϊόντων τους. Επιπρόσθετα, η υποχώρηση της ανταγωνιστικότητας του ελληνικού κεφαλαίου δεν παρατηρήθηκε μόνο έναντι των ευρωπαϊκών (που λόγω ενιαίας αγοράς εκεί είχαν στραφεί οι περισσότερες κεφαλαιακές ροές) αλλά και έναντι άλλων κεφαλαίων.

Η είσοδος στην ΟΝΕ (δηλαδή η προσπάθεια του ελληνικού καπιταλισμού να ενταχθεί στον «σκληρό πυρήνα» της εξελισσόμενης ενοποίησης) χειροτέρεψε ακόμη περισσότερο τα πράγματα. Η απώλεια της δυνατότητας άσκησης συναλλαγματικής πολιτικής και η υψηλή συναλλαγματική ισοτιμία (καθώς το ευρώ ισχυροποιήθηκε έναντι του δολαρίου και άλλων νομισμάτων) επιδείνωσε συνολικά την ελληνική ανταγωνιστικότητα. Η εμφανής, πλέον, δόμηση της Ε.Ε. ως μιας ιμπεριαλιστικής ενοποίησης όπου ο «σκληρός πυρήνας» γύρω από τη Γερμανία επιβάλλει περίπου νεο-μερκαντιστικές πολιτικές στις περιφερειακές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες (καθώς οι δομές της Ε.Ε. ενισχύουν την ανταγωνιστικότητα και τα εμπορικά πλεονάσματα του «σκληρού πυρήνα» σε βάρος των εμπορικών ελλειμμάτων των περιφερειακών χωρών) βρίσκεται πίσω από αυτή τη στρατηγική υποβάθμιση. Η υποβάθμιση αυτή έχει γίνει αισθητή σε έναν άλλο τομέα: τον βαθμό σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας προς τον μέσο όρο της Ε.Ε. Έπειτα από μία περίοδο σύγκλισης, οι τάσεις απόκλισης ενισχύθηκαν δραματικά, ιδιαίτερα μετά την ΟΝΕ.

Όλη αυτή η στρατηγική υποβάθμιση απαλύνθηκε για ένα χρονικό διάστημα, καθώς η ΟΝΕ διευκόλυνε τον φθινό δανεισμό των λιγότερο αναπτυγμένων μελών της και οδήγησε σε μια τεχνητή ανάπτυξη. Έτσι, όλα τα σημερινά «γουρούνια» προβλήθηκαν στο παρελθόν ως οικονομικά θαύματα (Ιρλανδία, Πορτογαλία, ακόμη και η Ελλάδα κ.λπ.). Έκφραση αυτού ήταν οι υψηλοί ελληνικοί ρυθμοί ανάπτυξης αμέσως μετά την είσοδο στην ΟΝΕ, γεγονός στο οποίο βοήθησε σημαντικά και η προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων. Αυτό ενίσχυσε σημαντικά την από μακρού δοκιμαζόμενη κερδοφορία του ελληνικού κεφαλαίου. Βέβαια, από αυτή την τεχνητή ανάπτυξη επωφελήθηκαν τα μέγιστα τα δυτικο-ευρωπαϊκά κεφάλαια παίρνοντας προνομιακά μεγάλα έργα και διευρύνοντας μερίδια αγοράς και ιδιοκτησίας. Χαρακτηριστική περίπτωση οι δαπανηρότεροι στην ιστορία Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας το 2004, με τα άχρηστα και υπερτιμολογημένα έργα και τα τεράστια διασπαθισμένα δημόσια κονδύλια. Ουσιαστικά, δηλαδή, η φθινή χρηματοδότηση και η τεχνητή ανάπτυξη λειτούργησαν σαν «εμπορική πίστωση» των δυτικο-ευρωπαϊκών κεφαλαίων για να επεκτείνουν ιδιοκτησιακά δικαιώματα και αγορές.

Την ίδια περίοδο, η συμμετοχή του ελληνικού κεφαλαίου στην Ε.Ε. βοήθησε καταλυτικά στην οικονομική επέλασή του στα Βαλκάνια και στην Ανατολική Ευρώπη και την ιμπεριαλιστική οικονομική εκμετάλλευση των χωρών αυτών και στήριξε για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα τη χειμαζόμενη κερδοφορία του.

Το ξέσπασμα της σημερινής κρίσης έθεσε τέλος σε όλη αυτή την ευφορία. Πρώτον, επανήλθε στην επιφάνεια η σοβούσα κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου. Δεύτερον, ο ετεροχρονισμός της μέσω του πλασματικού κεφαλαίου πήρε τέλος καθώς οι αγορές χρήματος «στέγνωσαν». Τρίτον, η ιμπεριαλιστική «επιδότηση» της κερδοφορίας περιορίστηκε απότομα. Οι βαλκανικές και ανατολικοευρωπαϊκές οικονομίες χτυπήθηκαν από τις πρώ-

τες και ιδιαίτερα άσχημα, καθώς, εκτός από τα εσωτερικά τους προβλήματα, επωμίσθηκαν και βάρη των ιμπεριαλιστικών οικονομιών που τις εκμεταλλεύονται. Ταυτόχρονα όμως αγρίεψαν και οι ενδοϊμπεριαλιστικοί ανταγωνισμοί με αποτέλεσμα οι πιο αδύναμοι (και μεταξύ αυτών ο ελληνικός καπιταλισμός) να χάσουν έδαφος και κερδοφορία.

12. Η δίδυμη ελληνική κρίση πήρε τη μορφή των «διπλών ελλειμμάτων» (δημοσιονομικό έλλειμμα και εξωτερικό χρέος) ως αποτέλεσμα της κρίσης υπερσυσσώρευσης και της οικονομικής εκμετάλλευσης από τους ισχυρότερους δυτικούς ιμπεριαλισμούς. Με το ξέσπασμα της κρίσης όλα τα αστικά κράτη εγκατέλειψαν, απότομα και για ένα διάστημα, τις νεοφιλελεύθερες δοξασίες και παρείχαν αφειδώς νομισματική αλλά και δημοσιονομική στήριξη στα ιδιωτικά κεφάλαια (και ιδιαίτερα στο χρηματοπιστωτικό σύστημα). Συνεπώς, από το 2008 τα δημόσια ελλείμματα εκτινάχθηκαν στα ύψη και ακολούθησε το δημόσιο χρέος καθώς η στήριξη αυτή χρηματοδοτήθηκε κυρίως με δανεισμό. Έτσι, για πολλές χώρες η κρίση μετατράπηκε σε δημοσιονομική κρίση, καθώς ο υπαρκτός κίνδυνος της παρατεταμένης ύφεσης ή της «δεύτερης βουτιάς» θέτει εν αμφιβόλω τη δυνατότητα αποπληρωμής των δανείων.

Αυτό συνέβη και στην περίπτωση της Ελλάδας με ορισμένες επιπρόσθετες ιδιομορφίες. Ο ελληνικός καπιταλισμός ιστορικά χαρακτηρίζεται από (συγκριτικά με άλλες χώρες) υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα. Αυτό δεν είναι σπάνιο για αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές οικονομίες όπου το κράτος ως συλλογικός καπιταλιστής επωμίζεται σημαντικά βάρη της οικονομικής δραστηριότητας, ακριβώς γιατί τα ιδιωτικά κεφάλαια αρνούνται, στα αρχικά στάδια της αναπτυξιακής διαδικασίας, να επωμισθούν τους κινδύνους της. Επιπλέον, ιδιαίτερα στη μεταπολεμική περίοδο, η υστέρηση των δημόσιων εσόδων έναντι των εξό-

δων οφείλεται όχι στους υπερβολικούς μισθούς στον δημόσιο τομέα αλλά στην κραυγαλέα φοροδιαφυγή και φοροαποφυγή της αστικής τάξης και των συμμαχικών της μεσοστρωμάτων. Τα ετήσια δημόσια ελλείμματα που μεταφράζονται σε τεράστιο συσσωρευμένο δημόσιο χρέος οφείλονται σχεδόν αποκλειστικά στους χαμηλούς έως ανύπαρκτους φόρους εισοδήματος και πλούτου των κυρίαρχων κοινωνικών τάξεων, ένα αδιαμφισβήτητο συμπέρασμα που αποτελεί τη νομιμοποιητική βάση για την άρνηση του χρέους εκ μέρους μιας κυβέρνησης που εκφράζει τα εργατικά και λαϊκά συμφέροντα. Επίσης, κατά την τελευταία δεκαετία, τα δημόσια ελλείμματα και το χρέος επιβαρύνθηκαν ακόμη περισσότερο από την πληρωμή υπέρογκων τόκων δημοσίου χρέους, ένα κονδύλι που ήταν ακριβώς ίσο με το μέσο ετήσιο έλλειμμα της περιόδου.

Όμως, και σε άλλες πρόσφατες μεταπολεμικές περιόδους ο ελληνικός καπιταλισμός είχε υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα αλλά κατόρθωσε να τα χρηματοδοτήσει (εξαιρουμένων βέβαια των προπολεμικών χρεωκοπιών του). Το κατόρθωσε, βέβαια, σε περιόδους παγκόσμιας οικονομικής ανόδου. Επιπλέον, βοήθησε το γεγονός ότι μπορούσε να καλύψει, σε μεγάλο βαθμό, τα δημοσιονομικά ελλείμματα, με ελεγχόμενο εσωτερικό δανεισμό. Το τελευταίο πλέον ουσιαστικά εμποδίζεται από τη Συνθήκη της ΟΝΕ που επιβάλλει διαδικασίες ανοικτής και μάλιστα διεθνούς αγοράς στην πώληση κρατικού χρέους. Αυτό, σε συνδυασμό με τα χαμηλά επιτόκια που παρείχε η υιοθέτηση του ευρώ αλλά και τη φθίνουσα εγχώρια αποταμίευση (που προκάλεσε πάλι το ευρώ με τη συγκεκαλυμμένη αύξηση του πληθωρισμού ιδιαίτερα στα είδη μαζικής κατανάλωσης και οι πολιτικές λιτότητας), οδήγησε ώστε τα δημοσιονομικά ελλείμματα να καλυφθούν σε μεγάλο βαθμό με εξωτερικό δανεισμό (ο οποίος, σε συνδυασμό με τη φθίνουσα ελληνική ανταγωνιστικότητα, οδήγησε σε αύξηση των ελλειμμάτων του ισοζυγίου πληρωμών). Συνεπώς, τα λε-

γόμενα διπλά ελλείμματα (και συνεπώς το πρόβλημα του χρέους) είναι παράγωγα (με σαφές ταξικό πρόσθημο ως προς τη δημιουργία τους) και όχι αίτια της ελληνικής κρίσης.

*Γ. Τα Μνημόνια με Ευρωπαϊκή Ένωση-ΔΝΤ-ΕΚΤ:
η κυρίαρχη στρατηγική των ηγεμονικών ευρωπαϊκών
αστικών τάξεων και της ελληνικής αστικής τάξης
για την αντιμετώπιση του ελληνικού προβλήματος*

Το ξέσπασμα της κρίσης επέτεινε όλα τα προαναφερθέντα προβλήματα καθώς οι ηγεμονικές δυτικοευρωπαϊκές χώρες επεδίωξαν και φόρτωσαν μεγάλο μέρος των προβλημάτων τους και των προβλημάτων της ευρωπαϊκής ιμπεριαλιστικής συμμαχίας στους πιο αδύνατους «εταίρους» τους. Έτσι επιβλήθηκαν προγράμματα δραστικής αναδιάρθρωσής τους —μέσω των Μνημονίων Ε.Ε.-ΔΝΤ— που στόχευαν σε (α) μείωση του μεριδίου των λιγότερο ισχυρών χωρών από ιμπεριαλιστικά κέρδη, (β) απόκτηση περιουσιακών στοιχείων σε αυτές έναντι πινακίου φακής, (γ) δραματική μείωση των μισθών έτσι ώστε να αποτελέσουν πεδία κερδοφόρων καπιταλιστικών δραστηριοτήτων (τόσο για εγχώρια άλλα κυρίως για δυτικοευρωπαϊκά κεφάλαια), (δ) απομύζησης τους μέσω τοκογλυφικού δανεισμού και (ε) ελαχιστοποίηση του κόστους διατήρησής τους ως εξαρτημάτων της Ε.Ε. (ιδιαίτερα στην ελαχιστοποίηση του κόστους διαχείρισης των ελλειμμάτων στα οποία είχαν οδηγηθεί και ως αποτέλεσμα της συμμετοχής τους στην Ε.Ε.). Η κατακλείδα των προγραμμάτων αυτών είναι η υποβάθμιση των δανειζόμενων χωρών στην ιμπεριαλιστική πυραμίδα και η τελική μετατροπή τους ουσιαστικά σε οικονομικά και πολιτικά προτεκτοράτα.

Με τον τρόπο αυτό οι ηγεμονικοί ιμπεριαλισμοί της Ε.Ε. επιδιώκουν μία «κινεζοποίηση» της ευρω-περιφέρειας, δηλαδή τη

δημιουργία μέσα στην Ε.Ε. μία «κινεζικής» ειδικής οικονομικής ζώνης υψηλής εκμετάλλευσης.

Η ελληνική αστική τάξη συναίνεσε και συνδιαμόρφωσε σε κάποιο βαθμό αυτά τα προγράμματα αφενός γιατί η μείωση του εργατικού κόστους ωφελεί και τη δική της δυνητική κερδοφορία και αφετέρου γιατί είναι τόσο βαθιά ενσωματωμένη στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, που αδυνατεί να αντιταχθεί στους ευρωπαίους ηγεμόνες. Έτσι όμως βαδίζει ήδη προς τη στρατηγική υποβάθμιση του ελληνικού καπιταλισμού σε χώρα υπό κηδεμονία και την εξαγορά των επιχειρήσεων και των πλουτοπαραγωγικών πόρων του από ξένα κεφάλαια έναντι πενιχρού αντιτίμου.

Τα ελληνικά Μνημόνια βαδίζουν πάνω σ' αυτή την κατευθυντήρια γραμμή. Η προσπάθεια εκμηδένισης των ελλειμμάτων μειώνει μισθούς και δαπάνες που σχετίζονται με τις λειτουργίες του κράτους πρόνοιας, και ενώ αυξάνει τους φόρους σε μισθωτούς και συνταξιούχους, τους μειώνει σε υψηλά εισοδηματικά στρώματα και επιχειρήσεις, προσδοκώντας αύξηση των επενδύσεων σύμφωνα με την κατεστημένη οικονομική σκέψη. Όμως, η δραματική μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος της πλειονότητας του πληθυσμού, η μεγάλη πτώση στην ιδιωτική κατανάλωση σε συνδυασμό με την πτώση στη δημόσια κατανάλωση αποθαρρύνουν τις επενδύσεις δημιουργώντας τη βαθύτερη ύφεση από τα τέλη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και αποτρέποντας τη σοβαρή μείωση του δημοσίου ελλείμματος, ενώ ταυτόχρονα ο λόγος χρέους προς ΑΕΠ συνεχίζει να αυξάνει. Το πρόβλημα της συνύπαρξης μεγάλων δημοσίων ελλειμμάτων και μεγάλης ύφεσης οδηγεί στην προσπάθεια προσαρμογής μέσω της αγοράς εργασίας και της μείωσης των μισθών στον ιδιωτικό τομέα, έτσι ώστε η αύξηση του προϊόντος να έλθει είτε μέσω της προσέλκυσης άμεσων ξένων επενδύσεων είτε μέσω της αύξησης των καθαρών εξαγωγών. Η δεύτερη εκδοχή είναι πολύ δύσκολο να πραγματοποιηθεί σε συνθήκες διεθνούς οικονομικής στασιμότητας και κρίσης, με την

παραμονή της χώρας στην ευρωζώνη και την ανατιμημένη συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ, ενώ η πρώτη επίσης συγκεκρινώνει ελάχιστες πιθανότητες και πάλι λόγω της συνεχιζόμενης στασιμότητας και ύφεσης στην ευρωπαϊκή και παγκόσμια οικονομία. Στην πραγματικότητα το ακολουθούμενο οικονομικό πρόγραμμα έχει στόχο την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα, λειτουργώντας ως μοχλός ενεργοποίησης των εκκαθαριστικών λειτουργιών της κρίσης δηλαδή (α) τη «συμμόρφωση» της ελληνικής εργατικής τάξης και την αποδοχή εκ μέρους της ιστορικά πρωτοφανών μειώσεων μισθών, (β) την απαξίωση μεγάλου μέρους του αποθέματος παγίου κεφαλαίου σε όφελος μερίδας του εγχώριου και ιδίως του ευρωπαϊκού κεφαλαίου, και (γ) τον παραδειγματισμό των μισθωτών εργαζομένων, της εργατικής τάξης, σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η Ελλάδα χρησιμοποιείται ως παράδειγμα για την επιβολή δημοσιονομικής πειθαρχίας διεθνώς, και ακόμη περισσότερο ως φόβητρο για την ευρωπαϊκή εργατική τάξη έτσι ώστε να αποδεχθεί ευκολότερα μειώσεις μισθών και κοινωνικών παροχών.

Το αποτέλεσμα αυτών των επιλογών είναι μια συρρίκνωση της οικονομικής δραστηριότητας παρόμοια με αυτήν της Μεγάλης Ύφεσης (σωρευτικά περίπου 20% του ΑΕΠ μέχρι τώρα στα πρώτα πέντε χρόνια της κρίσης), δηλαδή της τελευταίας περιπτώσης κατά την οποία απειλήθηκε σοβαρά το κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Οι υλικές αντικειμενικές συνθήκες είναι ώριμες για να εκφραστεί και πάλι μια τέτοια απειλή και αμφισβήτηση. Καθώς είναι προφανές ότι η αγορά και το «αόρατο χέρι» απέτυχαν και πάλι να κατανείμουν τους πόρους αποτελεσματικά, η αμφισβήτηση του συστήματος οφείλει πλέον να είναι όχι μόνο από την άποψη μιας πιο «δίκαιης» διανομής του εισοδήματος αλλά και από την άποψη της οικονομικής αποτελεσματικότητας, της διεύθυνσης της οικονομίας και της αλλαγής των σχέσεων ιδιοκτησίας.

Δ. Για μία αριστερή στρατηγική αντιμετώπισης της κρίσης και υπέρβασης του συστήματος

Η σημερινή κρίση καταδεικνύει τα ιστορικά όρια του καπιταλιστικού συστήματος. Σε μια περίοδο πλήρους κυριαρχίας του και με το εργατικό κίνημα γονατισμένο, ο καπιταλισμός, δέσμιος των εγγενών αντιφάσεών του, μπήκε σε μία σοβαρότατη κρίση που, παρά τη χρήση των πολυάριθμων και πολυσχιδών εργαλείων διαχείρισής της, αδυνατεί να ξεπεράσει τουλάχιστον με σχετικά ομαλό τρόπο. Πλέον, η υπερσυσσώρευση του κεφαλαίου δεν αντιμετωπίζεται μόνο με τη βάρβαρη υποτίμηση της αξίας της εργασιακής δύναμης αλλά απαιτεί τη μαζική καταστροφή κεφαλαίων, δηλαδή τα πιο επώδυνα μέτρα σχεδόν για ολόκληρο το σύστημα. Η απάντηση της αριστεράς (ιδιαίτερα της κομμουνιστικής) σ' αυτό δεν μπορεί να είναι η προσφυγή σε συμμαχίες με χειμαζόμενα τμήματα του κεφαλαίου και του συστήματος για μια δήθεν φιλόanthρωπη ή ακόμη και «φιλολαϊκή» μεταρρύθμιση του συστήματος. Οι διάφορες αντινεοφιλελεύθερες συμμαχίες που στοιχίζονται πίσω από νεοκεϋνσιανές προτάσεις και επικλήσεις μιας τάχα φιλολαϊκά προσανατολισμένης Ε.Ε. είναι είτε βαθύτατα υποκριτικές είτε εθελουφυλούν στηριζόμενες σε αναδιανεμητικές αυταπάτες.

Η πρόταση της αριστεράς πρέπει να ξεκινά από τη σύγχρονη *αναγκαιότητα του σοσιαλισμού*. Όσο και αν αυτό, σε τέτοιες συνθήκες ήττας του εργατικού κινήματος, να ακούγεται εξωπραγματικό, είναι η μόνη ιστορικά βάσιμη διέξοδος στο αδιέξοδο που έχει οδηγήσει την ανθρωπότητα ο καπιταλισμός. Η αριστερά οφείλει να προβάλλει ευθαρσώς το στρατηγικό ζήτημα αυτό και να μην υποκύπτει σε κοντόθωρες οπτικές που βάζουν την τακτική μπροστά από την στρατηγική, όσο *απάνθρωπη* και αν έχουν κάνει την τρέχουσα συγκυρία για την πλειονότητα του πληθυσμού οι ακολουθούμενες πολιτικές. Ταυτόχρονα όμως η μετάβαση στο

σοσιαλισμό δεν είναι μία στιγμιαία πράξη, μία ηρωική έφοδος αλλά μια διαδικασία με προϋποθέσεις, βήματα και καμπές. Γι' αυτό δεν αρκεί να επικαλείται κανείς τη σοσιαλιστική διέξοδο αλλά πρέπει να δείχνει με βάση ένα μεταβατικό πρόγραμμα πως θα πραγματοποιηθεί αυτή. Το μεταβατικό πρόγραμμα είναι η γέφυρα μεταξύ της στρατηγικής και τακτικής με βάση τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες και φυσικά δεν συνιστά κανένα ενδιάμεσο ιστορικό στάδιο όπως διάφορες λανθασμένες αντιλήψεις υποστηρίζουν.

Ο βασικός κόμβος ενός τέτοιου προγράμματος είναι η ολόπλευρη ρήξη με το κεφάλαιο παράλληλα με την αποδέσμευση από την Ε.Ε. από μια λαϊκή εργατική κυβέρνηση, ακριβώς γιατί συμπυκνώνει στη σημερινή συγκυρία (και όχι σε κάποια ιδεατή άλλη) το σύνολο σχεδόν των αντιθέσεων και διαχωρίζει την αστική από την προλεταριακή στρατηγική.

Η αποδέσμευση από την Ε.Ε. θα ξαναδώσει στη χώρα αναγκαία εργαλεία οικονομικής πολιτικής (νομισματική, δημοσιονομική, βιομηχανική, εμπορική, συναλλαγματική κ.λπ.) που έχουν εκχωρηθεί στα κέντρα της Ε.Ε. Για να υλοποιηθεί μία τέτοια στρατηγική απαιτούνται οι ακόλουθοι βραχυπρόθεσμοι και μεσοπρόθεσμοι άξονες πολιτικής:

1. *Στάση πληρωμών* (για απαλλαγή από το εξωτερικό χρέος).
2. *Επιβολή ελέγχων στην κίνηση των κεφαλαίων* (για αποτροπή της φυγής κεφαλαίων στο εξωτερικό).
3. *Κοινωνικοποίηση/εθνικοποίηση του τραπεζικού συστήματος* (για να επιβιώσει και να χρησιμοποιηθεί για τη χρηματοδότηση της οικονομίας).
4. *Σύστημα προοδευτικής φορολογίας* (για να εξευρεθούν πόροι από τη φορολόγηση του εισοδήματος και του πλούτου του κεφαλαίου) με την ταυτόχρονη πάταξη της φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής του κεφαλαίου και των ανώτερων εισοδηματικά στρωμάτων.

5. *Ελεγχόμενη διολίσθηση της ισοτιμίας του νομίσματος* (για να διευκολυνθεί η ανταγωνιστικότητα) σε συνδυασμό με ένα *σύστημα ελέγχου των τιμών* (για να μην υπάρξουν αδικαιολόγητες πληθωριστικές αυξήσεις ιδιαίτερα στα είδη μαζικής κατανάλωσης). Η πολιτική αυτή θα διευκολύνει επίσης την παραγωγική αναγέννηση της οικονομίας με την υποκατάσταση εισαγωγών.

Το πιο κρίσιμο όμως στοιχείο της πρότασης και το επιστέγασμα ενός τέτοιου προγράμματος είναι η *σχεδιασμένη παραγωγική αναδιάρθρωση της οικονομίας σε σοσιαλιστική βάση* (δηλαδή με την κοινωνική ιδιοκτησία και έλεγχο τουλάχιστον των στρατηγικών οικονομικών κλάδων). Δηλαδή απαιτείται η εκπόνηση ενός ρεαλιστικού και συνεκτικού προγράμματος παραγωγικής ανασυγκρότησης της ελληνικής οικονομίας σε σοσιαλιστική βάση. Όλα τα προηγούμενα μέτρα είναι κυρίως «αμυντικού» χαρακτήρα και διευκολύνουν αλλά δεν επιλύουν από μόνα τους τον πυρήνα του προβλήματος, την οικονομική κρίση. Για να ξαναπάρει μπροστά η ελληνική οικονομία, να ξεπεραστεί η αποβιομηχάνιση και η διάλυση της παραγωγικής δομής και για να αξιοποιηθούν οι πλουτοπαραγωγικοί πόροι προς όφελος του λαού χρειάζεται ένα συγκροτημένο σχέδιο στόχων και πολιτικών. Καμία ιδιωτική πρωτοβουλία δεν θα επωμισθεί το κόστος και τον κίνδυνο μιας τέτοιας αναδιάρθρωσης, ιδιαίτερα μέσα σε συνθήκες οξυμένης ταξικής σύγκρουσης. Μόνο ένα ρεαλιστικό σχέδιο σοσιαλιστικής οικονομικής οικοδόμησης μπορεί να κάνει κάτι τέτοιο. Καθώς η οικονομική καταστροφή της χώρας και του λαού της συνεχίζεται, είναι καιρός η συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής να αντικαταστήσει τον σφετερισμό του πλούτου και των παραγωγικών δυνάμεων του τόπου από μια μικρή μάζα πλουτοκρατών και των πολιτικών υπαλλήλων τους που οδηγούν, άλλη μια φορά, τη χώρα στην καταστροφή.

Θανάσης Μανιάτης

ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ
ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ:
ΜΙΑ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

1. *Εισαγωγή*

Η ΣΥΓΚΥΡΙΑ: κρίση, ανάπτυξη ή στασιμότητα; Η κρίση της ελληνικής οικονομίας συνεχίζεται έχοντας φτάσει πια στα επίπεδα της Μεγάλης Ύφεσης της δεκαετίας του 1930. Υποστηρίζουμε παρακάτω ότι πέρα από τις όποιες ιδιαιτερότητες παρουσιάζει η περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, η κρίση της μπορεί να αναλυθεί και εκτιμηθεί στο πλαίσιο τριών διαστάσεων. Της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης, της αντίστοιχης ελληνικής και της κρίσης δημοσίου χρέους που οξύνθηκε από τις δύο προηγούμενες. Η κυρίαρχη θέση σε αυτό το ερμηνευτικό σχήμα της διεθνούς οικονομικής κρίσης σημαίνει ότι πρέπει προκαταβολικά να απαντήσουμε σε ένα ερώτημα που προκύπτει από την πολύ πρόσφατη εμπειρία. Η τωρινή κατάσταση της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας εξακολουθεί να είναι μια κατάσταση κρίσης ή όχι; Τα στοιχεία δείχνουν ότι η οξεία παγκόσμια καπιταλιστική κρίση που εκδηλώθηκε αρχικά το 2007 έχει δώσει τη θέση της

τα προηγούμενα δύο χρόνια και σχεδόν σίγουρα για τα επόμενα δύο στη στασιμότητα ή την ύφεση στον πυρήνα του παγκόσμιου καπιταλισμού, εκεί όπου κυοφορούνται και δοκιμάζονται οι πολιτικές διεξόδου, οι κοινωνικοί, οικονομικοί και θεσμικοί μετασχηματισμοί.

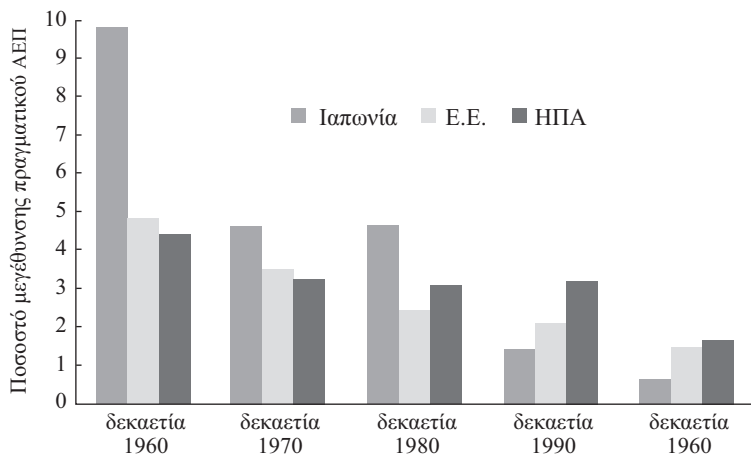
Πίνακας 1: Ρυθμοί μεταβολής του ΑΕΠ κατά κεφαλήν, αναπτυγμένες οικονομίες 1970-2011

	1970-1980	1980-1990	1990-2000	2001-2011	2005-2011
<i>ΗΠΑ</i>	2,35	2,66	2,48	0,63	-0,40
<i>Ιαπωνία</i>	2,82	3,89	0,76	0,64	-0,41
<i>Η.Β.</i>	1,92	3,14	2,60	0,8	-0,51
<i>Γαλλία</i>	2,98	1,65	1,45	0,52	-0,09
<i>Γερμανία</i>	2,82	2,00	1,22	1,14	1,11
<i>Ιταλία</i>	3,28	2,42	1,51	-0,52	-1,27
<i>Ελλάδα</i>	3,42	0,25	1,37	1,20	-1,36
<i>Ευρώπη</i>	2,66	2,15	1,85	0,96	0,11
<i>Αναπτυγμένες οικονομίες</i>	2,58	2,61	1,97	0,83	-0,07

Πηγή: UNCTAD, Statistics online.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1 οι ρυθμοί μεταβολής του ΑΕΠ κατά κεφαλήν για την εξαετία 2005-2011 (συμπεριλαμβανομένων δηλαδή και των τριών ετών πριν από την κρίση) είναι ακόμη αρνητικοί για ΗΠΑ Ιαπωνία καθώς και για το σύνολο των αναπτυγμένων καπιταλιστικών οικονομιών σε παγκόσμια κλίμακα. Σε ακόμη πιο μακροπρόθεσμη βάση μπορούμε να δούμε στο Διάγραμμα 1 ότι η πρόσφατη οικονομική κρίση δεν είναι παρά το τελευταίο επεισόδιο στη μακροχρόνια συνεχή καθοδική πορεία των κέντρων της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας μετά το τέλος της «χρυσής εποχής» στα τέλη της δεκαετίας του 1960.

Διάγραμμα 1: Μειούμενοι ρυθμοί ανάπτυξης σε ΗΠΑ, Ε.Ε., Ιαπωνία, 1960-2011

Source: Data for US from Bureau of Economic Analysis, National Income and Product Accounts, Table 1.1.1. Percent Change from Preceding Period in Real Gross Domestic Product, <http://bea.gov/national/nipaweb/SelectTable.asp>; Data for Japan and the European Union from World Bank, WDI database, <http://databank.worldbank.org>.

Πηγή: *Monthly Review*, Vol. 64, 1.

Αυτή η καθοδική τροχιά δείχνει το μέγεθος και τον συστηματικό χαρακτήρα του προβλήματος περιορίζοντας σημαντικά και τις δυνατότητες επίλυσης της κρίσης της ελληνικής οικονομίας.

Επομένως παραμένει επίκαιρο το ζήτημα της σωστής γνώσης της κρίσης, η οποία εξακολουθεί να διατρέχει την πορεία της, καθώς οι δραστικές μειώσεις σε μισθούς και κοινωνικές παροχές δεν έχουν και ούτε πρόκειται να δημιουργήσουν από μόνες τους τις συνθήκες ανάκαμψης της κερδοφορίας του κεφαλαίου, των επενδύσεων και της ανάπτυξης. Το ίδιο ισχύει και για τις άλλες συνήθως προτεινόμενες λύσεις εξόδου από την κρίση

που, τουλάχιστον στην ετερόδοξη εκδοχή, βασίζονται είτε σε λαθεμένες είτε σε ανεπαρκείς αναγνώσεις της φύσης της κρίσης.

Η διερεύνηση της φύσης της κρίσης δεν είναι ένα στείρο ακαδημαϊκό ζήτημα, αντίθετα βοηθάει σε μεγάλο βαθμό στον προσδιορισμό του χρονικού της ορίζοντα, τις δυνατότητες και πιθανότητες εξόδου από αυτήν καθώς και τον τρόπο εξόδου δηλαδή τα πιθανά ενδεχόμενα, τους κοινωνικούς και πολιτικούς μετασχηματισμούς που είναι εφικτοί, είναι δε ιδιαίτερα χρήσιμη και πρέπει να πληροφορεί και να προσδιορίζει τη στρατηγική των κυριαρχούμενων τάξεων.

Η συζήτηση της τρέχουσας κατάστασης της ελληνικής οικονομίας απαιτεί δύο στοιχεία τα οποία σε μεγάλο βαθμό απουσιάζουν από τις κατεστημένες αλλά και από πολλές ετερόδοξες αναλύσεις και αναφορές. Πρώτον, ένα σαφές θεωρητικό πλαίσιο μακροχρόνιας ανάλυσης έτσι ώστε οι ερμηνείες και οι προτάσεις που διατυπώνονται να μην είναι απλώς περιγραφικές της υφιστάμενης κατάστασης και ως εκ τούτου επιφανειακές και συγκυριακές. Δεύτερον, τη σύνδεση με τις εξελίξεις και τη συγκυρία της ευρωπαϊκής και παγκόσμιας οικονομίας, καθώς συνήθως παραβλέπεται ότι η τρέχουσα κρίση δεν είναι αποκλειστικά ελληνικό φαινόμενο, αλλά μέρος της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, και ότι στην πραγματικότητα εκδηλώθηκε με καθυστέρηση ενός και πλέον χρόνου στην Ελλάδα. Έτσι, η προσέγγιση της μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας στη μακροχρόνια εκδοχή της και ειδικότερα στο πεδίο των θεωριών οικονομικής κρίσης και ανάπτυξης χρησιμοποιείται εδώ για την αποτύπωση και ανάλυση της μακροχρόνιας πορείας και της τρέχουσας συγκυρίας της ελληνικής οικονομίας. Χρησιμοποιούμε όμως και στοιχεία για την κερδοφορία του κεφαλαίου τα τελευταία χρόνια και σε άλλες επιλεγμένες οικονομίες και κυρίως στην οικονομία των ΗΠΑ, στον βαθμό που η τελευταία εξακολουθεί να καθορίζει και να εκφράζει τις κυρίαρχες τάσεις της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας.

Η καπιταλιστική οικονομία είναι ένα δυναμικό αλλά ταυτόχρονα και εγγενώς αντιφατικό σύστημα. Σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής διέρχεται περιόδους άνθησης αλλά και στασιμότητας και κρίσης. Οι συχνά μεγάλες εναλλαγές στον ρυθμό μεταβολής της οικονομικής δραστηριότητας ακολουθούν τις διακυμάνσεις στις επενδύσεις και τον ρυθμό συσσώρευσης κεφαλαίου, οι οποίες με τη σειρά τους ρυθμίζονται από την κίνηση του ποσοστού κέρδους, της πιο σημαντικής μεταβλητής της κλασικής και μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας. Βασικό επιχείρημα αυτού του άρθρου είναι ότι η σημερινή και η πρόσφατη οικονομική συγκυρία εξηγούνται, όπως και η κρίση της δεκαετίας του 1970, σε μεγάλο βαθμό από την πορεία, το επίπεδο και τις διακυμάνσεις του ποσοστού κέρδους, διεθνώς, αλλά και στην ελληνική οικονομία.¹ Όπως είναι γνωστό, η απόδοση του κεφαλαίου που εκφράζεται από το καθαρό ποσοστό κέρδους του ιδιωτικού κεφαλαίου αποτελεί τη συμπίκνωση της εξέλιξης της διανομής εισοδήματος ανάμεσα σε κεφάλαιο και (παραγωγική) εργασία (δηλαδή του ποσοστού υπεραξίας ή ποσοστού εκμετάλλευσης) και της πορείας της τεχνολογικής μεταβολής όπως η τελευταία αποτυπώνεται στην εξέλιξη του λόγου κεφαλαίου - προϊόντος (δηλαδή της οργανικής ή υλοποιημένης σύνθεσης κεφαλαίου).

Επιπρόσθετα, με δεδομένα τα τρέχοντα οξυμένα δημοσιονομικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας, η **δευτερογενής (μετα-δημοσιονομική) διανομή του εισοδήματος όπως προκύπτει μετά την αναδιανεμητική παρέμβαση του κράτους**, οφείλει επίσης να εξετασθεί. Έτσι, εκτός από το ποσοστό κέρδους, το ποσοστό υπεραξίας και την οργανική σύνθεση κεφαλαίου εξε-

1. Βλ. Basu & Vasudevan (2013) για μια σχετική συζήτηση και λεπτομερειακή ανάλυση της εξέλιξης της κερδοφορίας του κεφαλαίου στην οικονομία των ΗΠΑ και Τσαλίκη και Τσουλφίδης (2013) στην ελληνική οικονομία αντίστοιχα.

τάζονται το ύψος, το πρόσημο και οι διακυμάνσεις του καθαρού κοινωνικού μισθού για την εργατική τάξη κατά την τελευταία περίοδο, έτσι ώστε να ανιχνευθεί και να εντοπισθεί η πιθανή σχέση ανάμεσα στα ελλείμματα και το συσσωρευμένο χρέος και την καθαρή δημοσιονομική θέση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα. Συνοπτικά, στα παρακάτω ισχυριζόμαστε ότι η κρίση της ελληνικής οικονομίας αποτελεί μέρος της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, έχοντας προκληθεί από τον ίδιο μηχανισμό, δηλαδή τον νόμο της πρωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους. Η κρίση αυτή είναι δομική, συνέχεια και ετεροχρονισμένη εμφάνιση της κρίσης της δεκαετίας του 1970 και γι' αυτό δύσκολο να ξεπεραστεί. Από την άλλη πλευρά, η κρίση της ελληνικής οικονομίας, εκτός από κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου και χαμηλής κερδοφορίας, είναι επιπρόσθετα και κρίση συσσώρευσης δημοσίου χρέους, ένας συνδυασμός που έχει πλέον καταστήσει την αναπαραγωγή του ελληνικού καπιταλισμού ιδιαίτερα προβληματική.

Τι δεν είναι η κρίση

Η τρέχουσα κρίση έχει παρουσιαστεί στη βιβλιογραφία και στη δημόσια συζήτηση είτε αποκλειστικά ως κρίση του χρηματοπιστωτικού συστήματος είτε ιδίως στην εγχώρια συζήτηση σαν κρίση δημοσίου χρέους του «σπάταλου» ελληνικού κράτους. Όταν η ανάλυση δεν περιορίζεται στη χρηματοπιστωτική σφαίρα και προσπαθεί να εντοπίσει τα αίτια της κρίσης στην «πραγματική» οικονομία, τότε συνήθως περιορίζεται στο επίπεδο της κυκλοφορίας και της διανομής του προϊόντος, δίνοντας έμφαση στην ανισότητα του εισοδήματος και τη στασιμότητα ή τη μείωση των μισθών και του μεριδίου των μισθών που χαρακτηρίζουν τη νεοφιλελεύθερη θεσμική δομή ή τη νεοφιλελεύθερη Κοινωνική Δομή Συσσώρευσης (ΚΔΣ) (Crotty, 2000· Kotz, 2003, 2008). Σύμφωνα με αυτή την αφήγηση, που τείνει να γίνει κυρίαρχη στην

ετερόδοξη οικονομική παράδοση και πολιτικά στους κύκλους της αριστεράς, το νεοφιλελεύθερο οικονομικό υπόδειγμα υποσκάφηκε και κατέρρευσε από την τάση για υποκατανάλωση ή έλλειψη ενεργού ζήτησης που προέκυψε λόγω της στασιμότητας ή μείωσης των μισθών και της αγοραστικής δύναμης της πλειονότητας του πληθυσμού. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι, ενώ η ίδια θεωρητική προσέγγιση επικαλείται ως γενεσιουργό μηχανισμό της τρέχουσας κρίσης τη μείωση των μισθών και άρα τη χαμηλή ζήτηση (Kotz, 2009), αντίθετα, για την πρώτη μεταπολεμική «ρυθμισμένη» Κοινωνική Δομή Συσσώρευσης της «χρυσής εποχής» ισχυρίστηκε ότι κατέρρευσε στη δεκαετία του 1970 λόγω της υπερβολικής αύξησης των μισθών που προκάλεσε η αυξημένη δύναμη της εργατικής τάξης στις ενοϊκές γι' αυτήν συνθήκες του σύγχρονου καπιταλισμού (Glyn & Sutcliffe, 1972· Weisskopf, 1979· Bowles et al., 1986).²

Πιο συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι οι αναλύσεις από τον χώρο της αριστεράς στην καλύτερη περίπτωση εστιάζουν στην πτώση του μεριδίου των μισθών, στις αυξανόμενες ανισότητες, και στο κενό ζήτησης που προκαλούν, εξαντλώντας εκεί την επαφή τους με τη μαρξιστική προβληματική, εφαπτόμενες με την κεϋνσιανή θεωρία και τις αρκετά συγγενείς με αυτήν μαρξιστικές και ριζοσπαστικές θεωρίες υποκατανάλωσης. Σε ιστορική βάση, ο θεμελιώδης μηχανισμός δημιουργίας της κρίσης τοποθετείται αρχικά στη σφαίρα της διανομής (ανισότητες, μείωση μεριδίου μισθών) και μεταφέρεται έπειτα στη σφαίρα της κυκλοφορίας (έλλειψη επαρκούς ενεργού ζήτησης).³ Σε πιο μακροπρόθεσμη

2. Βλ. Moseley (1988), Shaikh (1987) και Shaikh & Tonak (1994) για τη θεωρητική και εμπειρική αμφισβήτηση αυτής της θεωρίας και μια διαφορετική ερμηνεία της κρίσης βασισμένη στον νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους.

3. Για ένα τέτοιο παράδειγμα στην ελληνική βιβλιογραφία βλ. Λάσκος και Τσακαλώτος (2011, σσ. 63, 114).

βάση θα λέγαμε ότι βρίσκουμε στη σχετική βιβλιογραφία μια **μετάβαση από τον Ρικάρντο**, δηλαδή τη νεο-ρικαρντιανή προσέγγιση της «συμπίεσης των κερδών» από τους μισθούς (η κυρίαρχη ερμηνεία της κρίσης της δεκαετίας του 1970) **στον Κένυς** (η ανεπαρκής ενεργός ζήτηση ως ερμηνεία της κρίσης της δεκαετίας του 2000) **ή ακόμη πιο μακροπρόθεσμα την παλινδρόμηση από τη Μεγάλη Ύφεση και τον Κένυς** (στη δεκαετία του 1930), στην κρίση στασιμοπληθωρισμού και τον Ρικάρντο (δεκαετία του 1970), και πάλι στον Κένυς (δεκαετία του 2000).

Συνοπτικά, η ελληνική οικονομική κρίση δεν πηγάζει από:

α) Τις αδυναμίες, τις αστοχίες, την **υπερεπέκταση του χρηματοπιστωτικού τομέα**, δηλαδή δεν είναι κρίση που οφείλεται στην απληστία των τραπεζιτών (σύμφωνα με τη συμβατική αντίληψη) ή την υπερεπέκταση του χρηματοπιστωτικού τομέα (δηλαδή τη λεγόμενη «χρηματοπιστικοποίηση» σύμφωνα με τη ριζοσπαστική ερμηνεία) και άρα η λύση δεν είναι η απλή ρύθμιση του χρηματοπιστωτικού τομέα ή έστω ο δημόσιος έλεγχος του.

β) Τις **δημοσιονομικές ανισορροπίες** που προκύπτουν από το «σπάταλο κράτος» με λύση τη δημοσιονομική προσαρμογή δηλαδή ουσιαστικά τη διάλυση του κράτους πρόνοιας.

γ) Την υιοθέτηση του **ευρώ** (συμμετοχή στην ευρωζώνη) που ενοχοποιεί αποκλειστικά το σκληρό νόμισμα (συμβατική εκδοχή) ή την εκμετάλλευση «της χώρας» από τους ισχυρούς της Ε.Ε. (ριζοσπαστική εκδοχή) με λύση την αποχώρηση από την ευρωζώνη χωρίς παραπέρα προσδιορισμούς που να αφορούν ταξικούς συσχετισμούς και σχέσεις παραγωγής.

δ) Τη **νεοφιλελεύθερη διαχείριση** (χαμηλοί μισθοί που συνεπάγονται χαμηλή ζήτηση και οικονομική στασιμότητα) σε έναν συνδυασμό της καταγγελίας του νεοφιλελευθερισμού της ανισότητας που προκαλεί και της υποκατανάλωσης που προκύπτει ως θεμελιώδης αιτία της κρίσης. Εδώ η λύση είναι η «χαλάρωση»

της λιτότητας που πάλι υπαγορεύεται από τους ισχυρούς της ευρωζώνης και οι οποίοι πρέπει να πεισθούν ότι η «λιτότητα» είναι η πηγή όλων των δεινών για Ελλάδα κυρίως αλλά και για την Ευρώπη.

Οι εκδοχές αυτές της κρίσης δίνουν έμφαση στη λάθος εφαρμοζόμενη οικονομική πολιτική αντί στην ολόπλευρη αποτυχία του συστήματος και στην ταξική διάσταση όλου του εγχειρήματος το οποίο αποσκοπεί στην αποδυνάμωση της εργατικής τάξης και στη δημιουργία ευνοϊκών όρων (απαξίωση ή και καταστροφή παγίου κεφαλαίου για εκκίνηση από υγιή πιο δυναμική βάση) για το διεθνές κυρίως αλλά και τις πλέον ισχυρές μερίδες του εγχώριου κεφαλαίου.

Η μαρξιστική προσέγγιση: Όμως, αν εξετάσουμε βαθύτερα, δηλαδή τις εξελίξεις **στη σφαίρα της παραγωγής**, τη δομή και την εξέλιξη της σύγχρονης καπιταλιστικής οικονομίας είτε της πιο αναπτυγμένης στον κόσμο όπως των ΗΠΑ, είτε της ελληνικής οικονομίας, τότε εμφανίζεται μια διαφορετική και πιο αποκαλυπτική εικόνα από την πορεία της κερδοφορίας του κεφαλαίου και της συσσώρευσης κεφαλαίου. Όπως παρατηρεί ο Shaikh (2011), παρά τις μερικές φορές δραματικές μεταβολές σε θεσμούς, ρυθμίσεις και την κατάσταση της ταξικής πάλης, **δομικές, συστημικές κρίσεις εξακολουθούν να εμφανίζονται κάθε 30-40 χρόνια**. Αυτές οι επαναλαμβανόμενες κρίσεις είναι αναπόφευκτες για όσο διάστημα το οικονομικό σύστημα βασίζεται στην αρχή και το κίνητρο του κέρδους. **Η επανάληψη των κρίσεων οφείλει να αναζητηθεί σε μια κοινή αιτία/παράγοντα**. Καθώς η συσσώρευση κεφαλαίου βασίζεται στην **κερδοφορία του κεφαλαίου**, οι προσδιοριστικοί παράγοντες του ποσοστού κέρδους πρέπει να εξετασθούν λεπτομερειακά για να κατανοηθούν οι διαφορετικές φάσεις της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Για τη μαρξιστική πολιτική οικονομία, η ολόπλευρη κρίση του ελληνικού καπιταλισμού που σοβεί από το τέλος του 2008, συμπληρώνοντας πλέον πέντε χρόνια συνεχούς και βαθιάς ύφεσης, έχει αρκετά κοινά στοιχεία με την παγκόσμια καπιταλιστική κρίση που εκδηλώθηκε έναν χρόνο νωρίτερα, αλλά και κάποιες ιδιαιτερότητες που την καθιστούν δυσανάγνωστη από την πλευρά της οικονομικής ανάλυσης ακόμη και της ετερόδοξης εκδοχής της, και γι' αυτό δυσεπίλυτη από την πλευρά της οικονομικής πολιτικής, του συστήματος. Κι αυτό γιατί είναι **κρίση του καπιταλιστικού συστήματος συνολικά, και δη του πυρήνα του**, της διαδικασίας καπιταλιστικής συσσώρευσης. Οι θεμελιώδεις αιτίες της κρίσης είναι η συνεχιζόμενη από την προ κρίσης περίοδο του νεοφιλελευθερισμού **χαμηλή κερδοφορία και η παρεπόμενη ασθενική συσσώρευση κεφαλαίου (που μεταφράζονται σε όλο και μειούμενους ή και αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης)**. Τα κοινά στοιχεία ελληνικής και διεθνούς κρίσης έχουν κυρίως να κάνουν με *τον θεμελιώδη μηχανισμό δημιουργίας της κρίσης που δεν είναι άλλος από τον μαρξικό νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους*. Η συγκεκριμένη μορφή εκδήλωσής του τα τελευταία χρόνια είναι αποτέλεσμα της συσσώρευσης των αντιθέσεων των σύμφυτων με τον τρόπο με τον οποίο έγινε προσπάθεια να αντιμετωπιστεί η οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1970 σε όλες τις καπιταλιστικές οικονομίες αλλά και στην Ελλάδα, κατά την περίοδο του νεοφιλελευθερισμού που μεσολάβησε. **Για την ελληνική οικονομία ειδικότερα, η κρίση είναι το συνδυασμένο αποτέλεσμα της επανεμφάνισης της κρίσης υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου στην παγκόσμια οικονομία και στην ελληνική, της δημοσιονομικής κρίσης που οξύνθηκε από το ξέσπασμα της κρίσης στην πραγματική οικονομία, αλλά και της υποδεέστερης θέσης του ελληνικού καπιταλισμού στη διαδικασία του διεθνούς ανταγωνισμού.**

Η εσωτερική διάσταση της ελληνικής κρίσης απορρέει από την «ανεπαρκή κερδοφορία» του συστήματος λόγω της λειτουρ-

γίας σε μακροπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα του νόμου της πρωτοκλής τάσης του ποσοστού κέρδους που προκαλείται από την αύξηση της οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου, δηλαδή την αντικατάσταση της ζωντανής εργασίας (μεταβλητό κεφάλαιο) με νεκρή εργασία (σταθερό κεφάλαιο). Αυτή είναι και η θεμελιώδης αιτία (η συσσώρευση κεφαλαίου που συνοδεύεται από τη σχετική υποχώρηση της ζωντανής εργασίας, την ανεπαρκή δημιουργία αξίας, υπεραξίας και τη μείωση της καπιταλιστικής κερδοφορίας) που μαζί με τη συγκυριακή μείωση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης στην πρώτη δεκαετία της μεταπολίτευσης μείωσαν δραστικά την καπιταλιστική κερδοφορία μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Εξαιτίας αυτής της μείωσης της κερδοφορίας και της αδυναμίας της νεοφιλελεύθερης διαχείρισης να αποκαταστήσει την κερδοφορία του κεφαλαίου σε ικανοποιητικά επίπεδα με μόνο όπλο την αύξηση του ποσοστού υπεραξίας αλλά χωρίς εκτεταμένη καταστροφή ή απαξίωση του παγίου κεφαλαίου δημιουργήθηκαν οι πιο πρόσφατες διαδοχικές «φούσκες» (του χρηματιστηρίου και των κατοικιών) και τα **συστηματικά δημοσιονομικά ελλείμματα** στο πλαίσιο των συνεχών προσπαθειών του συστήματος (κεντρικών τραπεζών και κυβερνήσεων) για την τόνωση της ζήτησης, όταν οι αναδιανεμητικές υπέρ του κεφαλαίου νεοφιλελεύθερες πολιτικές εξάντλησαν τη δυναμική τους. Επιπλέον, ο ελληνικός καπιταλισμός ιστορικά χαρακτηρίζεται από (συγκριτικά με άλλες χώρες) υψηλά δημοσιονομικά ελλείματα. Αυτό δεν είναι σπάνιο για αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές οικονομίες, όπου το κράτος ως συλλογικός καπιταλιστής επωμίζεται σημαντικά βάρη της οικονομικής δραστηριότητας ακριβώς γιατί τα ιδιωτικά κεφάλαια αρνούνται, στα αρχικά στάδια της αναπτυξιακής διαδικασίας, να επωμισθούν τους κινδύνους της. Επιπλέον, ιδιαίτερα στη μεταπολεμική περίοδο, η υστέρηση των δημόσιων εσόδων έναντι των εξόδων οφείλεται όχι στους υπερβολικούς μισθούς στο δημόσιο τομέα αλλά στην

κραυγαλέα φοροδιαφυγή και φοροαποφυγή της αστικής τάξης και των συμμαχικών της μεσοστρωμάτων. Τα ετήσια δημόσια ελλείμματα που μεταφράζονται σε τεράστιο συσσωρευμένο δημόσιο χρέος οφείλονται σχεδόν αποκλειστικά στους χαμηλούς έως ανύπαρκτους φόρους εισοδήματος και πλούτου των κυρίαρχων κοινωνικών τάξεων, ένα αδιαμφισβήτητο συμπέρασμα που αποτελεί τη νομιμοποιητική βάση για την **άρνηση του χρέους** εκ μέρους μιας κυβέρνησης που εκφράζει τα εργατικά και λαϊκά συμφέροντα.

Για όλους αυτούς τους λόγους η **κρίση είναι δομική** έχει να κάνει **με την απρόσκοπτη λειτουργία του συστήματος και όχι με λάθη οικονομικής πολιτικής** και η έξοδος από αυτή αν υπάρξει θα απαιτήσει ριζικούς μετασχηματισμούς είτε προς τη μια (ανατροπή του συστήματος) είτε προς την άλλη (ακόμη μεγαλύτερη υποχώρηση του βιοτικού επιπέδου και των συνθηκών εργασίας της εργατικής τάξης) κατεύθυνση.

2. **Οι τρεις διαστάσεις της κρίσης: διεθνής, ελληνική, δημοσιονομική**

Στο τμήμα αυτό εξετάζουμε τις τρεις διαστάσεις που οριοθετούν την καταγωγή, τη μορφή και το περιεχόμενο της τρέχουσας κρίσης της ελληνικής οικονομίας δηλαδή (α) τη διεθνή οικονομική κρίση, (β) την κρίση κερδοφορίας και συσσώρευσης κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία και (γ) την κρίση των δημοσίων οικονομικών στην Ελλάδα.

Η εξέλιξη της μεταπολεμικής οικονομίας των ΗΠΑ χρησιμοποιείται κυρίως στο αμέσως επόμενο τμήμα για τη συζήτηση της φύσης της τρέχουσας κρίσης σε παγκόσμιο επίπεδο.

2α. Η οικονομία των ΗΠΑ στη μεταπολεμική περίοδο: «χρυσή εποχή», στασιμοπληθωρισμός, νεοφιλελευθερισμός, κρίση

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2 οι διαφορετικές φάσεις της μεταπολεμικής ιστορίας της οικονομίας των ΗΠΑ προβάλλουν ανάγλυφα από τη διαχρονική συμπεριφορά του ποσοστού κέρδους είτε στον συνολικό ιδιωτικό τομέα (private sector) είτε στον εταιρικό τομέα (corporate sector). Η πρώτη περίοδος, αυτή της «χρυσής εποχής» χαρακτηρίστηκε από μεγάλα ποσοστά κέρδους και μεγάλους ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας και ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ κατά κεφαλήν. Η συσσώρευση κεφαλαίου κατά τη διάρκεια της «χρυσής εποχής» οδήγησε από ένα σημείο και έπειτα στη ραγδαία άνοδο της οργανικής ή υλοποιημένης σύνθεσης κεφαλαίου (K/Y) (βλ. Διάγραμμα 3) το βασικό στοιχείο πίσω από την κρίση σύμφωνα με τον νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους.⁴ Σε συνδυασμό με τη μείωση του μεριδίου των κερδών (όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 4, το ποσοστό υπεραξίας ήταν σταθερό, η μείωση οφειλόταν στην αύξηση της μη παραγωγικής εργασίας που μειώνει τα κέρδη σε σχέση με την υπεραξία) το αποτέλεσμα ήταν ότι το ποσοστό κέρδους μειώθηκε σημαντικά κατά την περίοδο της κρίσης 1966-1982. Η κρίση κερδοφορίας εκτός από τα συνηθισμένα επακόλουθα κρισιακά φαινόμενα όπως μείωση των επενδύσεων, στασιμότητα και ύφεση στην παραγωγή, αύξηση της ανεργίας, συνοδεύτηκε και από σοβαρές πληθωριστικές πιέσεις, δηλαδή στασιμοπληθωρισμό.

Αυτό συνέβη καθώς το κράτος σε πρώτη φάση προσπάθησε να καταπολεμήσει την κρίση με επεκτατική δημοσιονομική και νομισματική πολιτική, αλλά επειδή το πρόβλημα δεν είχε να κά-

4. Βλ. το Παράρτημα (σσ. 000 παρακάτω) για τον ορισμό των μεταβλητών που συζητούνται στο άρθρο.

Διάγραμμα 2: Καθαρό ποσοστό κέρδους (r) στην ιδιωτική οικονομία και στον εταιρικό τομέα, ΗΠΑ 1948-2007

Πηγή: Maniatis (2012)

νει με έλλειψη ενεργού ζήτησης, η αύξηση της τελευταίας οδήγησε σε αύξηση των τιμών.

Η απάντηση του συστήματος στην κρίση εγκαινίασε την περίοδο του **νεοφιλελευθερισμού** με την ολόπλευρη επίθεση του κεφαλαίου και του κράτους στο εισόδημα, τις κοινωνικές παροχές, την απασχόληση και τις εργασιακές συνθήκες της εργατικής τάξης. Όμως, η (σημαντική έστω) αύξηση του ποσοστού εκμετάλλευσης είναι μόνο η μία από τις δύο συνθήκες που πρέπει να πληρούνται για το οριστικό ξεπέρασμα μιας βαθιάς κρίσης και την έναρξη μιας νέας περιόδου ικανοποιητικής ανάπτυξης. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η άλλη συνθήκη, η καταστροφή

ή απαξίωση μεγάλου μέρους του αποθέματος του παγίου κεφαλαίου κρίθηκε ότι ήταν αδύνατη καθώς το σύστημα δεν μπορούσε πολιτικά να αντεπεξέλθει σε οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες παρόμοιες με αυτές της Μεγάλης Ύφεσης, όταν μεγάλες μάζες αμφισβήτησαν την αποτελεσματικότητα και εντέλει τη χρησιμότητα και τη βιωσιμότητα του καπιταλιστικού συστήματος συνολικά.

Έτσι, όπως φαίνεται στα Διαγράμματα 3 και 4, η θεαματική άνοδος του ποσοστού υπεραξίας (S/V) (και του λόγου κερδών - μισθών, Π/W) δεν ήταν αρκετή για να εξασφαλίσει την πλήρη

Διάγραμμα 3: Μερίδιο κερδών (Π/Y), οργανική σύνθεση κεφαλαίου (K/Y) και ποσοστό κέρδους (r), ΗΠΑ 1948-2007

Πηγή: Maniatis (2012)

Διάγραμμα 4: Ποσοστό υπεραξίας (S/V) και λόγος κερδών - μισθών (Π/W), ΗΠΑ 1948-2007

Πηγή: Maniatis (2012)

ανάκαμψη του ποσοστού κέρδους, καθώς ο λόγος κεφαλαίου - προϊόντος (K/Y) μειώθηκε μεν αλλά όχι σε επίπεδα που θα επέτρεπαν την επαναφορά της κερδοφορίας του κεφαλαίου στα επίπεδα της «χρυσής εποχής».

Η μερική μόνο ανάκαμψη του ποσοστού κέρδους, βασισμένη μάλιστα σχεδόν αποκλειστικά στην αύξηση του ποσοστού υπεραξίας, είναι το κλειδί για την κατανόηση και την αποτίμηση της περιόδου του νεοφιλελευθερισμού (1983-2007). Όπως έγκαιρα είχε υποστηρίξει ο **Brenner (1998, 2006)** πριν από την εκδήλωση της τρέχουσας κρίσης, η περίοδος αυτή («long downturn» ή «μεγάλη κάμψη») χαρακτηρίστηκε από χαμηλά και ανεπαρκή

ποσοστά κέρδους στη μεταποίηση και στο σύνολο της οικονομίας, χαμηλή επενδυτική δραστηριότητα και συσώρευση κεφαλαίου, επομένως και χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας, οικονομική στασιμότητα, στάσιμους ή και μειούμενους πραγματικούς μισθούς, και διατήρηση των ποσοστών ανεργίας σε ψηλά επίπεδα.

Γενικά, όπως αναφέραμε στην αρχή του κειμένου, οι οικονομικές επιδόσεις της περιόδου του νεοφιλελευθερισμού ήταν σαφώς κατώτερες των αντίστοιχων της «χρυσής εποχής». Όμως, παρά το εμφανές αυτό γεγονός, η σημαντική συγκέντρωση πλούτου στα πολύ ψηλά εισοδηματικά κλιμάκια και η έξαρση της πολυτελούς κατανάλωσης (αλλά και η κατάρρευση των οικονομιών του «υπαρκτού σοσιαλισμού») οδήγησαν την αριστερά και αρκετούς ριζοσπάστες οικονομολόγους να θεωρήσουν ότι οι οικονομικές επιδόσεις του συστήματος στην περίοδο του νεοφιλελευθερισμού ήταν ικανοποιητικές. Σύμφωνα με αυτήν τη θεώρηση, το μόνο σημαντικό μειονέκτημα του οικονομικού υποδείγματος αυτής της περιόδου ήταν η απουσία μιας «δίκαιης» διανομής του προϊόντος. Υποστηρίχθηκε, μάλιστα, για αρκετό καιρό ότι η αναδιανομή σε όφελος της εργασίας (που θα ήταν το τελικό αποτέλεσμα της υιοθέτησης επεκτατικής νομισματικής κυρίως αλλά και δημοσιονομικής πολιτικής για την αύξηση της απασχόλησης) θα ήταν ευεργετική για την πιο αποδοτική λειτουργία της οικονομίας (αν και όχι πάντα διατυπωμένο ρητά, το επιχείρημα ήταν ότι η συνεργασία των «κοινωνικών εταίρων» θα ενίσχυε σημαντικά τον ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας), ωφελώντας τελικά όλες τις κοινωνικές τάξεις.

Χρηματιστικοποίηση, «φούσκες» και επιδράσεις πλούτου: Μια από τις συνέπειες της χαμηλής κερδοφορίας ήταν η στροφή του κεφαλαίου από τον χώρο της παραγωγής ολοένα και περισσότερο προς τις χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες. Η τάση

αυτή ήταν ήδη εμφανής από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, ενισχύθηκε όμως σημαντικά από τη νομισματική επέκταση και τις ρυθμίσεις που αύξησαν τη δυνατότητα δανεισμού (easy credit) και εντάθηκαν μετά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990, καθώς η προηγούμενη πενταετία παρουσίασε απογοητευτικές οικονομικές επιδόσεις. Ήδη όμως το ποσοστό κέρδους είχε αρχίσει να μειώνεται και πάλι μετά το 1997 με αποτέλεσμα η διόγκωση του πλασματικού κεφαλαίου (fictitious capital) και η προσωρινή αυτονομήσή του από το πραγματικό κεφάλαιο και τα κέρδη που αυτό δημιουργούσε να οδηγήσει στη δημιουργία της «φούσκας» του χρηματιστηρίου και της «νέας οικονομίας» αρχικά («dot.com bubble»), και μετά το 2001 στη «φούσκα» του τομέα των κατοικιών. Έτσι, στην πράξη, επειδή η χαμηλή κερδοφορία σήμαινε χαμηλές επενδύσεις, η μόνη θετική επίδραση στη συνολική ζήτηση ήταν η αύξηση της καταναλωτικής ζήτησης που προήλθε από τις προσωρινές και πλασματικές «επιδράσεις πλούτου» («wealth effects») που δημιούργησαν οι χρηματοπιστωτικές «φούσκες». Όταν οι τελευταίες εξαερώθηκαν καθώς το πλασματικό κεφάλαιο διέρρηξε τα όρια της σχέσης του με το πραγματικό κεφάλαιο, τότε η μοναδική αιτία της αναιμικής έστω ανάκαμψης εξέλιπε, η συνολική ζήτηση ελαττώθηκε, και η κερδοφορία του κεφαλαίου μειώθηκε ραγδαία εγκαινιάζοντας τη νέα περίοδο της κρίσης που διαρκεί μέχρι σήμερα. **Ουσιαστικά όμως πρόκειται για την επανεμφάνιση της προηγούμενης κρίσης καθώς έχει προκληθεί από τις ίδιες θεμελιώδεις αιτίες με αυτήν (δηλαδή την ανεπαρκή κερδοφορία σε σχέση με το συνολικό επενδυμένο κεφάλαιο).**

Στα Διαγράμματα 5, 6, 7 και 8 παρουσιάζεται η πορεία της κερδοφορίας του κεφαλαίου στην Ιαπωνία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ισπανία και την Ιταλία.

Λόγω έλλειψης επαρκών στοιχείων η περίοδος που καλύπτεται είναι τα έτη 1970(3)-2007.

Διάγραμμα 5: Ποσοστό κέρδους (r) στην ιαπωνική οικονομία 1973-2007

Πηγή: Μανιάτης και Πασσάς (2013)

Διάγραμμα 6: Ποσοστό κέρδους (r) στην οικονομία του Η.Β., 1970-2007

Πηγή: Μανιάτης και Πασσάς (2013)

Διάγραμμα 7: Ποσοστό κέρδους (r) στην ιταλική οικονομία, 1970-2007

Πηγή: Μανιάτης και Πασσάς (2013)

Διάγραμμα 8: Ποσοστό κέρδους (r) στην ισπανική οικονομία 1970-2007

Πηγή: Μανιάτης και Πασσάς (2013)

Και στις τέσσερις περιπτώσεις, με πολύ μικρές διαφορές επαναλαμβάνεται το πρότυπο διαχρονικής συμπεριφοράς της κερδοφορίας κεφαλαίου που είδαμε παραπάνω για την οικονομία των ΗΠΑ.

Η περίοδος της δεκαετίας του 1970 χαρακτηρίζεται από φθίνουσα κερδοφορία, η οποία διαρκεί μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Το κρίσιμο σημείο για την παρούσα αφήγηση είναι ότι στη νεοφιλελεύθερη περίοδο που ξεκινά με την ανάσχεση της φθίνουσας πορείας του ποσοστού κέρδους δεν έγινε εφικτό να ανακάμψει η κερδοφορία ακόμη και στα μέσα επίπεδα της δεκαετίας της κρίσης, παρά τις τονωτικές ενέσεις της κατανάλωσης και της συνολικής ζήτησης από τις χρηματοπιστωτικές «φούσκες» και τις επιδράσεις πλούτου που δημιουργήθηκαν σε όλες τις χώρες στην περίοδο αυτή.

Στο επόμενο τμήμα εξετάζουμε πιο λεπτομερειακά την εξέλιξη της κερδοφορίας του κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία για ολόκληρη σχεδόν τη μεταπολεμική περίοδο.

2β. Συσσώρευση κεφαλαίου, κερδοφορία και κρίση στην ελληνική οικονομία

Η σοβαρή κρίση της ελληνικής οικονομίας που έχει καταστήσει προβληματική την ίδια την αναπαραγωγή του συστήματος αποτελεί το συνδυασμένο αποτέλεσμα της δράσης του νόμου της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους και της συσσώρευσης τεράστιου δημοσίου χρέους (σε σχέση με το ΑΕΠ), το οποίο, ιδίως στις συνεχιζόμενες συνθήκες βαθιάς ύφεσης και κρίσης, έχει καταστεί μη βιώσιμο, απαιτώντας ριζικές ενέργειες για τη διαχείριση και λύση του προβλήματος.

Η ελληνική οικονομία κατά τη μεταπολεμική περίοδο ακολούθησε παρόμοια πορεία με αυτήν των ΗΠΑ και των άλλων αναπτυγμένων οικονομιών, με κάποιες χρονικές υστερήσεις συνή-

θως πενταετούς διάρκειας, στην εναλλαγή των διαφόρων φάσεων της κερδοφορίας (βλέπε Διάγραμμα 9) και της διαδικασίας συσσώρευσης κεφαλαίου.

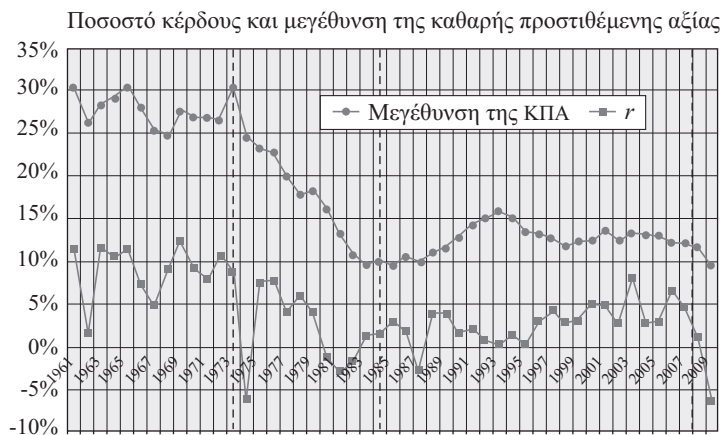
Η στενή **συσχέτιση της κερδοφορίας του κεφαλαίου και της συνολικής επίδοσης** της ελληνικής οικονομίας φαίνεται στο Διάγραμμα 10, ενώ, με βάση τη διαχρονική συμπεριφορά του ποσοστού κέρδους, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις φάσεις της μεταπολεμικής διαδικασίας ανάπτυξης και συσσώρευσης κεφαλαίου πριν από την εκδήλωση της τρέχουσας κρίσης: (α) την περίοδο 1958-1974 που μπορεί να χαρακτηριστεί ως η «χρυσή εποχή» της καπιταλιστικής συσσώρευσης με υψηλά ποσοστά κέρδους και ρυθμούς μεγέθυνσης του προϊόντος· (β) την περίοδο του στασιμοληθωρισμού 1974-1985, όταν η διεθνής οικονομική κρίση

Διάγραμμα 9: Ποσοστό κέρδους (r) στην ελληνική οικονομία 1958-2009

Πηγή: Maniatis & Passas (2012).

Διάγραμμα 10: Ποσοστό κέρδους (r) και ρυθμός μεταβολής ΑΕΠ, Ελλάδα, 1961-2009

Πηγή: Maniatis & Passas (2012).

έφτασε και στην Ελλάδα με το ποσοστό κέρδους να μειώνεται σημαντικά και την οικονομική ανάπτυξη να μειώνεται επίσης, παρότι παρέμεινε σε υψηλότερα επίπεδα από αυτά των άλλων αναπτυσσόμενων χωρών· (γ) την περίοδο της νεοφιλελεύθερης διαχείρισης, 1986-2007 που χαρακτηρίστηκε από τη μερική ανάκαμψη του ποσοστού κέρδους και μέτριους ρυθμούς ανάπτυξης. Η κρίση που εκδηλώθηκε από το 2008 και ήδη διανύει τον πέμπτο χρόνο της έχει οδηγήσει σωρευτικά σε απώλειες του πραγματικού ΑΕΠ πάνω από 20%.

Κατά τη διάρκεια της «χρυσής εποχής» τα μεγάλα ποσοστά κέρδους, που μεταφράστηκαν σε έντονη επενδυτική δραστηριότητα και ραγδαία ανάπτυξη, ήταν το αποτέλεσμα ενός μεγάλου και με ανοδική τάση ποσοστού υπεραξίας (και μεριδίου κερδών)

και ενός μέτρια αυξανόμενου λόγου κεφαλαίου προϊόντος (βλ. Διάγραμμα 11). Η περίοδος της Μεταπολίτευσης επέτρεψε στην εργατική τάξη να διεκδικήσει με επιτυχία αυξήσεις σε μισθούς, που το σύστημα ήταν υποχρεωμένο να παραχωρήσει στην προσπάθειά του να νομιμοποιηθεί εκ νέου μετά την επτάχρονη στρατιωτική δικτατορία. Το συνδυασμένο αποτέλεσμα της συνεχιζόμενης αύξησης του λόγου κεφαλαίου προϊόντος, της αύξησης των μισθών και άρα της μείωσης του ποσοστού υπεραξίας και του μεριδίου των κερδών (βλ. Διάγραμμα 11) ήταν η ραγδαία πτώση του ποσοστού κέρδους για την περίοδο 1974-1986. Οι κεϋνσιανές πολιτικές τόνωσης της ζήτησης που ακολουθήθηκαν την περίοδο αυτή, αφενός δεν οδήγησαν σε αύξηση του προϊόντος κα-

Διάγραμμα 11: Ποσοστό υπεραξίας (S/V) και λόγος κεφαλαίου - προϊόντος (K/Y), Ελλάδα 1958-2009

Πηγή: Maniatis & Passas (2012).

θώς το πρόβλημα δεν ήταν η επαρκής ενεργός ζήτηση αλλά η υπερσυσσώρευση κεφαλαίου, αφετέρου δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για αυξήσεις των τιμών, δηλαδή την εμφάνιση του στασιμοπληθωρισμού (stagflation).

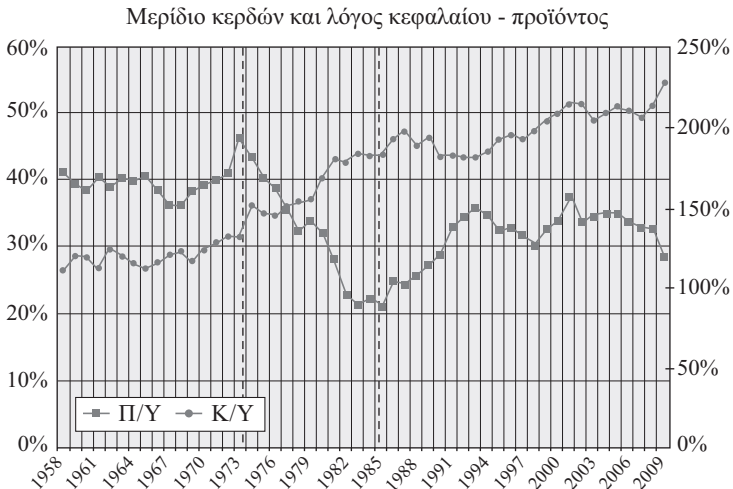
Η αντεπίθεση του κεφαλαίου και του κράτους σε βάρος της μισθωτής εργασίας ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1980 στις ΗΠΑ και το Η.Β., ενώ στην Ελλάδα αυτό συνέβη μετά το 1985 και τη δεύτερη εκλογική επικράτηση του ΠΑΣΟΚ, ιδιαίτερα δε μετά το 1990, επί κυβερνήσεων Νέας Δημοκρατίας. Τα χαρακτηριστικά της ήταν τα ίδια: μεγάλη αύξηση του ποσοστού υπεραξίας που συνεχίζεται μέχρι σήμερα και του μεριδίου των κερδών σε μια προσπάθεια να αποκατασταθεί η κερδοφορία του κεφαλαίου σε επίπεδα αντίστοιχα εκείνων της «χρυσής εποχής». Όμως, η συνέχιση της ανοδικής τάσης του λόγου κεφαλαίου - προϊόντος, καθώς ούτε στην Ελλάδα ήταν εφικτό να αφεθεί η κρίση να λειτουργήσει εκκαθαριστικά, καταστρέφοντας ή απαξιώνοντας μεγάλο μέρος του αποθέματος παγίου κεφαλαίου, εμπόδιζε το ποσοστό κέρδους να ανακάμψει σημαντικά. Αυτό μεταφράστηκε σε χαμηλό ρυθμό επενδύσεων και αντίστοιχα χαμηλούς ρυθμούς μεταβολής του προϊόντος ιδίως κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990.

Όπως και στην παγκόσμια οικονομία μετά το 1995, έτσι και στην Ελλάδα η όποια ανάπτυξη επιτεύχθηκε είχε να κάνει με τις δύο διαδοχικές «φούσκες» στις τιμές περιουσιακών στοιχείων οι οποίες δημιούργησαν «επιδράσεις πλούτου» («wealth effects») και τόνωσαν την καταναλωτική ζήτηση.⁵ Εδώ σημαντικό ρόλο έπαιξε και η αυξημένη δυνατότητα δανεισμού των νοικοκυριών

5. Ο Brenner (2006) τις ονομάζει «asset price Keynesianism» («Κεϋνσιανισμός των ιδιωτικών περιουσιακών στοιχείων») και οι Bellofiore & Halevi (2010) «privatized financial Keynesianism» («ιδιωτικοποιημένος χρηματοπιστωτικός Κεϋνσιανισμός»).

οποιοδήποτε εισοδήματος και τα χαμηλά επιτόκια μετά την είσοδο της χώρας στην ευρωζώνη το 2002. Η ευκολία δανεισμού είχε να κάνει και με καταναλωτικά αλλά και με στεγαστικά δάνεια, παρότι ο συνολικός δανεισμός των ελληνικών νοικοκυριών, και ως προς το συνολικό τους εισόδημα και ως προς το ΑΕΠ, παρέμεινε σε χαμηλότερα επίπεδα από αυτά των άλλων αναπτυσσόμενων οικονομιών. Και στην περίπτωση της Ελλάδας, όμως, μόλις εξαλειφθηκε και μάλιστα απότομα από τη διάχυση της διεθνούς κρίσης, η τόνωση της ζήτησης από την ιδιωτική κατανάλωση, **οι αδυναμίες της «πραγματικής» οικονομίας, δηλαδή η χαμηλή κερδοφορία, και η αναμικτή συσσώρευση κεφαλαίου φανερώθηκαν με ιδιαίτερα έντονο τρόπο.** Τα γνωστά κρισιακά φαινόμε-

Διάγραμμα 12: Μερίδιο κερδών (Π/Y) και λόγος κεφαλαίου - προϊόντος (K/Y), Ελλάδα, 1958-2009

Πηγή: Maniatis & Passas (2012).

να που συνοδεύουν την πτώση του ποσοστού κέρδους κάτω από ένα ορισμένο επίπεδο ακολούθησαν: ραγδαία μείωση των ιδιωτικών επενδύσεων, μαζικές χρεοκοπίες επιχειρήσεων, αύξηση της ανεργίας, αυξημένη ζήτηση χρήματος για εξυπηρέτηση δανειακών υποχρεώσεων, αύξηση των επιτοκίων ή στενότητα στην προσφορά δανειακών κεφαλαίων, μείωση των φορολογικών εσόδων, αύξηση των κρατικών δαπανών (για επιδόματα ανεργίας, κατάπτωση εγγυήσεων κ.ά.), άρα αύξηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Η μείωση της συνολικής ζήτησης από την πτώση της επένδυσης και της ιδιωτικής κατανάλωσης, παρά την επίδραση των «αυτόματων σταθεροποιητών» και σε περιβάλλον μειωμένης διεθνούς ζήτησης, ελαττώνει παραπέρα τις επενδύσεις συνεχίζοντας και επιδεινώνοντας τον φαύλο κύκλο της καθοδικής οικονομικής δραστηριότητας.

2γ. Δημοσιονομική κρίση, κοινωνικός μισθός και εργατική τάξη στην Ελλάδα και τη Νότια Ευρώπη

Εκτός από τη βασισμένη στον δανεισμό και τις «επιδράσεις πλούτου» αυξημένη ιδιωτική κατανάλωση, μια άλλη πηγή τόνωσης της συνολικής ζήτησης κατά τη διάρκεια της νεοφιλελεύθερης περιόδου χαμηλής κερδοφορίας, αναιμικής συσσώρευσης κεφαλαίου και μέτριας ανάπτυξης ήταν (ή θα μπορούσαν να ήταν) τα συστηματικά δημοσιονομικά ελλείμματα, τα οποία έχουν οδηγήσει στο γνωστό πρόβλημα του διογκωμένου δημοσίου χρέους σε σχέση με το ΑΕΠ της χώρας. Έτσι κι αλλιώς, μια ανάλυση της σημερινής κατάστασης της ελληνικής οικονομίας δεν θα μπορούσε να είναι πλήρης αν δεν συμπεριελάμβανε κάποια αναφορά στο πρόβλημα των δημοσίων ελλειμμάτων και του υψηλού λόγου χρέους προς ΑΕΠ, ένα πρόβλημα που ακόμη κυριαρχεί και έχει εξελιχθεί σε μοχλό των οικονομικών εξελίξεων. Αυτή η συζήτηση γίνεται πιο αναγκαία καθώς, όπως υπάρχει σε μερίδα της

βιβλιογραφίας η τάση να παρουσιάζεται η τρέχουσα κρίση αποκλειστικά ως κρίση του χρηματοπιστωτικού τομέα, το ίδιο υπαρκτή είναι και η τάση που αντιλαμβάνεται την τρέχουσα κρίση αποκλειστικά ή κυρίως ως κρίση δημοσίου χρέους. Μάλιστα, αυτή η οπτική, θεωρώντας το «σπάταλο κράτος» υπεύθυνο για τα ελλείμματα, και δικαιολογώντας έτσι τα μέτρα λιτότητας ως απαραίτητα για τη διόρθωση των δημοσιονομικών ισορροπιών, τείνει είτε ρητά είτε έμμεσα να θεωρεί τις κοινωνικές μεταβιβάσεις και παροχές που απευθύνονται στην εργατική τάξη **ως τη θεμελιώδη αιτία δημιουργίας και εμφάνισης της κρίσης**.⁶

Επομένως, σε αυτό το σημείο η συζήτηση οφείλει να γίνει πιο συγκεκριμένη και να εξετάσει μεταξύ άλλων την **ταξική δομή του κρατικού προϋπολογισμού**, έτσι ώστε να αποκαλυφθεί η σχέση των δημοσίων δαπανών, των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους με το εισόδημα και το βιοτικό επίπεδο της εργατικής τάξης. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζουμε συνοπτικά τρία ζητήματα που σχετίζονται με τη δημοσιονομική δομή της ελληνικής οικονομίας και τη σχέση της (α) με τη δημιουργία των **δημοσιονομικών ανισορροπιών** και συστηματικών ελλειμμάτων, (β) με την **καθαρή δημοσιονομική θέση και το βιοτικό επίπεδο της εργατικής τάξης** και (γ) με το **επίπεδο της συνολικής ζήτησης**.

Για το πρώτο ζήτημα, παρατηρούμε στον Πίνακα 2 ότι οι δημόσιες δαπάνες και στην Ελλάδα αλλά και στην Ισπανία και την Πορτογαλία (που συμπεριλαμβάνονται στις χώρες με σοβαρά

6. Με αυτήν την έννοια επαναφέρει το επιχείρημα των κυρίαρχων τάξεων ότι είτε οι αγοραίοι μισθοί είτε οι κοινωνικές δαπάνες και ο κοινωνικός μισθός της εργατικής τάξης ήταν ο βασικός παράγοντας που προκάλεσε την προηγούμενη οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1970. Εκτός από τους οικονομολόγους της κατεστημένης σκέψης, η άποψη αυτή κυριάρχησε και στο εσωτερικό της ριζοσπαστικής και μαρξιστικής βιβλιογραφίας. Βλ. Glyn & Sutcliffe (1972), Glyn (1975), Weisskopf (1979), Bowles & Gintis (1982), O'Connor (1984).

Πίνακας 2: Μέσοι όροι δημοσίων δαπανών, φόρων και δημοσίων ελλειμμάτων ως ποσοστό του ΑΕΠ στις χώρες της Νότιας Ευρώπης και της Ε.Ε.-15 (1995-2009)

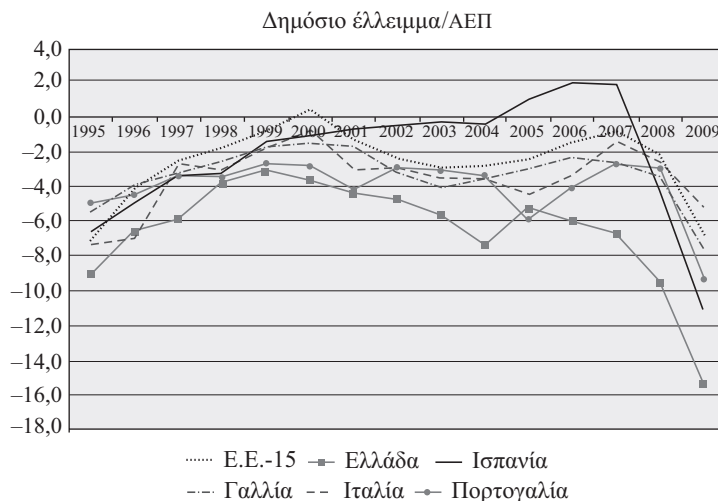
Κατηγορίες	Ε.Ε.-15	Ελλάδα	Πορτογαλία	Ιταλία	Ισπανία	Γαλλία
1. Δημόσιες δαπάνες/ΑΕΠ	47,7	45,9	43,1	49,1	40,5	53,2
2. Δημόσια έσοδα/ΑΕΠ	45,1	39,4	39,1	45,5	38,3	49,9
3. Δημόσιο έλλειμμα/ΑΕΠ Δημόσιες δαπάνες/ΑΕΠ	-2,6	-6,5	-4,1	-3,5	-2,2	-3,3
4. Μισθοί δημοσίων υπαλλήλων	10,8	11,0	13,0	10,9	10,5	13,3
5. Δαπάνες εκπαίδευσης	5,2	2,9	6,8	4,7	4,4	6,3
6. Δαπάνες υγείας	6,4	4,4	6,5	6,2	5,4	7,5
7. Δαπάνες κοινωνικής προστασίας	18,8	17,2	14,0	18,0	13,4	21,4
8. Τόκοι δημοσίου χρέους	3,6	6,7	3,2	6,6	3,0	3,0
9. Δαπάνες γενικής κυβέρνησης	7,1	10,6	6,8	10,3	5,7	7,6
10. Άμυνα. Φόροι/ΑΕΠ	1,6	2,6	1,4	1,2	1,1	2,1
11. Συνολικά έσοδα από φόρους και εισφορές στην κοινωνική ασφάλιση	41,3	34,1	35,3	41,9	34,9	45,4
12. Φορολογικά έσοδα	27,2	21,2	23,7	28,9	22,5	27,1
13. Σύνολο (πραγματικών και τεκμαρτών) εισφορών στην κοινωνική ασφάλιση	14,3	12,9	11,6	13,1	12,9	18,5
14. Φόροι επί του εισοδήματος, πλούτου κ.λπ.	13,2	8,0	9,1	14,4	10,5	10,9
15. Φόροι εισοδήματος	12,3	7,6	8,8	13,9	10,2	9,9
16. Φόροι προσωπικού εισοδήματος	9,7	4,5	5,5	10,9	7,0	7,4
17. Φόροι κερδών Α.Ε.	n.a.	2,9	3,2	2,9	3,1	2,5
18. Έμμεσοι φόροι	13,7	13,0	14,6	14,2	11,6	15,8

Πηγή: Eurostat, *Government finance statistics*.

δημοσιονομικά ελλείμματα και χρέη όπως φαίνεται στα Διαγράμματα 13 και 14) είναι χαμηλότερες του μέσου όρου των χωρών της Ε.Ε.-15 για την πρόσφατη δεκαετία 1995-2009. Για την ίδια περίοδο, οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων ως ποσοστό του ΑΕΠ για όλες τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες εκτός της Γαλλίας ταυτίζονται σχεδόν με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Αντίθετα, τα συνολικά (φορολογικά) έσοδα στην Ελλάδα αλλά και στην Πορτογαλία και την Ισπανία υστερούν σημαντικά του ευρωπαϊκού μέσου όρου. Συνεπάγεται ότι **τα δημόσια ελλείμματα των χωρών αυτών και ιδίως της Ελλάδας είναι το συνδυασμένο αποτέλεσμα της μικρής υστέρησης των δαπανών τους σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο και της πολύ μεγαλύτερης υστέρησης των δημοσίων εσόδων των χωρών αυτών σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο.** Η υστέρηση στα έσοδα, δε, οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στους συγκριτικά **χαμηλούς άμεσους φόρους** επί του εισοδήματος, του πλούτου κ.λπ. Στην Ελλάδα συγκεκριμένα, το φαινόμενο αυτό έχει να κάνει με τη νόμιμη φοροαποφυγή ή/και μηδενική φορολόγηση μεγάλων μερίδων του οικονομικά ενεργού πληθυσμού εκτός των μισθωτών εργαζομένων. Σημαντικό ρόλο παίζει επίσης η πολύ χαμηλή φορολόγηση των κερδών των ανωνύμων εταιρειών που κυμαίνεται γύρω στο 3% του ΑΕΠ σε όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές χώρες σύμφωνα με το πνεύμα της νεοφιλελεύθερης αντίληψης των τελευταίων δεκαετιών.

Δεν ευσταθούν, επομένως, οι ισχυρισμοί για διογκωμένο και σπάταλο κράτος είτε σε όρους συνολικών δημοσίων δαπανών είτε σε όρους μισθών των δημοσίων υπαλλήλων στην Ελλάδα και στις άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης. Όσον αφορά και τις δύο αυτές διαστάσεις, το ελληνικό κράτος είναι μικρότερο από αυτό της Ευρώπης των 15 χωρών. Ακόμη περισσότερο δεν επαληθεύονται οι ισχυρισμοί για κράτος-τροχοπέδη της οικονομικής ανάπτυξης λόγω των υπέρογκων φόρων και της στρέβλωσης των κινήτρων. Αντίθετα, η δημοσιονομική δομή του ελληνικού κράτους

Διάγραμμα 13: Δημόσιο έλλειμμα ως ποσοστό του ΑΕΠ στις νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες, 1995-2009

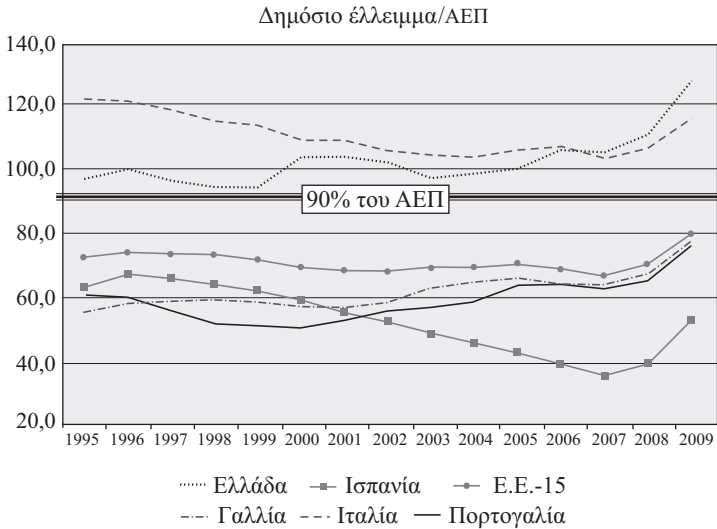

Πηγή: Eurostat, *Government finance statistics*.

ήταν σταθερά προσανατολισμένη προς τη **μειωμένη φορολογία** συνολικά, και ειδικότερα προς τη φοροαποφυγή των εύπορων εισοδηματικών στρωμάτων και των επιχειρήσεων, βοηθώντας έτσι στη συγκρότηση και αναπαραγωγή του κυρίαρχου κοινωνικού και πολιτικού μπλοκ εξουσίας για όλη τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης.

Το επίπεδο των κρατικών εσόδων ως ποσοστό της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας και η δομή τους (μεγάλη συμμετοχή των άμεσων φόρων των μισθωτών, των έμμεσων φόρων και των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης, μικρή συμμετοχή των φόρων εταιρικών κερδών) σε συνδυασμό με την παρατήρηση από τον Πίνακα 2 ότι στην πλευρά των δαπανών ειδικά για την Ελ-

Διάγραμμα 14: Δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ στις νοτιοευρωπαϊκές χώρες, 1995-2009

Πηγή: Eurostat, *Government finance statistics*.

λάδα υπάρχει ένας σαφής προσανατολισμός προς τις **μη αναπαραγωγικές δημόσιες δαπάνες** (γενική κυβέρνηση, αστυνόμευση, στρατιωτικές δαπάνες, δικαστήρια, φυλακές, τόκοι δημοσίου χρέους κ.λπ.) σε βάρος των κοινωνικών δαπανών (υγεία, παιδεία, κοινωνική ασφάλιση, κοινωνική πρόνοια κ.λπ.) προεικάζουν σε μεγάλο βαθμό την καθαρή δημοσιονομική θέση των μισθωτών εργαζομένων. Η τελευταία εκφράζεται από τον **καθαρό κοινωνικό μισθό** που ισούται με τη διαφορά ανάμεσα στα οφέλη που αποκομίζουν οι μισθωτοί εργαζόμενοι⁷ από τις κρατικές

7. Το σύνολο των μισθωτών εργαζομένων χρησιμοποιείται στις σχετικές μελέτες σαν εμπειρική προσέγγιση της εργατικής τάξης.

δαπάνες σε χρήμα (συντάξεις, επιδόματα ανεργίας κ.ά.) ή σε συλλογική κατανάλωση (υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης, πολιτισμού κ.ά.), και στους φόρους τους οποίους πληρώνουν στο κράτος.⁸

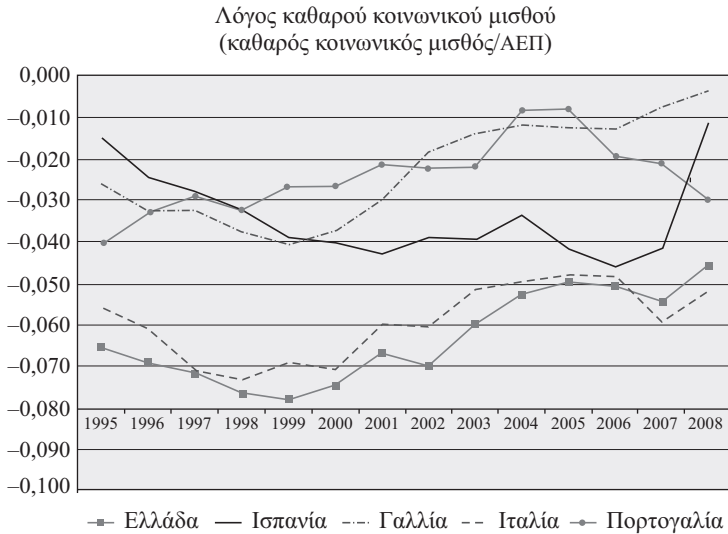
Το μέτρο αυτό της καθαρής δημοσιονομικής θέσης της εργατικής τάξης μπορεί να είναι θετικό ή αρνητικό, εκφράζοντας σε απόλυτους όρους την κρατική συνεισφορά ή επιβάρυνση στο εισόδημα και το βιοτικό επίπεδό της. Ο καθαρός κοινωνικός μισθός ως ποσοστό του ΑΕΠ είναι ο λόγος καθαρού κοινωνικού μισθού (net social wage ratio) και εκφράζει την ποσοτική σημασία του καθαρού κοινωνικού μισθού σε σχέση με τη συνολική οικονομική δραστηριότητα.

Στο Διάγραμμα 15 και στον Πίνακα 3 παρατηρούμε *πρώτον* ότι για όλη τη διάρκεια της περιόδου 1995-2008 ο καθαρός κοινωνικός μισθός σε όλες τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες ήταν αρνητικός, κάτι που σημαίνει ότι όχι μόνο δεν ήταν υπεύθυνοι οι μισθωτοί εργαζόμενοι για τα δημόσια ελλείμματα και τη συσσώρευση δημοσίου χρέους αυτά τα χρόνια, αλλά, αντίθετα, η **εργατική τάξη συστηματικά επιδοτούσε το κράτος και πιθανόν και το κεφάλαιο**. Στην Ελλάδα, μάλιστα, ο καθαρός κοινωνικός μισθός ήταν περισσότερο αρνητικός από ό,τι σε όλες τις άλλες χώρες υπερβαίνοντας το 6% του ΑΕΠ κατά μέσον όρο για όλη την περίοδο, **παρότι είχε ανοδική τάση κατά τη δεκαετία του 2000, όπως συνέβη άλλωστε και στις περισσότερες άλλες χώρες**.

Δεύτερον, και για την Ελλάδα αλλά και για τις άλλες νοτιοευρωπαϊκές χώρες παρατηρούμε στον Πίνακα 3 ότι κατά μέσο όρο οι τόκοι του δημοσίου χρέους ήταν σχεδόν ίσοι με τα δημόσια ελλείμματα της περιόδου, κάτι που σημαίνει ότι ο πρωτογενής προϋπολογισμός (δηλαδή τα έσοδα μείον τις δαπάνες εκτός

8. Βλέπε Shaikh & Tonak (1994) και Maniatis (2012b) για τη λεπτομερή έκθεση της εμπειρικής μεθόδου υπολογισμού του καθαρού κοινωνικού μισθού των μισθωτών εργαζομένων.

Διάγραμμα 15: Λόγος καθαρού κοινωνικού μισθού στις νοτιοευρωπαϊκές χώρες, 1995-2008

Πηγή: Maniatis (2012).

τόκων) ήταν ισοσκελισμένος για το σύνολο της περιόδου. Ιδίως για την ελληνική περίπτωση, όπου το δημόσιο χρέος βρισκόταν σε πολύ μεγάλο βαθμό στην ιδιοκτησία ξένων οικονομικών παραγόντων (τραπεζών, επιχειρήσεων, χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, κρατών, νοικοκυριών), αυτό σημαίνει ότι η **τόνωση της συνολικής εγχώριας ζήτησης ήταν χαμηλότερη από ό,τι υποδεικνύουν σε πρώτη ανάγνωση τα μεγάλα δημόσια ελλείμματα της περιόδου**. Μπορούμε να συμπεράνουμε επομένως ότι η τόνωση της ζήτησης που αντιστάθμισε τη χαμηλή επενδυτική δραστηριότητα **προερχόταν κυρίως από την αυξημένη καταναλωτική ζήτηση** λόγω της **επίδρασης πλούτου** από τις χρηματιστηριακές

Πίνακας 3: Μέσοι όροι του καθαρού κοινωνικού μισθού, του δημόσιου ελλείμματος και των τόκων του δημόσιου χρέους ως ποσοστό του ΑΕΠ, 1995-2008

Έτος	Ελλάδα	Ισπανία	Γαλλία	Ιταλία	Πορτογαλία
Δημόσιο έλλειμμα/ ΑΕΠ	-0,065	-0,022	-0,033	-0,035	-0,041
Τόκοι δημόσιου χρέους/ΑΕΠ	0,067	0,030	0,030	0,066	0,032
Καθαρός κοινωνικός μισθός/ΑΕΠ	-0,063	-0,034	-0,022	-0,059	-0,024

Πηγή: Maniatis (2012b).

και άλλες «φούσκες» και όχι τόσο από τους ελλειμματικούς κρατικούς προϋπολογισμούς.

Συμπερασματικά, από τη συζήτηση σε αυτήν την ενότητα προκύπτει ότι κυρίως η χαμηλή φορολογική επιβάρυνση κοινωνικών στρωμάτων και τάξεων άλλων από την εργατική τάξη και δευτερευόντως οι αυξημένες δαπάνες για κρατική γραφειοκρατία και τόκους δημοσίου χρέους βρίσκονται στη ρίζα των δημοσίων ελλειμμάτων και της διόγκωσης του δημοσίου χρέους της τελευταίας δεκαπενταετίας. Το εισόδημα και το βιοτικό επίπεδο της εργατικής τάξης, αφού πάρουμε υπόψη τις αναδιανεμητικές επιδράσεις των δημοσίων δαπανών και των δημοσίων εσόδων που την αφορούν, είναι χαμηλότερο από το αγοραίο της εισόδημα. Καθώς ούτε ο αγοραίος μισθός αλλά ούτε και ο έμμεσος κοινωνικός μισθός ευθύνονται για την οικονομική κρίση, οι περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες και ιδιαίτερα στις μεταβιβάσεις και τη συλλογική κατανάλωση των εργαζομένων μπορεί να βελτιώσουν τα περιθώρια κερδοφορίας του κεφαλαίου, αλλά δεν είναι ικανές να λύσουν το πρόβλημα της κρίσης υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου, ένα πρόβλημα που οφείλεται κυρίως στην αύξηση

της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, την κεφαλαιοποίηση της παραγωγής.

Επίσης, ένα τρίτο συμπέρασμα είναι ότι οι ελλειμματικοί προϋπολογισμοί της περιόδου εμπεριείχαν ισοσκελισμένους πρωτογενείς προϋπολογισμούς και καθώς τα τοκοχρεολύσια κατευθύνονταν κυρίως στο εξωτερικό, η τόνωση της ζήτησης από τις ελλειμματικές κρατικές δαπάνες δεν ήταν τόσο ισχυρή. Τέλος, να σημειωθεί ότι τα συμπεράσματα αυτά ισχύουν σε μεγάλο βαθμό και για τις υπόλοιπες νοτιοευρωπαϊκές χώρες και ιδίως την Ισπανία, την Πορτογαλία και την Ιταλία.

3. Συμπεράσματα

Για να γίνει καλύτερα κατανοητή η τρέχουσα ελληνική οικονομική κρίση είναι χρήσιμο να τονισθούν τα παρακάτω σημεία που διαμορφώνουν το μακροπρόθεσμο πλαίσιο ανάλυσης μέσα στο οποίο έχουν κινηθεί οι πρόσφατες εξελίξεις:

α) Το κοινό μοτίβο που αναδεικνύεται στην εξέλιξη της διαδικασίας της καπιταλιστικής συσσώρευσης στην Ελλάδα και τις άλλες περισσότερο ή λιγότερο αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες για ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο.⁹ Η κρίση της ελληνικής οικονομίας είναι πρώτα απ' όλα μέρος της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, προκλήθηκε αρχικά από τη λειτουργία του νόμου της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους λόγω της αυξα-

9. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι μελέτες των Camara (2007), Marquetti et al. (2010), Maniatis & Passas (2012) για την Ισπανία, τη Βραζιλία και την Ελλάδα αντιστοίχα και μια σειρά από μελέτες για τις ΗΠΑ όπως αυτές των Shaikh & Tonak (1994), Mohun (2006), Shaikh (2011) δείχνουν την ίδια διαχρονική συμπεριφορά του ποσοστού κέρδους και της οικονομικής ανάπτυξης, με την οργανική σύνθεση κεφαλαίου να είναι η κυρίαρχη μεταβλητή που εξηγεί τις μεταβολές τους.

νόμηνες οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου και οξύνθηκε από την ταυτόχρονη παρουσία μεγάλων δημοσιονομικών ανισορροπιών,

β) Τα κοινά στοιχεία της δημοσιονομικής δομής της Ελλάδας με αυτήν των νοτιοευρωπαϊκών χωρών και το συμπέρασμα που προκύπτει από τη σύγκριση της με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, ότι τα δημόσια ελλείμματα και η συσσώρευση του δημοσίου χρέους οφείλονται κυρίως στη χαμηλή φορολόγηση του κεφαλαίου και των κυρίαρχων κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων.

γ) Η συστηματικά αρνητική καθαρή δημοσιονομική θέση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα και στις άλλες νοτιοευρωπαϊκές χώρες, όπως υποδηλώνεται από τον αρνητικό καθαρό κοινωνικό μισθό για όλα τα έτη της τελευταίας δεκαπενταετίας.

Συνεπάγεται ότι η κρίση αυτή δεν μπορεί να αποδοθεί σε κατακτήσεις της εργατικής τάξης, στην αύξηση των μισθών πάνω από την αύξηση της παραγωγικότητας ή στα καθαρά οφέλη από τις κοινωνικές δαπάνες των μισθωτών εργαζομένων και συνταξιούχων μετά την αφαίρεση των φόρων που πληρώνουν στο κράτος.

Αντίθετα, είναι προφανές ότι η κρίση είναι προϊόν της σχετικώς απρόσκοπτης λειτουργίας του συστήματος κατά την περίοδο του νεοφιλελευθερισμού. Θα έπρεπε επομένως να αποτελεί ευνοϊκό έδαφος για τη διεξαγωγή της ιδεολογικής και πολιτικής διαμάχης από τη μεριά της εργατικής τάξης και της Αριστεράς. Παρ' όλα αυτά, επιχειρείται και σε μεγάλο βαθμό έχει κατορθωθεί ήδη από το κεφάλαιο και το κράτος να αντιμετωπισθεί με την ίδια συνταγή που χρησιμοποιήθηκε για την κρίση της δεκαετίας του 1970, δηλαδή την επίθεση στο συνολικό βιοτικό επίπεδο (τους μισθούς αλλά και τις κοινωνικές δαπάνες) της εργατικής τάξης και των συγγενών κοινωνικών στρωμάτων. Με αφορμή την κρίση, μια περίοδος αμιγούς, πιο σκληρού νεοφιλελευθερισμού έχει ήδη εγκαινιασθεί στις μέρες μας.

Στην Ελλάδα ειδικά, το δεύτερο και πιο σκληρό μέρος εφαρμογής του νεοφιλελευθερισμού εφαρμόζεται με αφορμή το συσ-

σωρευμένο δημόσιο χρέος. Ξεκινώντας με έναν ιδιαίτερα υψηλό λόγο δημοσίου χρέους προς ΑΕΠ, οφειλόμενο κυρίως στη χαμηλή φορολόγηση συγκεκριμένων κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων, η προσπάθεια εκμηδένισης των ελλειμμάτων μειώνει μισθούς και δαπάνες που σχετίζονται με τις λειτουργίες του κράτους πρόνοιας, και ενώ αυξάνει τους φόρους σε μισθωτούς και συνταξιούχους, τους μειώνει σε υψηλά εισοδηματικά στρώματα και επιχειρήσεις προσδοκώντας αύξηση των επενδύσεων σύμφωνα με την κατεστημένη οικονομική σκέψη. Όμως, η δραματική μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος της πλειονότητας του πληθυσμού, η μεγάλη πτώση στην ιδιωτική κατανάλωση σε συνδυασμό με την πτώση στη δημόσια κατανάλωση αποθαρρύνουν τις επενδύσεις δημιουργώντας τη βαθύτερη ύφεση από τα τέλη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και αποτρέποντας τη σοβαρή μείωση του δημοσίου ελλείμματος, ενώ ταυτόχρονα ο λόγος χρέους προς ΑΕΠ συνεχίζει να αυξάνει.

Το πρόβλημα της συνύπαρξης μεγάλων δημοσίων ελλειμμάτων και μεγάλης ύφεσης οδηγεί στην προσπάθεια προσαρμογής μέσω της αγοράς εργασίας και της μείωσης των μισθών στον ιδιωτικό τομέα έτσι ώστε η αύξηση του προϊόντος να έλθει είτε μέσω της προσέλκυσης άμεσων ξένων επενδύσεων είτε μέσω της αύξησης των καθαρών εξαγωγών. Η δεύτερη εκδοχή είναι πολύ δύσκολο να πραγματοποιηθεί με την παραμονή της χώρας στην ευρωζώνη και την ανατιμημένη συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ¹⁰, ενώ η πρώτη επίσης συγκεντρώνει ελάχιστες πιθανότη-

10. Χωρίς να μπορούμε να επεκταθούμε εδώ στο ζήτημα αυτό, πρέπει να σημειώσουμε ότι το θέμα του νομίσματος είναι τουλάχιστον δευτερεύον ζήτημα, με δεδομένη την έκταση της κρίσης και την απαιτούμενη απάντηση των κυριαρχούμενων τάξεων, η οποία δεν μπορεί να είναι τίποτε λιγότερο από αμφισβήτηση της παρούσας κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης. Έτσι κι αλλιώς, οι επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας δεν άλλαξαν σημαντικά με την είσοδο της χώρας στην ευρωζώνη από το 2002 και έπειτα. Οι διαδικασίες συσσώρευσης

τες λόγω της συνεχιζόμενης στασιμότητας και ύφεσης στην ευρωπαϊκή και παγκόσμια οικονομία. Στην πραγματικότητα, το ακολουθούμενο οικονομικό πρόγραμμα έχει στόχο την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα, λειτουργώντας ως μοχλός ενεργοποίησης των εκκαθαριστικών λειτουργιών της κρίσης, δηλαδή (α) τη «συμμόρφωση» της ελληνικής εργατικής τάξης και την αποδοχή εκ μέρους της πρωτοφανών μειώσεων μισθών, (β) την απαξίωση μεγάλου μέρους του αποθέματος παγίου κεφαλαίου σε όφελος μερίδας του εγχώριου και ιδίως του ευρωπαϊκού κεφαλαίου και (γ) τον παραδειγματισμό των μισθωτών εργαζομένων σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η Ελλάδα χρησιμοποιείται ως παράδειγμα για την επιβολή δημοσιονομικής πειθαρχίας διεθνώς, και ακόμη περισσότερο ως φόβητρο για την ευρωπαϊκή εργατική τάξη έτσι ώστε να αποδεχθεί ευκολότερα μειώσεις μισθών και κοινωνικών παροχών.

Το αποτέλεσμα αυτών των επιλογών είναι μια συρρίκνωση της οικονομικής δραστηριότητας παρόμοια με αυτήν της Μεγάλης Ύφεσης (σωρευτικά περίπου 20% του ΑΕΠ μέχρι τώρα στα πρώτα πέντε χρόνια της ύφεσης), δηλαδή της τελευταίας περίπτωσης κατά την οποία απειλήθηκε σοβαρά το κοινωνικοοικονομικό σύστημα. **Οι υλικές αντικειμενικές συνθήκες είναι ώριμες για να εκφραστεί και πάλι μια τέτοια απειλή.** Καθώς είναι προφανές ότι η αγορά και το «άδρατο χέρι» απέτυχαν και πάλι να κατανείμουν τους πόρους αποτελεσματικά, η αμφισβήτηση του συστήματος οφείλει πλέον να είναι όχι μόνο από την άποψη μιας πιο «δίκαιης» διανομής του εισοδήματος αλλά και από την άποψη

κεφαλαίου και δημοσιονομικού εκτροχιασμού εξελίσσονταν από καιρό σύμφωνα με τους νόμους ανάπτυξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, έχοντας ως κύριους προσδιοριστικούς παράγοντες την τεχνολογική αλλαγή και την ταξική πάλη για τη διανομή του προϊόντος ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία πρώτα στο επίπεδο της αγοράς, και έπειτα με τη διαμεσολάβηση του κράτους.

της οικονομικής αποτελεσματικότητας, της διεύθυνσης της οικονομίας και της αλλαγής των σχέσεων ιδιοκτησίας.

Στην κατεύθυνση αυτή, παράλληλα με την απαιτούμενη και δικαιολογημένη λόγω του τρόπου δημιουργίας του μη αναγνώριση του χρέους, απαραίτητα μέτρα αποτελούν η κοινωνικοποίηση του τραπεζικού συστήματος και των πρώην δημόσιων επιχειρήσεων σε στρατηγικούς τομείς της οικονομίας, η σταδιακή αποεμπορευματοποίηση της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης με την επέκταση του κράτους πρόνοιας και η αμφισβήτηση της κυριαρχίας του κεφαλαίου στην οικονομική και κοινωνική αναπαραγωγή.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ο Μαρξ αναπτύσσει τον νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους σε όρους του γενικού μαρξικού ποσοστού κέρδους (R), που εκφράζει τη μέγιστη δυνατή κερδοφορία του συστήματος, μη λαμβάνοντας υπόψη τα κόστη για μη παραγωγική εργασία και μη παραγωγικά έξοδα κυκλοφορίας, επιστασίας, κυκλοφορίας του χρηματικού κεφαλαίου κλπ. Αυτό ορίζεται ως ο λόγος της υπεραξίας (S) προς το συνολικό απόθεμα παγίου κεφαλαίου στην ιδιωτική οικονομία (K). Η διαχρονική του συμπεριφορά εξαρτάται από τις μεταβολές στη διανομή και στην τεχνολογική πρόοδο δηλαδή από τις μεταβολές στο ποσοστό υπεραξίας (S/V) και στην οργανική σύνθεση κεφαλαίου (K/V).

$$R = S/K = (S/V) / (K/V) \quad (1)$$

Το γενικό μαρξικό ποσοστό κέρδους είναι το άνω όριο του πραγματικού ποσοστού κέρδους (r). Το τελευταίο, το καθαρό πο-

σοστό κέρδους είναι ο λόγος των κερδών (Π) προς το απόθεμα κεφαλαίου. Είναι η καθαρή απόδοση του επενδυμένου κεφαλαίου και ο οδηγός των επενδυτικών αποφάσεων των καπιταλιστών,

$$r = \Pi/K \quad (2)$$

Επίσης το ποσοστό κέρδους μπορεί να γραφεί:

$$r = \Pi/K = (S - UC)/K = (S/V - UC/V) / (K/V) \quad (3)$$

όπου $UC = UL + UCS$. UC είναι τα συνολικά μη παραγωγικά κόστη που ισούνται με την αμοιβή της μη παραγωγικής εργασίας (UL) συν τα κόστη κυκλοφορίας και τους έμμεσους φόρους (UCS).

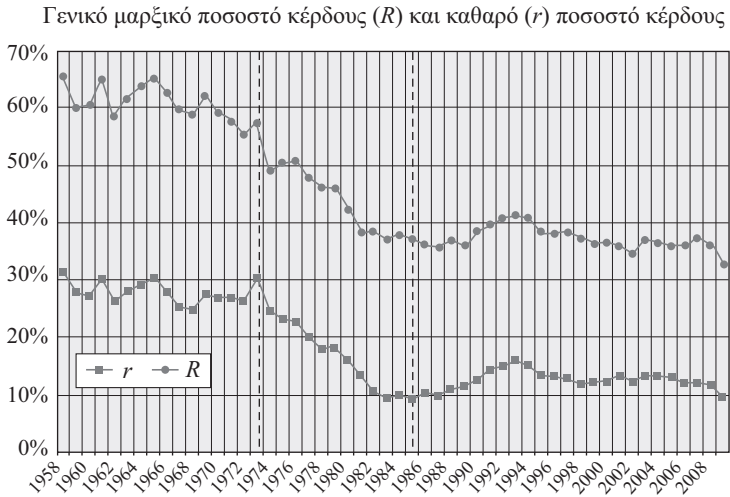
Προφανώς, όταν ο λόγος του μη παραγωγικού κόστους (UC) προς το μεταβλητό κεφάλαιο, την αμοιβή της παραγωγικής εργασίας (V) αυξάνεται τότε το καθαρό ποσοστό κέρδους θα μειώνεται περισσότερο από το γενικό μαρξικό ποσοστό κέρδους, όπως φαίνεται και στο Διάγραμμα Π1 ότι συνέβη στη μεταπολεμική ελληνική οικονομία.

Το καθαρό ποσοστό κέρδους r μπορεί επίσης να γραφεί ως το γινόμενο του μεριδίου των κερδών (Π/Y) και του λόγου προϊόντος - κεφαλαίου (Y/K).

$$r = (\Pi/Y) (Y/K) \quad (3)$$

όπου Y = καθαρό εθνικό εισόδημα, το άθροισμα μισθών και κερδών. Ο πρώτος όρος αντανακλά τις εξελίξεις στη διανομή και ο δεύτερος τις εξελίξεις στην ένταση κεφαλαίου και την τεχνολογική μεταβολή. Το μερίδιο κερδών (και ο λόγος κερδών - μισθών) και το ποσοστό υπεραξίας μπορεί να μην μεταβάλλονται προς την ίδια κατεύθυνση διαχρονικά. Αυτό θα μπορούσε να συμβεί για παράδειγμα αν τα μη παραγωγικά κόστη (UCS και UL) σε

Διάγραμμα Π1: Γενικό μαρξικό (R) και καθαρό ποσοστό κέρδους (r) στην ελληνική οικονομία 1958-2009

Πηγή: Maniatis & Passas (2012).

σχέση με το μεταβλητό κεφάλαιο αυξάνονταν γρηγορότερα από το ποσοστό υπεραξίας προκαλώντας μια πτώση στον λόγο κερδών - μισθών.

$$\frac{\Pi}{W} = \frac{(S - UL - UCS)}{(UL + V)} = \frac{(S/V - UL/V - UCS/V)}{(1 + UL/V)} \quad (4)$$

Τέλος, το αντίστροφο του λόγου κεφαλαίου-προϊόντος είναι ο λόγος που ο Μαρξ αποκαλεί «υλοποιημένη σύνθεση κεφαλαίου» (K/Y), και η αυξητική του τάση διαχρονικά αποτελεί την ικανή συνθήκη για την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους (Shaikh, 1987· Laibman, 2010).

Βιβλιογραφία

- Basu, D. & Vasudevan, R. (2013). «Technology, distribution and the rate of profit in the US economy: understanding the current crisis». *Cambridge Journal of Economics*, 37, pp. 55-89.
- Bellofiore, R. & Halevi, J. (2010). «Could be Raining: The European Crisis After the Great Recession». *International Journal of Political Economy*, 39 (4), pp. 5-30.
- Bowles, S., Gordon, D., & Weisskopf, T. (1986). «Power an Profits: The Social Structure of Accumulation and the Profitability of the Postwar US Economy». *Review of Radical Political Economics*, 18 (1 & 2), pp. 132-167.
- Brenner, R. (1998). «The Economics of Global Turbulence. A Special Report of the World Economy, 1950-98». *New Left Review*, 229.
- Brenner, R. (2006). *The Economics of Global Turbulence*. London: Verso.
- Camara, S. (2007). «The Dynamics of the Profit Rate in Spain». *Review of Radical Political Economics*, 39 (4), pp. 543-561.
- Crotty, J. (2000). «Structural Contradictions of the Global Neoliberal Regime». *Review of Radical Political Economics*, 32 (3), pp. 361-368.
- Glyn, A. & Sutcliffe, B. (1972). *Capitalism in crisis: British capitalism, workers and the profit squeeze*. Middlesex: Penguin Press.
- Glyn, A. (1975). «Notes on the profit squeeze». *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, 4, pp. 1-11.
- Kotz, D. (2003). «Neoliberalism and the SSA theory of long-run capital accumulation». *Review of Radical Political Economics*, 35 (3), pp. 263-270.
- Kotz, D. (2008). «Contradictions of economic growth in the Neoliberal era: Accumulation and Crisis in the Contemporary U.S. Economy». *Review of Radical Political Economics*, 40 (2), pp. 174-188.
- Kotz, D. (2009). «The financial and economic crisis of 2008: A systemic crisis of neoliberal capitalism». *Review of Radical Political Economics*, 41 (3), pp. 305-317.

- Laibman, D. (2010). «Capitalism, Crisis, Renewal: Some Conceptual Excavations». *Science and Society*, 74 (3), pp. 380-394.
- Maniatis, T. (2012a). «Marxist theories of crisis and the current economic crisis». *Forum for Social Economics*, 41 (1), pp. 6-29.
- Maniatis, T. (2012b). «Workers' benefits and taxes and the fiscal crisis in southern Europe». *International Journal of Management Concepts and Philosophy*, 5 (1).
- Maniatis, T. & Passas, C. (2013). «Profitability, capital accumulation and crisis in the Greek economy 1958-2009: A Marxist analysis». *Review of Political Economy* (forthcoming).
- Marquetti, A., Maldondo Filho, E., & Lautert, V. (2010). «The Profit Rate in Brazil». *Review of Radical Political Economics*, 42 (4), pp. 485-504.
- Mohun, S. (2006). «Distributive shares in the US economy, 1964-2001». *Cambridge Journal of Economics*, 30 (3), pp. 347-370.
- Moseley, F. (1988). «The rate of surplus value, the organic composition and the general rate of profit in the US economy, 1947-1967: a critique and update of Wolff's estimates». *American Economic Review*, 78 (1), pp. 298-303.
- O' Connor, J. (1984). *Accumulation Crisis*. New York: Basil Blackwell.
- Shaikh, A. (1987). «The falling rate of profit and the economic crisis in the US». In *The Imperiled Economy*. New York: Union for Radical Political Economics.
- Shaikh, A. (2011). «The First Great Depression of the 21st Century». In L. Panitch, G. Albo, & V. Chibbert (eds), *The Crisis this Time: Socialist Register 2011*. New York/London: Monthly Review Press/Merlin Press.
- Shaikh, A. & Tonak, E. A. (1994). *Measuring the Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- UNCTAD (2012). Statistics online, date accessed 31/1/2012.
- Weisskopf, T. (1979). «Marxian Crisis Theory and the Rate of Profit in the Postwar U.S. Economy». *Cambridge Journal of Economics*, 3 (4), pp. 341-378.

- Λάσκος, Χ. και Τσακαλώτος, Ε. (2011). *Χωρίς Επιστροφή: Από τον Κένυς στη Θάτσερ*. Αθήνα: ΚΨΜ.
- Μανιάτης, Θ. και Πασσάς, Κ. (2013). *Διανομή εισοδήματος, τεχνολογική αλλαγή και κερδοφορία του κεφαλαίου στην Ελλάδα και άλλες οικονομίες*, Δημοσίευτη εργασία. Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Τσαλίκη, Π. και Τσουλφίδης, Λ. (2013). *Δοκίμια Πολιτικής Οικονομίας*. Θεσσαλονίκη: Τζιόλας.

Γιώργος Οικονομάκης
Γιώργος Ανδρουλάκης
Μαρία Μαρκάκη

ΜΙΑ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ
ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΑΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ
ΠΟΥ ΕΠΙΔΡΟΥΝ ΣΤΗΝ ΚΕΡΔΟΦΟΡΙΑ
ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ

1. Τα ερευνητικά ερωτήματα

ΘΑ ΕΣΤΙΑΣΟΥΜΕ σε τρία ερωτήματα:

Το πρώτο αφορά στην αλληλεξάρτηση **προβλήματος ανταγωνιστικότητας και δημόσιου χρέους.**

Το δεύτερο ερώτημα αφορά την αλληλεξάρτηση (αν υπάρχει) προβλήματος **ανταγωνιστικότητας** της ελληνικής οικονομίας (όπως καθορίζεται από το εξωστρεφές μοντέλο του ελληνικού καπιταλισμού) και μεταβολών στην **κερδοφορία της οικονομίας.** Για τον σκοπό αυτό θα αναζητηθούν (και με τη χρήση ποσοτικών μεθόδων) οι **παράγοντες που επιδρούν στην κερδοφορία της ελληνικής οικονομίας,** για μια ευρύτερη χρονική περίοδο (1960/1965-2012).

Τέλος, το τρίτο ερώτημα αφορά ειδικότερα τους **παράγοντες που επιδρούν στην κερδοφορία στην παρούσα οικονομική κρίση** της ελληνικής οικονομίας (2007-2012).

2. Δημόσιο χρέος και ανταγωνιστικότητα

2.1. Κρίση δημόσιου χρέους;

«Η παγκόσμια οικονομική κρίση, με αιχμή την κρίση των τραπεζών, μετέτρεψε γρήγορα ένα μέρος του ιδιωτικού χρέους σε δημόσιο. Το διογκούμενο δημόσιο χρέος οδήγησε σε κρίση χρηματοπιστωτικής αξιοπιστίας [...], λόγω της εκτίναξης των επιτοκίων δανεισμού». Έτσι, «[η] παγκόσμια κρίση στην παρούσα φάση εμφανίζεται και ως κρίση δημόσιου χρέους, που για πρώτη φορά μετά τον Πόλεμο πλήττει σε τέτοια έκταση τους αναπτυγμένους καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς» (Μηλιός, 2011).

Πράγματι, «[τ]ο ακαθάριστο δημόσιο χρέος στις προηγμένες οικονομίες συνέχισε [...] να αυξάνεται, υπερβαίνοντας για πρώτη φορά το 100% του ΑΕΠ το 2011 (έφθασε το 103,5%), και προβλέπεται να ανέλθει στο 107,6% του ΑΕΠ το 2012» (Τράπεζα της Ελλάδος, 2012α: 39). Ειδικότερα στη ζώνη του ευρώ, το ακαθάριστο δημόσιο χρέος από 85,6% του ΑΕΠ το 2010, ανέβηκε στο 88,5% το 2011 (εκτιμήσεις) και προβλέπεται να ανέβει στο 91,2% το 2012 (Τράπεζα της Ελλάδος, 2012β: 32, Πίνακας III.Ι).

Το ελληνικό δημόσιο χρέος είναι κατά πολύ υψηλότερο εκείνου της ευρωζώνης. Σύμφωνα με τις τελευταίες εκτιμήσεις, «το 2011 το ενοποιημένο χρέος της γενικής κυβέρνησης ως ποσοστό του ΑΕΠ αναμένεται να διαμορφωθεί σε περίπου 165% του ΑΕΠ, έναντι περίπου 145,0% το 2010» (Τράπεζα της Ελλάδος, 2012β: 120).

Είναι ωστόσο αυτό το υψηλό ποσοστό του ελληνικού δημοσίου χρέους η πραγματική, ή η κύρια, αιτία της παρούσας κρίσης —χρεοκοπίας— της ελληνικής οικονομίας στη συγκυρία της διεθνούς οικονομικής κρίσης;

Αν ήταν έτσι, θα έπρεπε να είχαν χρεοκοπήσει πιο πριν οικονομίες όπως της Ιαπωνίας, της οποίας το ακαθάριστο δημόσιο

χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ προβλέπεται ότι το 2012 θα φτάσει στο 241,0% (Τράπεζα της Ελλάδος, 2012β: 32, Πίνακας ΙΙΙ.Ι).

Μένοντας στο παράδειγμα της Ιαπωνίας μπορούμε να επισημάνουμε, σε ένα πρώτο επίπεδο, άλλες σημαντικές μακροοικονομικές μεταβλητές που καθιστούν το δημόσιο χρέος μια όψη του προβλήματος **και όχι το καθαυτό οικονομικό πρόβλημα**. Στην ιαπωνική οικονομία, πέρα από το πολύ υψηλό δημόσιο χρέος, το ποσοστό των καθαρών αποταμιεύσεων των νοικοκυριών στο διαθέσιμο εισόδημα είναι θετικό για όλη τη δεκαετία του 2000, και ήταν γύρω στο 2,3% για τα έτη 2009-2010 (OECD.StatExtracts). Αυτό σημαίνει ότι η εθνική αποταμίευση συμβάλλει αποφασιστικά στην εγχώρια χρηματοδότηση του δημόσιου χρέους. Ταυτόχρονα, το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών ως ποσοστό του ΑΕΠ είναι επίσης θετικό: 3,6% το 2010, εκτιμάται σε 2,0% για το 2011 και προβλέπεται στο 2,2% για το 2012 (Τράπεζα της Ελλάδος, 2012β: 32, Πίνακας ΙΙΙ.Ι). Επομένως, η χώρα δημιουργεί καθαρή απαίτηση στο εξωτερικό — παρά το πολύ υψηλό δημόσιο χρέος της.

Στην ελληνική οικονομία, αντιθέτως προς την ιαπωνική, το **πολύ υψηλό δημόσιο χρέος συνοδεύεται από αρνητικό ποσοστό καθαρών αποταμιεύσεων των νοικοκυριών προς το διαθέσιμο εισόδημα για όλη τη δεκαετία του 2000**: το 2009 το ποσοστό αυτό ήταν στο -3,41% ενώ το 2010 έφτασε στο -11,05% (OECD.Stat Extracts). Κατά τον Φωτόπουλο (2010: 51), το χαμηλό επίπεδο αποταμίευσης στην ελληνική οικονομία οφείλεται στη «φύση της οικονομίας ως μιας “οικονομίας υπηρεσιών” [που], σε συνδυασμό με τη μαζική εισροή εμβασμάτων από το εξωτερικό (ναυτιλιακά, μεταναστευτικά κ.λπ.) δημιούργησε έναν έντονα καταναλωτικό τύπο κοινωνίας [...] Στην παρούσα δεκαετία ο **καταναλωτικός χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας** εντάθηκε ακόμη περισσότερο [...], γεγονός που αποκλείει και κάθε ιδέα χρηματοδότησης του δημόσιου χρέους από εγχώριες πηγές». Επιπλέον,

«η καθαρή αποταμίευση δεν επαρκούσε για την πραγματοποίηση ενός ελάχιστου επιπέδου νέων επενδύσεων». Η αρνητική εθνική αποταμίευση οδήγησε σε «στήριξη της οικονομίας της χώρας σε κεφάλαια από το εξωτερικό σε τέτοια έκταση [που] είναι μοναδική στη ζώνη του ευρώ» (Οικονόμου, 2010: 30, 28).

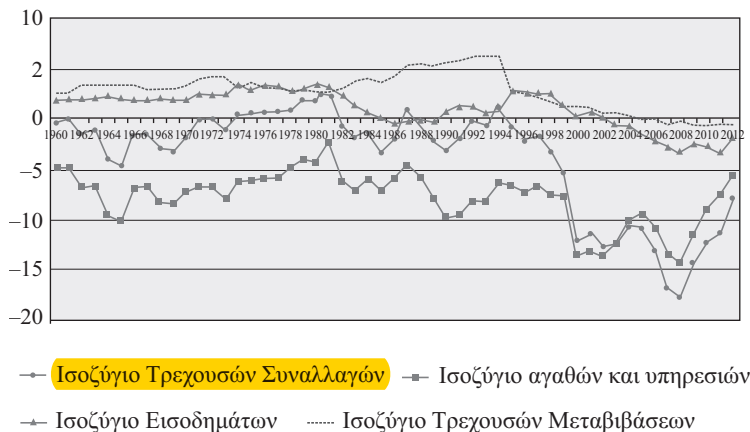
Επιπλέον, **το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών είναι σταθερά αρνητικό και επιδεινούμενο από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 μέχρι το 2008, όπως φαίνεται στο Σχήμα 1.** Το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών **επιδεινώνεται σοβαρά από τα μέσα της δεκαετίας του 1990** όταν αφενός καθιερώθηκε η ενιαία εσωτερική αγορά της Ε.Ε. και αφετέρου, στην προοπτική ένταξης στο ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα, η δραχμή ανατιμήθηκε σε πραγματικούς όρους, άρα αφαιρέθηκε ήδη πριν το ευρώ από την ελληνική οικονομία σε διεθνές επίπεδο η δυνατότητα χρήσης της συναλλαγματικής πολιτικής ως μέσου αντιμετώπισης του ανταγωνισμού των ξένων εμπορευμάτων (Οικονομάκης, 2011).

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Τραπέζης της Ελλάδος, ως ποσοστό του ΑΕΠ το έλλειμμα **στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών** διαμορφώθηκε σε -9,8% το 2011, από -10,1% το 2010, -11,1% το 2009 και -14,9% το 2008. Ο περιορισμός του ελλείμματος οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στον δραστικό περιορισμό του εμπορικού ελλείμματος **λόγω της ύφεσης** και της συνακόλουθης μείωσης της εισαγωγικής δαπάνης, «η οποία είναι υπερδιπλάσια των εισπράξεων από εξαγωγές». Η βελτίωση των εξαγωγικών επιδόσεων συναρτάται, πέραν άλλων, με τη μείωση του κόστους εργασίας (Τράπεζα της Ελλάδος, 2012β: 91-94).

Παρά τη μείωσή του, λόγω της ύφεσης, **το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών είναι ιδιαίτερα υψηλό ως ποσοστό του ΑΕΠ.** Στη ζώνη του ευρώ, αντιθέτως, το 2010 υπήρχε πλεόνασμα 0,2% του ΑΕΠ, εκτιμάται έλλειμμα -0,3% του ΑΕΠ για το 2011 και προβλέπεται πλεόνασμα 0,8% του ΑΕΠ για το 2012 (Τράπεζα της Ελλάδος, 2012β: 32, Πίνακας III.1) Η ελληνική οι-

Σχήμα 1: Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της ελληνικής οικονομίας και επιμέρους ισοζύγια, ως ποσοστό του ΑΕΠ (1960-2012)*

* 2011 εκτιμήσεις, 2012 προβλέψεις.

Πηγή: AMECO.

ονομία, επομένως, σε αντίθεση προς το σύνολο της ζώνης του ευρώ, δημιουργεί καθαρή υποχρέωση προς το εξωτερικό.

Πρέπει να σημειωθεί ότι το υψηλό δημόσιο χρέος και η αρνητική εθνική αποταμίευση επιδρούν αρνητικά στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών («δίδυμα ελλείμματα»).¹ Η επιδείνωση,

1. Το άθροισμα των διαφορών αποταμιεύσεις μείον επενδύσεις και έσοδα μείον έξοδα του κράτους ισούται εκ ταυτότητας με το υπόλοιπο του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Συνήθως την ταυτότητα αυτή την αντιμετωπίζουν στη μακροοικονομική θεωρία ως εξίσωση μονής κατεύθυνσης.

Πιο συγκεκριμένα αν

$$(S - I) + (T - G) = CA$$

(όπου S οι αποταμιεύσεις, I οι επενδύσεις, T οι φόροι, G οι δημόσιες δαπάνες και CA το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών), τότε —με την προϋπόθεση ότι η

τα τελευταία χρόνια, του **ισοζυγίου εισοδημάτων**, που εμφανίζεται στο Σχήμα 1, αντανακλά κυρίως **τις αυξημένες πληρωμές τόκων του Ελληνικού Δημοσίου** (βλ. σχετικά Τράπεζα της Ελλάδος, 2011: 115 και Τράπεζα της Ελλάδος, 2012β: 97-98). Ωστόσο, ο καθοριστικός παράγοντας των σοβαρών ελλειμμάτων στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών είναι η **χαμηλή ανταγωνιστικότητα** της ελληνικής οικονομίας όπως αυτή καταγράφεται από το **ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών**.² Όπως βλέπουμε στο Σχήμα

διαφορά αποταμιεύσεων επενδύσεων είναι μηδενική ή αρνητική ή θετική αλλά μικρότερη από το ύψος του δημοσιονομικού ελλείμματος— το δημόσιο έλλειμμα συνεπάγεται έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (βλ. για παράδειγμα Πετράκη-Κώττη και Κώττης, 2001: 91 κ.ε.). **Η σκοπιμότητα αφορά ιδίως την πολεμική κατά των δημοσίων δαπανών**. Αγνοείται έτσι η επίπτωση της ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας, όπως αυτή εκφράζεται στο **ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών**, στη διαμόρφωση των λοιπών μεταβλητών της ταυτότητας.

Πιο συγκεκριμένα, αν

$$GNP = DD + CA$$

(όπου *GNP* είναι το ακαθάριστο εθνικό προϊόν και *DD* η εγχώρια ζήτηση)

και

$$CA = NX + NFI + CT$$

(όπου *NX* ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, *NFI* το ισοζύγιο εισοδημάτων και *CT* το ισοζύγιο τρεχουσών μεταβιβάσεων), τότε μια αύξηση του *NX*, για σταθερά τα επιμέρους ισοζύγια του *CA*, **επιδρώντας αυξητικά στο *CA* επιδρά αυξητικά στο *GNP***. Για όλα τα άλλα σταθερά, και με την υπόθεση ότι η αποταμίευση είναι συνάρτηση του διαθέσιμου εισοδήματος, η αύξηση του *GNP* αυξάνοντας το διαθέσιμο εισόδημα θα αυξήσει τις αποταμιεύσεις, επομένως τη διαφορά (*S - I*). Επίσης, για όλα τα άλλα σταθερά, και με την υπόθεση ότι οι φόροι εξαρτώνται από το ύψος του εισοδήματος, η αύξηση του *GNP* θα αυξήσει το *T* και θα αυξήσει τη διαφορά (*T - G*).

2. «**Τα ελλείμματα στα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών [Ελλάδας, Πορτογαλίας, Ισπανίας] λίγο είχαν να κάνουν με το δημόσιο τομέα των χωρών της περιφέρειας, ο οποίος δεν δημιούργησε συστηματικά χρηματοοικονομικά ελλείμματα, αν και έχει επανειλημμένα περιγραφεί ως άσωτος και αναποτελεσματικός**» (Λαπαβίτσας κ.ά., 2010: 51, σχετικά και 45).

1, το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών είναι συνεχώς αρνητικό για όλη την περίοδο 1960-2012, αποτυπώνοντας το χρόνιο πρόβλημα ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας.³ Από το ίδιο σχήμα μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι, μετά το 1981 (είσοδος της χώρας στην τότε ΕΟΚ) και ιδίως μετά το 2001 (είσοδος της χώρας στην ΟΝΕ), το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών επιδεινώνεται περαιτέρω, ήτοι το πρόβλημα ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας επιτείνεται.

Λαμβάνοντας υπόψη μας ότι «μια χώρα, η οποία έχει διαρκή ελλείμματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, αργά ή γρήγορα θα γίνει χώρα-οφειλέτης», ενώ αντίθετα, «μια χώρα με διαρκή πλεονάσματα θα γίνει χώρα-πιστωτής» (Αντζουλάτος, 2011: 73), μπορούμε κατ' αρχάς να αντιληφθούμε ότι η **αναγωγή της υπερχρέωσης —και τελικώς χρεοκοπίας— της ελληνικής οικονομίας στο δημόσιο χρέος αποτελεί μια παραπλανητική απλούστευση.**

Γιατί, εντούτοις, στην παγκόσμια οικονομική κρίση —και κρίση δημόσιου χρέους γενικά— η ελληνική οικονομία αναδείχτηκε ως ο κατεξοχήν αδύναμος κρίκος;

Για να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό θα πρέπει να εξετάσουμε βασικές όψεις του τύπου ανάπτυξης που ακολούθησε ο ελληνικός καπιταλισμός τα τελευταία χρόνια, ιδίως μετά την είσοδο της χώρας στη ζώνη του ευρώ.

Πιο πριν ας δούμε από πιο κοντά το πρόβλημα του υπερδανεισμού της ελληνικής οικονομίας.

3. Το ισοζύγιο τρεχουσών μεταβιβάσεων «παρουσιάζει πτωτική τάση διαχρονικά», επομένως η συμβολή του «στη χρηματοδότηση του ελλείμματος αγαθών και υπηρεσιών αναμένεται ότι θα συνεχίσει να μειώνεται» (Τράπεζα της Ελλάδος, 2012β: 98). Σύμφωνα, ωστόσο, με τα στοιχεία της AMECO, που παρουσιάζονται στο Σχήμα 1, **το ισοζύγιο τρεχουσών μεταβιβάσεων καθίσταται αρνητικό τα τελευταία χρόνια, επομένως όχι μόνο μειώνεται η συμβολή του στη χρηματοδότηση του ελλείμματος αγαθών και υπηρεσιών αλλά επιβαρύνει το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.**

2.2. Ο υπερδανεισμός από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές

Το Ακαθάριστο Εξωτερικό Χρέος (του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα) τροφοδοτείται από τα ελλείμματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών (βλ. σχετικά Τράπεζα της Ελλάδος, 2010: 160). Η ελληνική οικονομία παρουσιάζει μια σοβαρή επιδείνωση του συνολικού ακαθάριστου εξωτερικού χρέους της, παρά τη μικρή βελτίωση το 2011. Ως ποσοστό του ΑΕΠ το ακαθάριστο εξωτερικό χρέος από 121,07% το 2006, έφτασε στο 179,92% το 2009 και στο 179,12% το 2010 (αναθεωρημένα στοιχεία) και έπεσε (σύμφωνα με τα προσωρινά στοιχεία) στο 170,97% το 2011 (Τράπεζα της Ελλάδος, 2012β: 102, Πίνακας VIII.6). Η αρνητική «Διεθνής Επενδυτική Θέση της Ελλάδος», που αποτυπώνει το ύψος των καθαρών υποχρεώσεων της χώρας έναντι μη κατοίκων, επιδεινώνεται, παρά τη μικρή βελτίωση το 2011. Πιο συγκεκριμένα: το 2008 διαμορφώθηκε σε -75,6% του ΑΕΠ (Τράπεζα της Ελλάδος, 2011: 118, Πίνακας VIII.5), το 2009 σε -86,1% του ΑΕΠ, το 2009 σε -92,5% του ΑΕΠ (αναθεωρημένα στοιχεία) και το 2011 σε -79,2% του ΑΕΠ (προσωρινά στοιχεία) (Τράπεζα της Ελλάδος, 2012β: 102, Πίνακας VIII.5).⁴

Σύμφωνα με την Τράπεζα της Ελλάδος (2012β: 103) «[η] μείωση τόσο της αρνητικής Διεθνούς Επενδυτικής Θέσης όσο και του ακαθάριστου εξωτερικού χρέους το 2011 αντανακλά κυ-

4. Για τη μεθοδολογία υπολογισμού του Ακαθάριστου Εξωτερικού Χρέους και της Διεθνούς Επενδυτικής Θέσης βλ. Τράπεζα της Ελλάδος, 2010: 168. Έχει σημασία να σημειωθεί εδώ ότι, σύμφωνα με αυτή τη μεθοδολογία στις υποχρεώσεις του Ακαθάριστου Εξωτερικού Χρέους «δεν περιλαμβάνονται αφενός οι **άμεσες ξένες επενδύσεις** μη κατοίκων στην Ελλάδα που αφορούν συμμετοχή στο μετοχικό κεφάλαιο και τα επανεπενδυθέντα κέρδη και αφετέρου οι **επενδύσεις χαρτοφυλακίου** που αφορούν τις τοποθετήσεις μη κατοίκων σε μετοχές ελληνικών επιχειρήσεων». Για το ζήτημα βλ. σχετικά και Λαπαβίτσας κ.ά., 2010: 45, 47.

ρίως τη μείωση της αγοραίας αξίας των τίτλων του Ελληνικού Δημοσίου που κατείχαν μη κάτοικοι», δηλαδή κάτοικοι άλλων χωρών.

Η κάλυψη του εξωτερικού χρέους που τροφοδοτείται από τα ελλείμματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών πρέπει να χρηματοδοτηθεί με «ισόποση καθαρή εισροή κεφαλαίων». Όπως γνωρίζουμε, «**το έλλειμμα του συνολικού ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και κεφαλαιακών μεταβιβάσεων [...] αντιστοιχεί στις ανάγκες της οικονομίας για χρηματοδότηση από το εξωτερικό**» (Τράπεζα της Ελλάδος, 2010: 143). Όπως σημειώνει η Τράπεζα της Ελλάδος (2012β: 103), στην ελληνική περίπτωση «συνήθως ένα μικρό μέρος χρηματοδοτείται από τις καθαρές μονομερείς μεταβιβάσεις κεφαλαίου», οι οποίες κυρίως περιλαμβάνουν μεταβιβάσεις από την Ε.Ε. **Έτσι, ο κύριος όγκος του ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών χρηματοδοτείται από τις χρηματικές ροές που «καταγράφονται στο ισοζύγιο χρηματοοικονομικών συναλλαγών».** Το άθροισμα των πλεονασμάτων στο ισοζύγιο χρηματοοικονομικών συναλλαγών και στο ισοζύγιο κεφαλαιακών μεταβιβάσεων πρέπει πάντοτε να ισούται με το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.

Τα **επιμέρους ισοζύγια** που περιλαμβάνονται στο **ισοζύγιο χρηματοοικονομικών συναλλαγών** είναι: οι **άμεσες ξένες επενδύσεις**, οι **επενδύσεις χαρτοφυλακίου**, οι **λοιπές επενδύσεις** και η μεταβολή στα **συναλλαγματικά διαθέσιμα**.

Οι άμεσες ξένες επενδύσεις την περίοδο 2000-2011 αποτελούν **μικρά μεγέθη** στο ισοζύγιο χρηματοοικονομικών συναλλαγών **συνεισφέροντας ελάχιστα στη χρηματοδότηση του ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών**. Πιο συγκεκριμένα:⁵

5. Η Τράπεζα της Ελλάδος χωρίζει την περίοδο 2000-2011 σε τρεις υποπεριόδους: την περίοδο 2000-2005, που σηματοδοτείται από την ένταξη της χώρας στη ζώνη του ευρώ και τη σχετικά ήπια επιδείνωση του ισοζυγίου τρε-

«Κατά τις περιόδους 2000-2005 και 2006-2008 υπήρξε κάλυψη του ελλείμματος του ΙΤΣ [ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών] κατά 0,4% και 0,2% αντίστοιχα, ενώ την περίοδο 2009-2011 οι άμεσες ξένες επενδύσεις δεν συμβάλλουν στην κάλυψη του ελλείμματος, αφού υπάρχει καθαρή εκροή 0,1 δισεκ. ευρώ, που είναι αποτέλεσμα του ότι οι εκροές για άμεσες επενδύσεις στο εξωτερικό από κατοίκους Ελλάδος (3,5 δισεκ. ευρώ) υπερέβησαν τις εισροές από άμεσες επενδύσεις στην Ελλάδα από μη κατοίκους» (Τράπεζα της Ελλάδος, 2012β: 105).

Κατά την Τράπεζα της Ελλάδος (2012β: 105): «Η εξέλιξη αυτή στις ξένες άμεσες επενδύσεις αντανακλά ένα σημαντικό πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας, καθώς όχι μόνο δεν συμβάλλει στη χρηματοδότηση του ΙΤΣ με υγιή και μακροχρόνιου χαρακτήρα κεφάλαια, αλλά και στερεί την παραγωγική βάση από τα οφέλη της μεταφοράς τεχνολογίας και τεχνογνωσίας που συνήθως συνοδεύουν τις ξένες άμεσες επενδύσεις» (Τράπεζα της Ελλάδος, 2012β: 105). Στην πραγματικότητα έχουμε μια διαρκή υποβάθμιση της Ελλάδας ως αποδέκτη ξένου επενδυτικού κεφαλαίου, αποτέλεσμα κυρίως αναγόμενο στη διεθνή ένταξη της χώρας (E.E.-ONE), η οποία αφαιρεί το οφειλόμενο στον προστατευτισμό της όποιας μορφής κίνητρο άμεσων ξένων επενδύσεων σε αυτήν, σε συνδυασμό με το επίπεδο και την κατεύθυνση ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, δηλαδή τη μειωμένη παραγωγικότητα-ανταγωνιστικότητα σε εισαγόμενα υψηλότερης εισοδηματικής ελαστικότητας ζήτησης προϊόντα, η οποία και σημαίνει και επάγεται **απουσία ικανών να προσελκύσουν το ξένο επενδυτικό κεφάλαιο οικονομιών συγκέντρωσης** (Οικονομικής κ.ά., 2006).

χουσών συναλλαγών, την τριετία 2006-2008 που χαρακτηρίζεται από συνεχή και έντονη επιδείνωση στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, και την περίοδο της παρούσας κρίσης 2009-2011 (Τράπεζα της Ελλάδος, 2012β: 103).

Η χρηματοδότηση, επομένως, του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών πριν την κρίση στηρίχτηκε κατά βάση στην άντληση κεφαλαίων από τη διεθνή χρηματαγορά, ιδίως μέσω της έκδοσης ομολόγων και εντόκων γραμματίων. Πιο συγκεκριμένα: Για τη χρηματοδότηση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών την περίοδο 2000-2005 και 2006-2008 αντλήθηκαν κεφάλαια από τη διεθνή κεφαλαιαγορά κυρίως μέσω έκδοσης ομολόγων/έντοκων γραμματίων (143,7 δισ. ευρώ). Αντιθέτως, «την τριετία 2009-2011 που εξελίσσεται η κρίση χρέους στην Ελλάδα η χρηματοδότηση, λόγω αδυναμίας πρόσβασης στις διεθνείς κεφαλαιαγορές με τα υψηλά spreads των ελληνικών ομολόγων, πλέον γίνεται από τον επίσημο δανεισμό του μηχανισμού στήριξης (72,7 δισεκ. ευρώ)» (Λοιπές επενδύσεις) «ενώ οι ξένοι κάτοχοι ελληνικών ομολόγων μειώνουν πλέον σημαντικά τις θέσεις τους κατά 25,6 δισεκ. ευρώ» (Τράπεζα της Ελλάδος, 2012β: 105-109).

Δυο παρατηρήσεις στο σημείο αυτό:

α) Η κάλυψη του ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών μέσα στη δεκαετία του 2000, και πριν από την κρίση, έχει βασιστεί σε χρηματικές εισροές που δημιουργούν χρέος, κυρίως ομόλογα (βλ. και Λαπαβίτσας κ.ά., 2010: 45) και δεν δημιουργούν αναπτυξιακή δυναμική, όπως οι άμεσες ξένες επενδύσεις.

β) Η κάλυψη του ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών βασίζεται πλέον στον επίσημο δανεισμό του «μηχανισμού στήριξης». Ήτοι, η ελληνική οικονομία βρίσκεται σε καθεστώς εξάρτησης από το «μηχανισμό στήριξης» (τρόικα), καθώς ο υπερδανεισμός από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές δεν μπορεί να συνεχιστεί. Και υπό αυτήν την έννοια τα «Μνημόνια» δεν αφορούν ειδικά το δημόσιο χρέος αλλά το συνολικό πρόβλημα ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας.

Πώς όμως συνδέεται αυτή η εξέλιξη με το τύπο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, ειδικότερα μετά την είσοδο της χώρας στη ζώνη του ευρώ;

2.3. Η ανάπτυξη με το ευρώ

Μετά την είσοδο της χώρας στη ζώνη του ευρώ και μέχρι την έναρξη της κρίσης (2007), η ελληνική οικονομία εμφάνισε **υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης, όπως αυτοί εκφράζονται από τους μέσους ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ**. Ειδικότερα: «Κατά τα πρώτα δύο χρόνια της ένταξης της χώρας στη ζώνη του ευρώ (2001-2002) ο μέσος ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ ήταν 3,8%, ίσος με το ρυθμό ανόδου του δυνητικού προϊόντος», δηλαδή του προϊόντος που αντιστοιχεί στην πλήρη απασχόληση του παραγωγικού δυναμικού της χώρας. Στη διάρκεια της πενταετίας «2003-2007 ο ρυθμός ανάπτυξης επιταχύνθηκε στο 4,3%, ο οποίος είναι σημαντικά υψηλότερος του ρυθμού ανόδου του εκτιμώμενου δυνητικού προϊόντος (3,7%)». Έτσι, «από το 2006 και έπειτα το επίπεδο της ανεργίας ήταν χαμηλότερο του εκτιμώμενου φυσικού επιπέδου ανεργίας», δηλαδή του επιπέδου ανεργίας που αντιστοιχεί στην πλήρη απασχόληση του παραγωγικού δυναμικού. Τα παραπάνω «υποδηλώνουν υπεραπασχόληση του παραγωγικού δυναμικού» (Οικονόμου, 2010: 7).

Η ίδια ωστόσο **περίοδος «υπερ-ανάπτυξης»** της ελληνικής οικονομίας **αντιστοιχεί σε μια περίοδο διαρκούς επιδείνωσης του ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών**, όπως επισημάνθηκε, και εμφανίζεται στο Σχήμα 1. Το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών διευρύνεται διότι η εγχώρια συνολική ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών υπερβαίνει το δυνητικό προϊόν της ελληνικής οικονομίας. **Με άλλα λόγια, ο τύπος ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, μετά την ένταξη της χώρας στη ζώνη του ευρώ, ήταν**

τέτοιος, που οδηγούσε σε αυξανόμενα ελλείμματα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, επομένως και στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Άρα και σε αυξανόμενη ανάγκη εξωτερικού δανεισμού.

Πιο συγκεκριμένα:

Η οικονομική ανάπτυξη προήλθε κυρίως από τους κλάδους των μη εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών. Την περίοδο 2000-2007 «[ο] ρυθμός ανάπτυξης στηρίχθηκε σχεδόν αποκλειστικά στην αύξηση της ζήτησης για κατανάλωση και επενδύσεις σε τομείς που δεν συμβάλλουν άμεσα στην ενίσχυση της παραγωγής εμπορεύσιμων αγαθών» (Οικονόμου, 2010: 7). Η αύξηση των εισοδημάτων στον τομέα των μη εμπορεύσιμων αύξησε τη ζήτηση εμπορεύσιμων από το εξωτερικό, (Οικονόμου, 2010: 45-46· Gibson, 2010: 337 κ.ε.) οδηγώντας σε χρόνια ελλείμματα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών.

Πρόκειται για αδυναμία της εγχώριας προσφοράς να ανταποκριθεί στην εγχώρια και εξωτερική ζήτηση (χαμηλή «διαρθρωτική» ανταγωνιστικότητα). Ειδικότερα, εν απουσία της όποιας συναλλαγματικής ή εμπορικής προστασίας, εντός της Ε.Ε.-ΟΝΕ, καθώς η υψηλή εισοδηματική ελαστικότητα για τα εισαγόμενα εμπορεύσιμα (βιομηχανικά γενικώς) προϊόντα συνδυάζεται με χαμηλή ελαστικότητα τιμών γι' αυτά τα προϊόντα, οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας συνοδεύονταν από αυξανόμενες πληρωμές για εισαγωγές και διευρυνόμενα ελλείμματα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών (Οικονομάκης, 2011).⁶

6. Οι σχετικές εισοδηματικές ελαστικότητες ζήτησης μιας εθνικής οικονομίας, δηλαδή οι εισοδηματικές ελαστικότητες ζήτησης των προϊόντων που εξάγει έναντι των εισοδηματικών ελαστικότητων ζήτησης των προϊόντων που εισάγει, αποτυπώνουν τη «διαρθρωτική» ανταγωνιστικότητά της. Στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, η αδυναμία της εγχώριας προσφοράς να ανταποκριθεί στην εγχώρια και εξωτερική ζήτηση αποτυπώνεται στις διαφορετικές εισοδηματικές ελαστικότητες ζήτησης μεταξύ των εγχώρια παραχθέντων και εξαχθέντων εμπορευμάτων και των εισαγόμενων εμπορευμάτων. Τα εισα-

Το ΑΕΠ, συνεπώς αυξανόταν, εφόσον η αύξηση της εσωτερικής ζήτησης για μη-εμπορεύσιμα υπερ-αντιστάθμιζε την αύξηση στη ζήτηση εμπορεύσιμων από το εξωτερικό. Αυξανόταν ωστόσο με αύξηση των ελλειμμάτων στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών (βλ. σχετικά και Ιωακείμογλου και Μηλιός, 2005: 45, 58). Επομένως, **το ίδιο το μοντέλο του ελληνικού καπιταλισμού εντός της Ε.Ε.-ΟΝΕ έχει ως αποτέλεσμα η οικονομική ανάπτυξη να συνοδεύεται από διευρυνόμενο έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών και επομένως και στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.**

Ο Πίνακας 1 αποτυπώνει τη σχέση εμπορεύσιμων προς μη εμπορεύσιμα στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία για την περίοδο 2000-2010 για την Ε.Ε.-27 και την Ελλάδα.

Πίνακας 1: Λόγος εμπορεύσιμων* προς μη εμπορεύσιμα** στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (σταθερές τιμές 2005)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ε.Ε.-27	1,072	1,058	1,041	1,031	1,028	1,019	1,026	1,039	1,019	0,977	0,992
Ελλάδα	0,866	0,797	0,777	0,716	0,695	0,693	0,666	0,648	0,661	0,689	μ.δ.

* Γεωργία, Ορυχεία, Μεταποίηση, Ξενοδοχεία-Εστιατόρια, Χρηματοπιστωτικές - Ασφαλιστικές και Λοιπές Επιχειρηματικές Υπηρεσίες.

** Ενέργεια, Κατασκευές, Μεταφορές-Αποθήκευση-Τηλεπικοινωνίες, Εμπόριο, Δημόσιος Τομέας, Λοιπές Υπηρεσίες.

μ.δ.: μη διαθέσιμο

Η κατάταξη των κλάδων βασίζεται σε NACE Rev. 1.

Πηγή: Eurostat.

γόμενα εμπορεύσιμα χαρακτηρίζονται κυρίως από υψηλότερη εισοδηματική ελαστικότητα ζήτησης έναντι των εγχώρια παραχθέντων και εξαχθέντων. Η «διαρθρωτική» αυτή αδυναμία της ελληνικής οικονομίας, καίτοι επιδεινώνεται με την είσοδο της χώρας στην Ε.Ε. και την ΟΝΕ, **δεν συνδέεται ειδικά με την είσοδο στην Ε.Ε.-ΟΝΕ (Οικονομάκης, 2011).**

Δύο βασικές παρατηρήσεις στα στοιχεία του Πίνακα 1:

α) Ο λόγος εμπορεύσιμα προς μη εμπορεύσιμα είναι υψηλότερος στην Ε.Ε.-27 έναντι της Ελλάδας για όλη τη δεκαετία του 2000. Αυτό σημαίνει ότι για όλη την περίοδο μετά την είσοδο στη ζώνη του ευρώ η ελληνική οικονομία βάσισε, συγκριτικά περισσότερο έναντι του συνόλου της Ε.Ε.-27, **την ανάπτυξη της στην ανάπτυξη των παραγωγικών κλάδων που δεν εκτίθεται στο διεθνή ανταγωνισμό**. Επομένως, ο τύπος ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας δεν προϋπέθετε και δεν οδηγούσε σε βελτίωση της ανταγωνιστικής της θέσης στον διεθνή καταμερισμό εργασίας. Αντιθέτως, «η ανάπτυξη [...] συνοδεύθηκε από απώλεια ανταγωνιστικότητας» (Gibson, 2010: 335).⁷

β) Την περίοδο 2000-2009 ο λόγος εμπορεύσιμα προς μη εμπορεύσιμα είναι για την Ελλάδα **μικρότερος της μονάδας**. Δηλαδή, για όλη την περίοδο η κυρίαρχη τάση στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας είναι η ανάπτυξη να βασιζείται πρωτίστως στην παραγωγή μη εμπορεύσιμων έναντι εμπορεύσιμων.

Η **σημαντικότερη μείωση στο κόστος του εγχώριου δανεισμού τη δεκαετία του 2000** αποτέλεσε τη βάση αναπαραγωγής αυτού του τύπου ανάπτυξης (βλ. και Pelagidis, 2010). Η μείωση

7. Η «διαρθρωτική» ανταγωνιστικότητα μιας εθνικής οικονομίας δεν αφορά την ανταγωνιστικότητα «τιμής» ή «κόστους». Καθορίζεται από «δομικούς παράγοντες», όπως οι τεχνολογικές ευκαιρίες, η τεχνική υποδομή, οι παραγωγικές δυνατότητες, που συνιστούν την παραγωγική βάση και τις συναρτώμενες με αυτήν «εξωτερικότητες» (Οικονομάκης 2011). Σύμφωνα με το λεγόμενο «*παράδοξο του Kaldor*» δεν υπάρχει «εμπειρική σχέση μεταξύ της αύξησης των μοναδιαίων κοστών εργασίας και της αύξησης της παραγωγής. [...] Ο Kaldor βρήκε ότι, για τη μεταπολεμική περίοδο, εκείνες οι χώρες που αντιμετώπισαν τη μεγαλύτερη μείωση στην ανταγωνιστικότητα των τιμών τους (δηλαδή την υψηλότερη αύξηση στα μοναδιαία κόστη εργασίας) είχαν επίσης τη μεγαλύτερη αύξηση του μεριδίου αγοράς τους» (Felipe & Kumar, 2011: 3-4).

αυτή ήταν το αποτέλεσμα «της ενιαίας νομισματικής πολιτικής, η οποία εκ των πραγμάτων ήταν για την Ελλάδα περισσότερο χαλαρή από ό,τι ήταν για τις περισσότερες χώρες της ζώνης του ευρώ λόγω της διαφοράς πληθωρισμού, που συνεπάγεται χαμηλότερα πραγματικά επιτόκια» (Οικονόμου, 2010: 8). «**Έτσι, τα βραχυχρόνια πραγματικά επιτόκια στη δεκαετία του 1990 κινήθηκαν για την Ελλάδα κατά μέσο όρο στο 5,4% ενώ μετά το 2000 ήρθαν κοντά στο 0%, καταγράφοντας για μεγάλα διαστήματα ακόμα και αρνητικές τιμές.** Πρόκειται για συνθήκες που δημιούργησαν τις προϋποθέσεις εκτόξευσης του (ιδιωτικού και δημόσιου) εγχώριου δανεισμού ενισχύοντας ακόμη περισσότερο την επέκταση της εσωτερικής ζήτησης» (Μηλιός, 2011).

Η ανάπτυξη με διευρυνόμενα ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών φτάνει στα όριά της το 2007 (βλ. Οικονόμου, 2010: 8), **οπότε η έναρξη της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης άρχισε να μπλοκάρει** αυτό τον τύπο ανάπτυξης που οδηγούσε και βασιζόταν στον υπερδανεισμό. Στη συγκυρία της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης **η ελληνική οικονομία αναδείχτηκε ως ο κατεξοχήν αδύναμος κρίκος εκ του ίδιου του τύπου ανάπτυξής της,** καθώς «η ΧΠ [χρηματοπιστωτική] σφαίρα εισήλθε σε μια διαδικασία επαναξιολόγησης των πιστωτικών κινδύνων. Στη νέα αυτή συγκυρία, η μεταφορά “αποταμιεύσεων” από το ευρωπαϊκό “κέντρο” στην ευρωπαϊκή “περιφέρεια” ανακόπηκε απότομα» (Μηλιός, 2011). Η συνακόλουθη αποδυνάμωση της εσωτερικής ζήτησης, αλλά και της εξωτερικής ζήτησης εξαιτίας της διεθνούς κρίσης, προκάλεσαν ήδη από το 2008 πτώση του ρυθμού ανάπτυξης στο 2%, «δηλαδή σε επίπεδο χαμηλότερο της ανόδου δυναμικού προϊόντος». Από το 2008, «το παραγωγικό “κενό” έγινε αρνητικό και αυτό υποδηλώνει την ύπαρξη χαμηλού βαθμού απασχόλησης της παραγωγικής δυναμικότητας» (Οικονόμου, 2010: 8-9). «**Η οικονομική ύφεση [...] συνεχίζεται αμείωτη. Το 2011 το ετήσιο ΑΕΠ μειώθηκε κατά 6,9%**» (Τράπεζα της Ελλάδος, 2012β: 21).

3. Κερδοφορία και ανταγωνιστικότητα στην ελληνική οικονομία

Στην ενότητα αυτή θα διερευνηθούν οι παράγοντες που επιδρούν στις μεταβολές της κερδοφορίας στην ελληνική οικονομία. Στα πλαίσια αυτής της διερεύνησης θα εξεταστεί και κατά πόσο η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, όπως αυτή εκφράζεται από τις μεταβολές στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, επιδρά στην κερδοφορία. Η διερεύνηση αφορά στην περίοδο 1960/1965⁸-2012.

3.1. Ποσοστό κέρδους και υποκατανάλωση στη μαρξική θεωρία

Θα περιοριστούμε εδώ στην καταγραφή βασικών σημείων της μαρξικής θεωρίας των κρίσεων⁹ με βάση τα οποία και θα προχωρήσουμε τη διερεύνησή μας επί των παραγόντων που επιδρούν στις μεταβολές της κερδοφορίας στην ελληνική οικονομία.

3.1.1. Η πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους

Μπορούμε να αντιληφθούμε τη μαρξική ανάλυση για την πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους με βάση την ακόλουθη σχέση:

8. Από το 1960 υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για την εκτίμηση του κέρδους και του ποσοστού κέρδους στην ελληνική οικονομία. Ωστόσο, η τιμή του δυνητικού προϊόντος, που θα αποτελέσει μια από τις μεταβλητές της ποσοτικής μας διερεύνησης, είναι διαθέσιμη από το 1965.

9. Εντός της μαρξιστικής προβληματικής εμφανίζονται διακριτά ρεύματα, με αντιστοιχίσεις στο έργο του Μαρξ, από το οποίο δεν λείπουν οι αντιφάσεις, αναφορικά με τον κύριο αιτιώδη παράγοντα των κρίσεων Αναλυτικότερα για τη μαρξική θεωρία των κρίσεων και τη μαρξιστική συζήτηση (βλ. Economakis et al., 2010· Μηλιός κ.ά. 2005).

$$p = \frac{s}{C + v} = \frac{s/v}{C/v + 1} \quad (1)$$

Το ποσοστό του κέρδους είναι η εξαρτημένη μεταβλητή (p), η οποία και είναι συνάρτηση των: s = υπεραξία, C = σταθερό κεφάλαιο, v = μεταβλητό κεφάλαιο, s/v = βαθμός εκμετάλλευσης (ποσοστό υπεραξίας) και C/v = αξιακή (οργανική) σύνθεση του κεφαλαίου.

Αναπτύσσοντας τη θεωρία του για τον «Νόμο της Τάσης του Ποσοστού του Κέρδους να Πέφτει» (Μαρξ, 1978: 267 κ.ε.), ο Μαρξ επεχείρησε να δείξει ότι η τεχνολογική καινοτομία —που εισάγεται στην παραγωγή από τον ατομικό καπιταλιστή στο πλαίσιο του οικονομικού ανταγωνισμού με σκοπό την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, και έτσι του ποσοστού της υπεραξίας— μπορούσε να αποτελέσει την αιτία μιας πτωτικής τάσης στο ποσοστό του κέρδους για την καπιταλιστική τάξη ως όλο.

Η μαρξική ανάλυση βασίζεται στις έννοιες της τεχνικής σύνθεσης του κεφαλαίου (η ποσότητα των μέσων παραγωγής σε υλικούς όρους ανά μονάδα ζωντανής εργασίας) και αξιακής (ή οργανικής) σύνθεσης του κεφαλαίου (ο λόγος του σταθερού προς το μεταβλητό κεφάλαιο, σε αξιακούς όρους) (Μαρξ, 1978: 268). Ο Μαρξ ξεκινά την ανάλυσή του για την πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους υποστηρίζοντας: «νόμος του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής είναι ότι με την ανάπτυξή του συντελείται μια σχετική μείωση του μεταβλητού κεφαλαίου σε σχέση με το σταθερό κεφάλαιο, επομένως και σε σχέση με το συνολικό κεφάλαιο που τίθεται σε κίνηση» (Μαρξ, 1978: 268). Δεδομένου ότι η τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου αυξάνεται με τη συσσώρευση και την τεχνολογική καινοτομία, ο Μαρξ υποστήριξε ότι αν όλοι οι άλλοι παράγοντες παραμείνουν σταθεροί, μια πτώση του ποσοστού του κέρδους μπορεί να προκύψει εάν η αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου αυξάνεται, λόγω μιας ταχύτερης αύξησης

στην τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου σε σχέση με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας που η αύξηση στην τεχνική σύνθεση προκαλεί (Μαρξ, 1978: 267 κ.ε.).

Όταν η τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου αυξάνεται πιο γρήγορα από την παραγωγικότητα της εργασίας το C/v αυξάνεται (βλ. και Σταμάτης, 1997: 65). Σε όλες τις περιπτώσεις που αυτή η αύξηση είναι μεγαλύτερη από την αύξηση του s/v (μια αύξηση που ακολουθεί την τεχνολογική πρόοδο, καθώς η τελευταία αυξάνοντας την παραγωγικότητα της εργασίας μειώνει την αξία του v) ο παρανομαστής του κλάσματος της σχέσης (1) αυξάνεται και το ποσοστό του κέρδους p πέφτει (βλ. και Μηλιός κ.ά., 2005: 220-221).

Εκτός από την ανάλυση των επιπτώσεων της μεταβολής (αύξησης) του παρανομαστή του κλάσματος της σχέσης (1) επί του ποσοστού κέρδους, ο Μαρξ στην ανάλυσή του για την πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους αναλύει επίσης τις επιπτώσεις της μεταβολής (μείωσης) του αριθμητή του κλάσματος της σχέσης (1) επί του ποσοστού κέρδους.

Στην 3η ενότητα («Πλεόνασμα κεφαλαίου σε συνθήκες πλεονάσματος πληθυσμού») του 15ου κεφαλαίου («Ανάπτυξη των εσωτερικών αντιφάσεων του νόμου») του 3ου Τόμου του *Κεφαλαίου*, ο Μαρξ, χρησιμοποιώντας τη μέθοδο *ceteris paribus*, μελέτησε την επίδραση του s/v επί του p , θεωρώντας το C/v ως σταθερή ποσότητα. Εδώ βρίσκουμε τη μαρξική θεωρητική έννοια της «υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου».

Υπερπαραγωγή κεφαλαίου [...] δεν σημαίνει [...] τίποτα άλλο από υπερσυσσώρευση κεφαλαίου. Για να κατανοήσει κανείς τι είναι αυτή η υπερσυσσώρευση [...] αρκεί να την φανταστεί απόλυτη. [...] Θα υπήρχε απόλυτη υπερπαραγωγή κεφαλαίου, από τη στιγμή που το πρόσθετο κεφάλαιο για την αύξηση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής θα ήταν = 0. Ο σκοπός όμως της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής είναι η αξιοποίηση του κεφαλαίου, δηλαδή, ιδιο-

ποίηση υπερεργασίας, παραγωγή υπεραξίας, παραγωγή κέρδους. Από τη στιγμή λοιπόν που το κεφάλαιο θα είχε αυξηθεί σε σχέση με τον εργατικό πληθυσμό, τόσο που να μη μπορεί ούτε να παραταθεί ο απόλυτος εργάσιμος χρόνος, που προσφέρει ο πληθυσμός αυτός, ούτε να διευρυνθεί ο σχετικός χρόνος υπερεργασίας (αυτό το δεύτερο θα ήταν έτσι ή αλλιώς αδύνατο να γίνει στην περίπτωση τόσο μεγάλης ζήτησης εργασίας, δηλαδή στην περίπτωση που επικρατεί τάση αύξησης των μισθών) — από τη στιγμή λοιπόν που το αυξημένο κεφάλαιο θα παρήγαγε μόνο τόση μάζα υπεραξίας, όση παρήγαγε πριν από την αύξησή του ή ακόμα και λιγότερη, από τη στιγμή αυτή θα σημειωνόταν απόλυτη υπερπαραγωγή κεφαλαίου. Δηλαδή το αυξημένο κεφάλαιο, το $K + \Delta K$, δεν θα παρήγαγε περισσότερο κέρδος, ή θα παρήγαγε ακόμα και λιγότερο κέρδος, από ό,τι παρήγαγε το κεφάλαιο K πριν από την αύξησή του με το ΔK . Και στις δυο περιπτώσεις θα συντελούνταν επίσης μια γερή και απότομη πτώση του γενικού ποσοστού του κέρδους, τη φορά αυτή όμως εξαιτίας μιας αλλαγής στη σύνθεση του κεφαλαίου που δεν θα οφειλόταν στην ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης, αλλά σε μια αύξηση της χρηματικής αξίας του μεταβλητού κεφαλαίου (εξαιτίας των αυξημένων μισθών) και στην αντίστοιχη μ' αυτήν μείωση της σχέσης της υπερεργασίας προς την αναγκαία εργασία (Μαρξ, 1978: 317-318).

Η επιχειρηματολογία λοιπόν του Μαρξ είναι ότι οι αλλαγές στο ποσοστό της υπεραξίας οφείλονται στην έλλειψη επιπρόσθετων εργατών (πολύ χαμηλό ποσοστό ανεργίας) και στην επακόλουθη αύξηση των μισθών. Η πτώση του ποσοστού υπεραξίας, λόγω αύξησης των μισθών, οδηγεί στην πτώση του ποσοστού του κέρδους. Εντούτοις, το ποσοστό υπεραξίας εξαρτάται επίσης από άλλους παράγοντες. «Ο μεν απόλυτος εργάσιμος χρόνος δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τον αριθμό των εργατών, αλλά και από τη διάρκεια της εργάσιμης μέρας, ο δε σχετικός χρόνος εργασίας, δηλαδή ο βαθμός εκμετάλλευσης, δεν εξαρτάται μόνο από το ύψος του μισθού αλλά και από τις αυξήσεις της παραγωγικότητας».

Ο Μαρξ, εφαρμόζοντας την «επιστημονική του μέθοδο αφαίρεσης», θεωρεί την παραγωγικότητα της εργασίας ως σταθερή (όπως και την αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου) και τη διάρκεια της εργασιμής μέρας ως «μια σχέση καθαρά εξωτερική ως προς τους εξεταζόμενους εσωτερικούς καθορισμούς» (Μηλιός κ.ά., 2005: 292).

3.1.2. Η υποκαταναλωτική οπτική στον Μαρξ

Θεωρώντας ότι η κύρια αιτία των οικονομικών κρίσεων στον καπιταλισμό εντοπίζεται στη σφαίρα της παραγωγής (πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους) το πρόβλημα της «πραγματοποίησης» της υπεραξίας (υποκατανάλωση) εμφανίζεται ως μια άμεση παρενέργεια (επακόλουθο) της πτώσης του ποσοστού του κέρδους.

Πιο συγκεκριμένα: Σύμφωνα με τον Μαρξ, οι κρίσεις χαρακτηρίζονται από μια «πληθώρα κεφαλαίου» (Μαρξ, 1978: 317) δηλαδή μια υπερπαραγωγή κεφαλαίου. «Υπερπαραγωγή κεφαλαίου [...] σημαίνει [...] υπερπαραγωγή μέσων παραγωγής—μέσων εργασίας και μέσων συντήρησης— που μπορούν να λειτουργήσουν σαν κεφάλαιο». Η λειτουργία του κεφαλαίου προϋποθέτει την εξασφάλιση ενός ποσοστού κέρδους το οποίο ανταποκρίνεται σε ό,τι «απαιτεί η “υγιής”, “ομαλή” ανάπτυξη του κεφαλαιοκρατικού προτσές παραγωγής» (Μαρξ, 1978: 323). Αυτό το ποσοστό κέρδους είναι «το συνηθισμένο ποσοστό κέρδους» (Μαρξ, 1982: 575). «Το συνηθισμένο ποσοστό του κέρδους δεν πρέπει να θεωρούμε σαν ένα νούμερο συγκεκριμένο, ούτε μεγαλύτερο ούτε μικρότερο. [...] Από τη στιγμή που το ποσοστό του κέρδους πέφτει κάτω από το συνηθισμένο του επίπεδο, αρχίζει από την πλευρά των κεφαλαιοκρατών ο περιορισμός των επιχειρήσεων» (Σουήζυ, χ.χ.: 165). Επομένως, η αδυναμία «πραγματοποίησης» της υπεραξίας (υποκατανάλωση) αποτελεί συνέπεια του προβλήματος της κερδοφορίας.

Ο περιορισμός των επιχειρήσεων από την πλευρά της καπιταλιστικής τάξης, όταν το ποσοστό του κέρδους πέσει κάτω από

το συνηθισμένο του επίπεδο, εμφανίζεται με τη μορφή των απούλητων (καταναλωτικών και επενδυτικών) εμπορευμάτων, δηλαδή ως μείωση της καταναλωτικής ικανότητας (Μηλιός κ.ά., 2005: 238). Άλλωστε, όπως επισημαίνει ο Μαρξ, «[η] παραπανήσια μάζα των εμπορευμάτων είναι πάντα σχετική, δηλαδή παραπανήσια μάζα με ορισμένες τιμές. Οι τιμές στις οποίες απορροφούνται έπειτα τα εμπορεύματα είναι καταστροφικές για τον παραγωγό ή για τον έμπορο» (Μαρξ, 1982: 589). Η εκ της ελλιπούς κερδοφορίας προκαλούμενη υποκατανάλωση, ωστόσο, αντεπιδρώντας αρνητικά στο βαθμό χρησιμοποίησης του κεφαλαίου οδηγεί σε επίταση της πτώσης του ποσοστού του κέρδους, αν δεχτούμε ότι «[μ]ειούμενος βαθμός απασχόλησης του κεφαλαίου σημαίνει [...] μειούμενο ποσοστό κέρδους» (Σταμάτης, 1986: 9). Εφόσον, «οι κλάδοι που παράγουν μέσα παραγωγής εμφανίζονται ως *προστάδια της παραγωγής μέσωσων κατανάλωσης*», η κρίση ξεκινά ως υπερπαραγωγή μέσωσων παραγωγής αλλά εκδηλώνεται ως υπερπαραγωγή μέσωσων κατανάλωσης (Bukharin, 1972: 208-209, 227-228), η οποία και αποτελεί την άμεσα αισθητή «μορφή εμφάνισης» της κρίσης (Μηλιός κ.ά., 2005: 282).

Υπάρχουν, εντούτοις, αναπτύξεις στο μαρξικό έργο όπου διαφαίνεται το πρόβλημα της «πραγματοποίησης» της υπεραξίας να αποτελεί έναν αυτοτελή, ή και αποκλειστικό αιτιώδη παράγοντα των καπιταλιστικών κρίσεων.

Γράφει ο Μαρξ σχετικά, μεταξύ άλλων:

Η παραγωγή [...] της υπεραξίας αποτελεί το άμεσο προτσές παραγωγής [...] Από τη στιγμή που έχει υλοποιηθεί σε εμπορεύματα η ποσότητα της υπερεργασίας που μπορούσε να εκθλιβεί από τον εργάτη, έχει παραχθεί η υπεραξία. Μ' αυτήν όμως την παραγωγή της υπεραξίας έχει αποπερατωθεί μόνο η πρώτη πράξη του κεφαλαιοκρατικού προτσές παραγωγής, το άμεσο προτσές παραγωγής. Το κεφάλαιο απομύζησε τόση ή τόση απλήρωτη εργασία. Με την ανάπτυξη του προτσές, που εκφράζεται με την πτώση του ποσο-

στού του κέρδους, εξογκώνεται τεράστια η μάζα της υπεραξία που παράγεται μ' αυτό τον τρόπο. Τώρα ακολουθεί η δεύτερη πράξη του προτσές. Η συνολική μάζα των εμπορευμάτων, το συνολικό προϊόν, τόσο το μέρος που αναπληρώνει το σταθερό και το μεταβλητό κεφάλαιο, όσο και το μέρος που αντιπροσωπεύει την υπεραξία, πρέπει να πουληθεί. Αν δε γίνει αυτό, ή αν γίνει μόνο ενμέρει, ή μόνο σε τιμές που είναι κατώτερες από τις τιμές παραγωγής, τότε είναι αλήθεια, ότι εκμεταλλεύτηκαν τον εργάτη, αλλά η εκμετάλλευσή του δεν πραγματοποιείται σαν τέτοια για τον κεφαλαιοκράτη, γιατί δεν μπορεί η εκμετάλλευση αυτή να συνδεθεί με την πραγματοποίηση όλης ή ενός μέρους της εκθλιμμένης υπεραξίας, δηλαδή να συνδεθεί με το ότι ο κεφαλαιοκράτης μπορεί να χάσει ένα μέρος ή και ολόκληρο το κεφάλαιό του. Οι όροι της άμεσης εκμετάλλευσης και οι όροι της πραγματοποίησής της δεν είναι ταυτόσημοι. Όχι μόνο δε συμπίπτουν χρονικά και τοπικά, αλλά διαφέρουν και εννοιακά. Οι πρώτοι περιορίζονται από την παραγωγική δύναμη της κοινωνίας, οι δεύτεροι από την αναλογία των διαφόρων κλάδων παραγωγής μεταξύ τους και από την καταναλωτική δύναμη της κοινωνίας. Αυτή η τελευταία, όμως, δεν καθορίζεται ούτε από την απόλυτη παραγωγική δύναμη, ούτε από την απόλυτη καταναλωτική δύναμη, αλλά από την καταναλωτική δύναμη πάνω στη βάση ανταγωνιστικών σχέσεων διανομής, που περιορίζουν την κατανάλωση των μεγάλων μαζών της κοινωνίας σε ένα μίνιμουμ, που μπορεί να μεταβάλλεται μόνο μέσα σε λίγο-πολύ στενά όρια. Περιορίζεται ακόμα από το κίνητρο της συσσώρευσης, από το κίνητρο αύξησης του κεφαλαίου και παραγωγής υπεραξίας σε διευρυμένη κλίμακα. [...] Γι' αυτό πρέπει διαρκώς να επεκτείνεται η αγορά, έτσι που οι εσωτερικές της συνάφειες και οι όροι που τις ρυθμίζουν, αποχτούν όλο και περισσότερο τη μορφή φυσικού νόμου, ανεξάρτητου από τους παραγωγούς, γίνονται όλο και πιο ανεξέλεγκτοι. Η εσωτερική αντίφαση προσπαθεί να λυθεί με την επέκταση του εξωτερικού πεδίου της παραγωγής. Όσο περισσότερο όμως αναπτύσσεται η παραγωγική δύναμη, τόσο περισσότερο έρχεται σε σύγκρουση με τη στενή βάση, πάνω στην οποία στηρίζονται οι σχέσεις κατανάλωσης (Μαρξ, 1978: 308-310).

Σε μια καθαρώς υποκαταναλωτική θέση ο Μαρξ γράφει:

«Η τελική αιτία όλων των πραγματικών κρίσεων παραμένει πάντα η φτώχεια και ο περιορισμός της κατανάλωσης των μαζών, που αντιτίθεται στην τάση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής να αναπτύσσει έτσι τις παραγωγικές δυνάμεις, λες και το όριο της αποτελείται μόνο από την απόλυτη ικανότητα κατανάλωσης της κοινωνίας» (Μαρξ, 1978: 610).

3.2. Απόδοση καθαρού αποθέματος κεφαλαίου

Καθώς ο πυρήνας της μαρξικής θεωρίας των οικονομικών κρίσεων εστιάζει στο πτωτικό ποσοστό κέρδους, χρησιμοποιούμε την *απόδοση του καθαρού αποθέματος κεφαλαίου* (Net Capital Stock) ως ένα δείκτη που προσεγγίζει το μαρξικό ποσοστό κέρδους και μπορεί να γίνει αντικείμενο εμπειρικής μελέτης και μέτρησης.¹⁰

Θα βασίσουμε τη διερεύνησή μας επί των παραγόντων που επιδρούν στην κερδοφορία της ελληνικής οικονομίας επί αυτού του δείκτη, κυρίως.

Μπορούμε να εκφράσουμε την απόδοση του καθαρού αποθέματος κεφαλαίου (r) με την ακόλουθη σχέση:

$$r = \frac{Y - L}{K} \quad (2)$$

όπου Y = καθαρό προϊόν, L = αμοιβή (αποζημιώσεις) της εργασίας, και K = καθαρό απόθεμα κεφαλαίου. Η σχέση (2) είναι μια τροποποιημένη εκδοχή της μαρξικής σχέσης (1).

10. Ο σχετικός δείκτης μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως προς το απόθεμα του καθαρού *παγίου* κεφαλαίου (βλ. σχετικές μελέτες για την ελληνική οικονομία Μηλιός και Ιωακείμογλου 1990· Μηλιός 1995· Ιωακείμογλου και Μηλιός, 2005· βλ. επίσης, μεταξύ άλλων, στη διεθνή βιβλιογραφία Duménil & Lévy, 1993, 2002).

Διαιρώντας αριθμητή και παρονομαστή της σχέσης (2) με Y λαμβάνουμε τη σχέση (3α) ή (3β). Διαιρώντας εν συνεχεία αριθμητή και παρονομαστή της σχέσης (3α) με N , όπου N ο αριθμός των απασχολούμενων (μισθωτοί + αυτοαπασχολούμενοι) λαμβάνουμε τη σχέση (4).

$$r = \frac{1 - L/Y}{K/Y} \quad (3\alpha),$$

ή

$$r = \frac{\Pi/Y}{K/Y} \quad (3\beta),$$

$$r = \frac{\frac{1 - L/N}{Y/N}}{\frac{K/N}{Y/N}} \quad (4),$$

όπου

Π = κέρδη

$1 - L/Y = 1 - \frac{L/N}{Y/N} = \Pi/Y$ = το μερίδιο των κερδών στο καθαρό προϊόν, που συνδέεται με το μαρξικό ποσοστό υπεραξίας (βλ. Laibman, 2010: 384) και αντιστοίχως

L/Y = το μερίδιο των μισθών στο καθαρό προϊόν,

$K/Y = \frac{K/N}{Y/N}$ = ο λόγος του καθαρού αποθέματος κεφαλαίου

προς το καθαρό προϊόν, δηλαδή η ποσότητα καθαρού αποθέματος κεφαλαίου η οποία απαιτείται για την παραγωγή μιας μονάδας προϊόντος, που προσομοιάζει στη μαρξική οργανική σύνθεση του κεφαλαίου (βλ. Laibman, 2010: 384),

Y/N = η παραγωγικότητα της εργασίας,

L/N = ο μέσος μισθός,

K/N = η ένταση του καθαρού αποθέματος κεφαλαίου ή το καθαρό απόθεμα κεφαλαίου ανά απασχολούμενο, που αποτελεί μια άλλη έκφραση η οποία επίσης προσομοιάζει στη μαρξική οργανική σύνθεση του κεφαλαίου.

3.2.1. Υποθέσεις και περιορισμοί της ανάλυσης

Πρέπει στο σημείο αυτό να θέσουμε τις υποθέσεις και τους περιορισμούς της ανάλυσής μας:

Θέλοντας να εξετάσουμε την κερδοφορία της ελληνικής οικονομίας στο σύνολό της, τα μεγέθη που χρησιμοποιούμε αναφέρονται στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας και όχι μόνο στον επιχειρηματικό και ειδικά καπιταλιστικό της τομέα.¹¹

Επομένως, το Y αναφέρεται στο σύνολο της οικονομίας.

Το L αντιστοίχως είναι το άθροισμα του συνόλου των μισθωτών αποζημιώσεων (ιδιωτικού και δημόσιου τομέα) και των τεκμαιρόμενων αποζημιώσεων των αυτοαπασχολούμενων, καθώς για τους τελευταίους δεν υπάρχουν σχετικά διαθέσιμα στοιχεία. Οι αποζημιώσεις των αυτοαπασχολούμενων υπολογίζονται ως το γινόμενο του αριθμού των αυτοαπασχολούμενων επί το μέσο μισθό της εργασίας. Υποθέτουμε, δηλαδή, ότι οι αμοιβές των αυτοαπασχολούμενων τείνουν να ισούνται με το ισοδύναμο της μέσης αμοιβής της εργασίας (για τη θεωρητική θεμελίωση αυτής της θέσης βλ. σχετικά Economakis et al., 2010: 476).

Ένα ειδικότερο ζήτημα ως προς τον υπολογισμό του L αφορά στο ότι σε αυτό συμπεριλαμβάνονται οι αμοιβές διευθυντικών στελεχών του καπιταλιστικού ιδιωτικού τομέα της οικονομίας, μέρος των οποίων δεν αποτελεί μισθό εργασίας αλλά κέρδος (βλ. σχετικά Economakis et al., 2010: 476). Άρα τα καπιταλιστικά κέρδη, εκ του λόγου αυτού, υποεκτιμώνται.

Ακολούθως, η διαφορά $Y - L = \Pi$ δεν αναφέρεται ειδικά στο καπιταλιστικό κέρδος. Περισσότερο αντιστοιχεί σε μια έννοια

11. Πρέπει να σημειώσουμε ότι από τη σχετική εφαρμογή του δείκτη απόδοσης καθαρού παγίου κεφαλαίου για την ελληνική οικονομία και για την περίοδο 1964-2004 προέκυψε ότι «οι τάσεις διαχρονικής εξέλιξης των δεικτών αποδοτικότητας της συνολικής οικονομίας δεν διαφοροποιούνται αισθητά από τις αντίστοιχες του επιχειρηματικού τομέα» (Ιωακείμογλου και Μηλιός, 2005: 38).

πλεονάσματος, εφόσον συμπεριλαμβάνονται όχι μόνο ο καπιταλιστικός αλλά και μη καπιταλιστικοί τρόποι παραγωγής (αυτοαπασχολούμενοι — βλ. σχετικά Οικονομάκης, 2000). Άρα, η απόδοση του καθαρού αποθέματος κεφαλαίου, ως δείκτης της κερδοφορίας της ελληνικής οικονομίας, αποτελεί ποσοστό πλεονάσματος και όχι κέρδους με την ακριβή έννοια του όρου, από μαρξιστική άποψη. Παρότι το *Π* είναι ευρύτερο των καπιταλιστικών κερδών, για την οικονομία της συζήτησης θα αναφερόμαστε στο *Π* ως κέρδη.

Το *Κ*, αντιστοίχως, αναφέρεται στο σύνολο της οικονομίας.

Δεδομένου ότι η αξία των υπηρεσιών του Δημοσίου ισούται με το κόστος λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού, άρα κέρδη δεν συμπεριλαμβάνονται (βλ. σχετικά Πετράκη-Κώττη και Κώττης, 2001: 83), η προσέγγιση εκτίμησης της κερδοφορίας που ακολουθείται σε αυτή τη μελέτη προφανώς υποεκτιμά το ποσοστό κέρδους στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας καθώς, πρώτον, συμπεριλαμβάνει τις αμοιβές των απασχολουμένων στον δημόσιο τομέα και, δεύτερον, συμπεριλαμβάνει το μη επιχειρηματικό κεφάλαιο. Θεωρούμε ωστόσο ότι αποτυπώνονται οι γενικές τάσεις μεταβολής της κερδοφορίας, καίτοι σε υποεκτιμώμενα ποσοστά.

Ένα ειδικότερο ζήτημα αφορά το ερώτημα της «παραγωγικής» και «μη παραγωγικής εργασίας», στον επιχειρηματικό τομέα. Αναφορικά με τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις ακολουθούμε τη θέση ότι, από την άποψη της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής, «παραγωγική εργασία» είναι η εργασία που αμείβεται από μεταβλητό κεφάλαιο. Επομένως, «παραγωγή», από την άποψη της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής, είναι κάθε παραγωγική διαδικασία στην οποία η εργασιακή δύναμη ανταλλάσσεται με κεφάλαιο (Οικονομάκης, 2000).¹² Όσον αφορά τους

12. Το ζήτημα του προσδιορισμού της έννοιας της «παραγωγικής» και «μη παραγωγικής εργασίας», έχει αποτελέσει αντικείμενο σοβαρών διαφωνιών

μη καπιταλιστές παραγωγούς, εδώ δεν τίθεται ζήτημα παραγωγικής ή μη παραγωγικής εργασίας, από την άποψη της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής, καθώς η παραγωγή τους «δεν υπάγεται στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής» (Μαρξ, 1984: 455-456). Στη βάση των παραπάνω συμπεριλαμβάνουμε το σύνολο του ιδιωτικού-επιχειρηματικού τομέα (καπιταλιστικού ή μη) στη διερεύνησή μας.

Οι μεταβλητές της ποσοτικής ανάλυσης έχουν πηγή την AMECO και προκύπτουν από δικούς μας υπολογισμούς. Τα χρηματικά μεγέθη δίνονται σε Mrd EURO σε σταθερές τιμές 2005. Το Y δίνεται σε τιμές αγοράς. Το N δίνεται σε χιλιάδες εργαζόμενους. Το καθαρό δυνητικό προϊόν Y^* υπολογίστηκε από το αντίστοιχο ακαθάριστο μέγεθος, με αφαίρεση, για κάθε έτος των αποσβέσεων κεφαλαίου. Οι τιμές για το 2011 είναι εκτιμήσεις και για το 2012 προβλέψεις.

Πριν προχωρήσουμε στην ποσοτική διερεύνηση ας δούμε τη βασική περιοδολόγηση της περιόδου 1960-2012.

3.2.2. Η εξέλιξη της απόδοσης του αποθέματος καθαρού κεφαλαίου την περίοδο 1960-2012: μια βασική περιοδολόγηση

Το Σχήμα 2 αποτυπώνει τις αποδόσεις του καθαρού παγίου κεφαλαίου (r) στη διάρκεια της περιόδου 1960-2012. Τα Σχήματα 3 και 4 αποτυπώνουν αντιστοίχως το λόγο του καθαρού αποθέματος κεφαλαίου προς το καθαρό προϊόν και το μερίδιο της εργα-

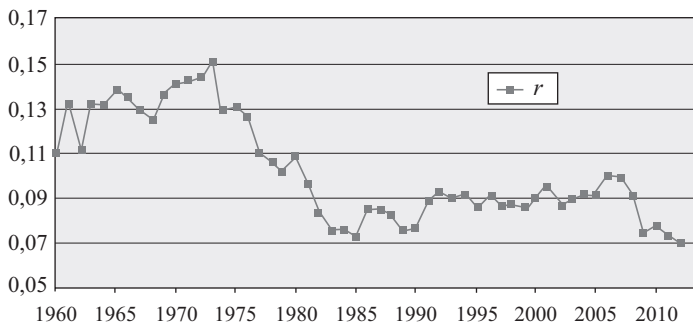
μέσα στο μαρξισμό. Οι ίδιες οι αναλύσεις του Μαρξ ενέχουν αντιφάσεις επί αυτού (βλ. σχετικά Economakis et al., 2010: 474). Μια σειρά από μαρξιστές υποστηρίζουν μια εκδοχή της παραγωγικής εργασίας, η οποία υποθέτει ότι η παραγωγή αξίας και υπεραξίας πραγματοποιείται μέσω της παραγωγής νέων αξιών χρήσης από υλική άποψη. Επομένως, η εργασία η οποία απασχολείται στο εμπόριο και γενικότερα στις καπιταλιστικές επιχειρήσεις του τομέα των υπηρεσιών είναι μη παραγωγική εργασία (βλ. σχετικά, μεταξύ άλλων, Shaikh & Tonak, 1994).

σίας στο καθαρό προϊόν για την ίδια χρονική περίοδο. Το Σχήμα 5 δείχνει τη σχέση παραγωγικότητας της εργασίας και μέσων μισθών για την ίδια περίοδο.

Όπως προκύπτει από το Σχήμα 2, μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις βασικές υποπεριόδους στη διάρκεια της περιόδου 1960-2012. Δυο ανοδικές και δυο καθοδικές:¹³

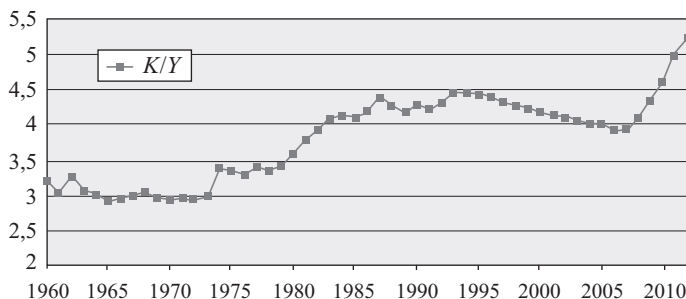
1960-1973: Η παγκόσμια καπιταλιστική κρίση των μέσων της δεκαετίας του 1960-αρχών της δεκαετίας του 1970 στον ελληνικό καπιταλισμό έχει σαν έτος ορόσημο το 1973, οπότε και τερματίζεται η μεταπολεμική «χρυσή εποχή» του ελληνικού καπιταλισμού, σε συνθήκες ανόδου της ταξικής πάλης και αποσάθρωσης της στρατιωτικής δικτατορίας (βλ. Μαυρουδέας, 2010: 401-402). Την περίοδο αυτή το r λαμβάνει τις υψηλότερες τιμές

Σχήμα 2: Απόδοση καθαρού αποθέματος κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία (1960-2012)

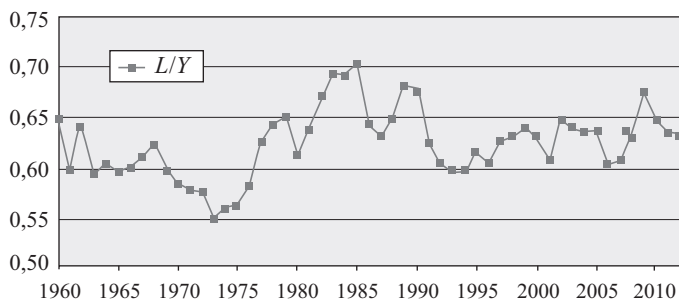

13. Είναι ενδιαφέρον ότι η περιοδολόγηση των Maniatis & Passas (u.p.), παρότι προκύπτει μέσα από μια διαφορετική μαρξιστική μεθοδολογία, είναι ανάλογη της δικής μας — με εξαίρεση την τελευταία κρίση, της οποίας την έναρξη, αντίθετα με εμάς, την προσδιορίζουν μετά το 2007.

Σχήμα 3: Λόγος καθαρού αποθέματος κεφαλαίου προς καθαρό προϊόν στην ελληνική οικονομία (1960-2012)

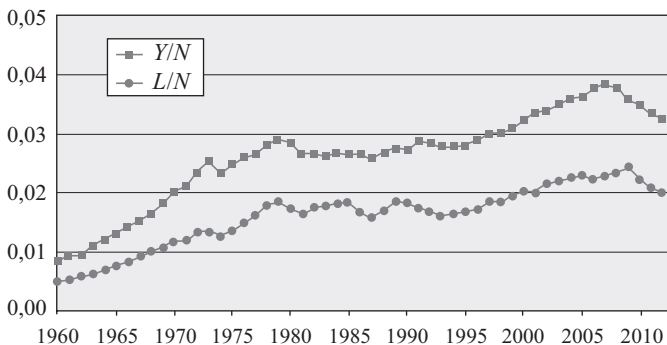

Σχήμα 4: Μερίδιο της εργασίας στο καθαρό προϊόν στην ελληνική οικονομία (1960-2012)

για το σύνολο της εξεταζόμενης περιόδου, με κορύφωση το 1973. Αντίστοιχα το 1973 το μερίδιο της εργασίας στο καθαρό προϊόν (L/Y) εμφανίζει τη χαμηλότερη τιμή του, για το σύνολο της εξεταζόμενης περιόδου, και ο λόγος κεφαλαίου προϊόντος (K/Y) μια από τις χαμηλότερες τιμές. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της περιόδου η αυξανόμενη απόκλιση παραγωγικότητας της εργασίας και

Σχήμα 5: Παραγωγικότητα της εργασίας και μέσος μισθός στην ελληνική οικονομία (1960-2012)

μισθών, σε βάρος των δεύτερων. Καίτοι οι μισθοί ακολουθούν την παραγωγικότητα της εργασίας όλη την εξεταζόμενη περίοδο, η απόκλιση αυτή διατηρείται σε κάθε περίπτωση παρά τις αυξομειώσεις της.

1974-1985: Η πτώση της κερδοφορίας της περιόδου αυτής τερματίζεται το 1985, έτος που σηματοδοτεί τη στροφή του ΠΑΣΟΚ στις περιοριστικές πολιτικές και εγκαινιάζει τη νεοφιλελεύθερη εποχή στην ελληνική κοινωνία και οικονομία (Maniatis & Passas, u.p., σχετικά και Μαυρουδέας, 2011: 402-403). Στη διάρκεια αυτής της περιόδου πτώσης του r τόσο ο λόγος K/Y όσο και το L/Y βαίνουν (με μικρές αυξομειώσεις) αυξανόμενα. Από τη σχέση (4) μπορεί να γίνει κατανοητό ότι αυτό σημαίνει πως η παραγωγικότητα της εργασίας δεν αυξάνεται τόσο όσο να αντισταθμίσει τις αυξήσεις στη σύνθεση κεφαλαίου (K/N) και στον μέσο μισθό (L/N).

1986-2006: Η αναμικτή ανάκαμψη της κερδοφορίας οδηγεί σε επίπεδα κερδοφορίας πολύ χαμηλότερα εκείνων της «χρυσής επο-

χής» του ελληνικού καπιταλισμού. Ο λόγος K/Y αρχικά αυξάνεται και πέφτει ελαφρά προς το τέλος της περιόδου. Η μη σημαντική μείωση, ωστόσο, του λόγου K/Y υποδηλώνει ότι δεν υπήρξε επαρκής καταστροφή κεφαλαίου στη διάρκεια της κρίσης, τέτοια ώστε «να ακολουθήσει η επανεκκίνηση της καπιταλιστικής συσσώρευσης από μικρότερες και υγιέστερες βάσεις» (Μαυρουδέας, 2011: 402). Εδώ βρίσκεται μια βασική εξήγηση του γιατί η ανάκαμψη (αύξηση του r) είναι περιορισμένη (Maniatis & Passas, u.p.).¹⁴ Το μερίδιο της εργασίας (L/Y) εμφανίζεται, παρά τις μι-

14. Στη μαρξική ανάλυση η ίδια η κρίση αποτελεί τον μηχανισμό επίλυσης της κρίσης, μέσω της αύξησης της ανεργίας – πτώσης των μισθών της εργασίας, καταστροφής-υποτίμησης κεφαλαίου (Μαρξ, 1978: 320-322). Έτσι: «Η αναστολή της παραγωγής που σημειώθηκε [...] [στη διάρκεια της κρίσης] θα προετοίμαζε μια κατοπινή διεύρυνση της παραγωγής στα πλαίσια των κεφαλαιοκρατικών ορίων [...] Κατά τα άλλα, θα διατρεχόταν ξανά ο ίδιος φαύλος κύκλος κάτω από διευρυμένους όρους παραγωγής, με μια διευρυμένη αγορά και με ανεβασμένη την παραγωγική δύναμη» (Μαρξ, 1978: 322-323). Ωστόσο, αυτός ο φαύλος κύκλος δεν μπορεί να αναπαράγεται αενάως σε ανώτερη κλίμακα, αντιθέτως η ίδια η κρίση, εκτός από αυτο-διορθωτικός μηχανισμός, ενσωματώνει τη δυνατότητα της βίαιης ανατροπής του καπιταλισμού: «Η βίαιη καταστροφή του κεφαλαίου [...] σαν όρος αυτοσυντήρησής του, αποτελεί την πιο έντονη μορφή της συμβουλής που του δίνεται να φύγει, και να δώσει τη θέση του σε μια ανώτερη κατάσταση κοινωνικής παραγωγής [...] οι περιοδικές αυτές καταστροφές οδηγούν στην επανάληψή τους σε ανώτερη κλίμακα, και τελικά στη βίαιη ανατροπή του κεφαλαίου» (Μαρξ, 1990: 575-576). Στην ελληνική περίπτωση αυτή η επίγνωση κινδύνου ταξικής ανατροπής εκφράστηκε κυρίως με τις «*“φιλολαϊκές”* *κενσινανές πολιτικές* κρατικής ρύθμισης και εισοδηματικής αναδιανομής» τόσο της Ν.Δ. όσο και του ΠΑΣΟΚ από τη Μεταπολίτευση μέχρι το 1985, που στόχευαν «στην εκτόνωση του μεταπολιτευτικού λαϊκού ριζοσπαστισμού και στην ενσωμάτωσή του στο σύστημα». Οι πολιτικές ωστόσο αυτές απέτυχαν να αντιμετωπίσουν την οικονομική κρίση, «επειδή εφάρμοζαν επιτυχημένες μεταπολεμικές συνταγές σε μία εντελώς διαφορετική συγκυρία. Οι πολιτικές αυτές έβγαλαν από τη δομική κρίση του 1929-30, εφόσον όμως οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι είχαν προηγουμένως προκαλέσει μία δραστική απαξίωση υπερσυσσωρευμένων κεφαλαίων» (Μαυρουδέας, 2011: 402).

κρές αυξομειώσεις, ελαφρά πτωτικό στη γενική του τάση. Η πτωτική τάση είναι, παρά τις συνεχιζόμενες μικρές αυξομειώσεις, κάπως πιο εμφανής από το 1990 και μετά που «υιοθετήθηκαν ρητά οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές» (Μαυρουδέας, 2011: 403), οι οποίες και διεύρυναν την απόκλιση παραγωγικότητας της εργασίας και μέσων μισθών. Παρόλα αυτά, το μερίδιο της εργασίας δεν πέφτει στο επίπεδο του 1973.

2007-2012: Στη νέα —αρχόμενη— περίοδο οικονομικής κρίσης, η οποία ήδη δίνει το 2012 το χαμηλότερο επίπεδο r για την όλη εξεταζόμενη περίοδο, θα εστιάσουμε στη συνέχεια της ανάλυσής μας. Σημειώνουμε προς το παρόν τη θεαματική αύξηση του K/Y και τη μικρή αύξηση του L/Y . Το L/Y αρχικά αυξάνεται, καθώς οι μέσοι μισθοί εξακολουθούν να αυξάνονται ενώ η παραγωγικότητα της εργασίας μειώνεται, και μετά το 2009 πέφτει. Το 2012 βρίσκεται ωστόσο ακόμη σε υψηλότερο επίπεδο από το 2007.

3.3. Ποσοτική διερεύνηση

3.3.1. Οι μεταβλητές της ποσοτικής διερεύνησης

Θα θεωρήσουμε την απόδοση καθαρού παγίου κεφαλαίου (r) ως την εξαρτημένη μεταβλητή, και στη βάση της μαρξικής θεωρίας θα διερευνήσουμε μέσω του μαθηματικού μοντέλου που θα αναπτύξουμε τους παράγοντες που κυρίως επιδρούν στις τιμές και στις μεταβολές της για την περίοδο 1960/1965-2012 στο σύνολό της. Τονίζουμε στο σύνολό της διότι στις επιμέρους περιόδους υπάρχουν διαφοροποιήσεις, όπως θα δούμε αναφορικά με την τωρινή κρίση.

Σε αυτή τη διερεύνηση κατ' αρχάς μάς καθοδηγεί η σχέση (3β) η οποία ενσωματώνει βασικές μεταβλητές της μαρξικής θεωρίας για την πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους:

- Η μεταβλητή $\Pi/Y = 1 - L/Y = 1 - \frac{L/N}{Y/N}$, δηλαδή το μερίδιο των κερδών στο καθαρό προϊόν, και οι μεταβολές της αναφέρονται στη θεωρία της υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου,¹⁵ καθώς, για δεδομένη την παραγωγικότητα της εργασίας, εκφράζουν την επίδραση των μεταβολών του μέσου μισθού στην κερδοφορία. Εδώ στο r .
- Η μεταβλητή $K/Y = \frac{K/N}{Y/N}$, δηλαδή ο λόγος του καθαρού αποθέματος κεφαλαίου προς το καθαρό προϊόν, και οι μεταβολές της αναφέρονται στη θεωρία της αυξανόμενης οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου καθώς, για δεδομένη την παραγωγικότητα της εργασίας, εκφράζουν την επίδραση των μεταβολής της σύνθεσης κεφαλαίου στην κερδοφορία. Εδώ στο r .

Πέραν των μεταβλητών της σχέσης (3β) θα διερευνηθεί η επίπτωση δυο ακόμα μεταβλητών στην κερδοφορία:

- Της μεταβλητής Y/Y^* (όπου Y^* το δυνητικό καθαρό προϊόν). Η μεταβλητή αυτή δείχνει το βαθμό χρησιμοποίησης της παραγωγικής δυνατότητας μιας οικονομίας («capacity utilization ratio») και εκφράζει την πιθανή επίπτωση της ανεπαρκούς ζήτησης (υποκατανάλωση) στην κερδοφορία (βλ. σχετικά Cámara Izquierdo, 2010: 19 κ.ε.). Στο r σε ό,τι εδώ εξετάζουμε. Θα πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι η υποκαταναλωτική συνιστώσα Y/Y^* δεν εκφράζει ειδικά και μόνο τη μαρξική έννοια της υποκατανάλωσης ως φτώχεια και περιορισμό της

15. Σημειώνουμε ότι στη σχετική μαρξιστική συζήτηση ο παράγοντας αυτός έχει κυρίως συνδεθεί με τη λεγόμενη «profit squeeze theory». Στη θεωρητική αυτή κατεύθυνση εντάσσονται, μεταξύ άλλων, οι εργασίες των Weiskopf (1979) και Wolff (1986), παρά τις διαφοροποιήσεις τους (βλ. σχετικά Economakis et al., 2010).

κατανάλωσης των μαζών. Η ανεπαρκής ζήτηση —εκφραζόμενη ως απόκλιση του Y από το Y^* — μπορεί να προέρχεται τόσο από την πλευρά των καπιταλιστών όσο και των μισθωτών (και αυτοαπασχολουμένων στα δεδομένα της ανάλυσής μας). Έτσι, για παράδειγμα, για δεδομένο το Y^* , ένα αυξανόμενο Y , επομένως ένας αυξανόμενος λόγος Y/Y^* , ήτοι ένας αυξανόμενος βαθμός χρησιμοποίησης της παραγωγικής δυναμικότητας μιας οικονομίας, μπορεί να συνοδεύεται από μείωση του L (άρα αύξηση του II), εφόσον $Y = II + L$.

- Της μεταβλητής X/M (όπου X οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών και M εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών). Η μεταβλητή αυτή αποτυπώνει το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών και εκφράζει την πιθανή επίπτωση της χαμηλής ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας στο r).¹⁶

3.3.2. Μοντέλο και ανάλυση αποτελεσμάτων

3.3.2.1. Οι μεταβλητές της μαρξικής ανάλυσης

Σύμφωνα με τη σχέση (3β) η απόδοση του καθαρού αποθέματος κεφαλαίου (r) είναι μία συνάρτηση του μεριδίου των κερδών στο καθαρό προϊόν (II/Y) και του καθαρού αποθέματος κεφαλαίου που απαιτείται για την παραγωγή μιας μονάδας προϊόντος (K/Y). Επομένως, η σχέση (3β) γράφεται:

16. Η πιθανή επίπτωση της ανταγωνιστικότητας στην καπιταλιστική κερδοφορία έχει εισαχθεί στη μαρξιστική συζήτηση από τον Brenner (1998). Ο Brenner απέδωσε την πτώση του ποσοστού του κέρδους την περίοδο 1965-1973 στο διεθνή βιομηχανικό ανταγωνισμό (ΗΠΑ, Γερμανίας και Ιαπωνίας). Ο ανταγωνισμός αυτός οδήγησε στη μείωση των τιμών των βιομηχανικών προϊόντων των ΗΠΑ, και ακολούθως του βιομηχανικού ποσοστού κέρδους, στις ΗΠΑ και διεθνώς, η οποία και οδήγησε σε γενική πτώση του ποσοστού του κέρδους παγκοσμίως. Ο Shaikh (1999: 136) υποστηρίζει ότι η προσέγγιση Brenner βασίζεται στο «Σμιθιανό λάθος» — «ότι μια πτώση στο ποσοστό του κέρδους ενός τομέα μπορεί να οδηγήσει σε πτώση το γενικό ποσοστό του κέρδους».

$$r = f\left(\frac{\Pi}{Y}, \frac{K}{Y}\right) = \frac{\frac{\Pi}{Y}}{\frac{K}{Y}} \quad (3\beta')$$

Είναι φανερό πως για το πρόσημο των μερικών παραγώγων ισχύει ότι

$$\frac{\partial r}{\partial \Pi/Y} > 0, \quad \frac{\partial r}{\partial K/Y} < 0 \quad (3\gamma)$$

άρα η απόδοση του καθαρού αποθέματος του κεφαλαίου είναι αύξουσα συνάρτηση του μεριδίου των κερδών στο καθαρό προϊόν και φθίνουσα, αντίστοιχα, του καθαρού αποθέματος κεφαλαίου που απαιτείται για την παραγωγή μιας μονάδας προϊόντος.

Από τις σχέσεις (3β') και (3γ) εύκολα προκύπτει ότι η υποκαταναλωτική συνιστώσα της μαρξικής ανάλυσης (Y/Y^*), μπορεί να προκαλεί μόνο έμμεση επιρροή στην απόδοση του καθαρού αποθέματος του κεφαλαίου (r).

Επομένως, κατά αναλογία με τη σχέση (3β'), μπορεί να θεωρηθεί ότι υπάρχουν, ακόμα και αν δεν διατυπώνονται αναλυτικά, συναρτήσεις g_1, g_2 που συνδέουν τη μεταβλητή Y/Y^* με τις μεταβλητές Π/Y και K/Y . Δηλαδή:

$$\frac{\Pi}{Y} = g_1\left(\frac{Y}{Y^*}\right), \quad (3\delta)$$

$$\frac{K}{Y} = g_2\left(\frac{Y}{Y^*}\right), \quad (3\epsilon)$$

Άρα, για να γίνει η εκτίμηση της συνολικής, θετικής ή αρνητικής, επιρροής της συνιστώσας Y/Y^* στην απόδοση του καθαρού αποθέματος κεφαλαίου πρέπει να εκτιμηθεί το πρόσημο της μερικής παραγωγού $\frac{\partial r}{\partial Y/Y^*}$ που σύμφωνα με τον κανόνα της αλυσίδας δίνεται από τη σχέση:

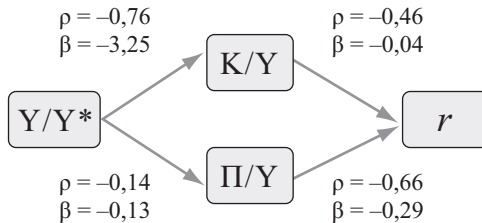
$$\frac{\partial r}{\partial Y/Y^*} = \frac{\partial r}{\partial \Pi/Y} \frac{\partial \Pi/Y}{\partial Y/Y^*} + \frac{\partial r}{\partial K/Y} \frac{\partial K/Y}{\partial Y/Y^*} \quad (5)$$

Επειδή οι μερικές παράγωγοι αφορούν τη μακροχρόνια μεταβολή των αντίστοιχων μεγεθών, κατά μέσο όρο, προκειμένου να εκτιμηθεί το πρόσημό τους στην εργασία αυτή επιλέχθηκε η γραμμική προσέγγιση των συναρτήσεων. Σε μελλοντική εργασία είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν πιο σύνθετες προσεγγίσεις είτε με γραμμικές συναρτήσεις ανά περίοδο, σύμφωνα —για παράδειγμα— με την περιοδολόγηση που αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα, είτε με μη γραμμικές προσεγγίσεις που ικανοποιούν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των επιμέρους μεταβλητών είτε με συνδυασμό των δύο αυτών τεχνικών.

Κάθε μερική παράγωγος που βρίσκεται στο δεξί μέρος της σχέσης (5) προσεγγίζεται ικανοποιητικά από τον συντελεστή β της αντίστοιχης γραμμικής σχέσης.¹⁷

Ο χάρτης ροών των συναρτήσεων f , g_1 , g_2 εμφανίζεται στο Σχήμα 6.

Σχήμα 6: Χάρτης ροών συναρτήσεων

Ειδικότερα, με ρ συμβολίζεται ο συντελεστής συσχέτισης των αντίστοιχων μεταβλητών που συνδέονται από κάθε ροή και β ο συντελεστής των μεταβλητών των γραμμικών σχέσεων.

17. Για όλες τις μεταβλητές εφαρμόστηκαν τεχνικές αφαίρεσης των τάσεων και απαλοιφής της αυτοσυσχέτισης προτού εισαχθούν στα γραμμικά μοντέλα.

Είναι εμφανές, στη βάση της σχέσης (3β'), ότι την υψηλότερη (άμεση) επίπτωση στο r ασκεί η μεταβλητή $Π/Y$ για το σύνολο της εξεταζόμενης περιόδου και όχι η μεταβλητή K/Y .

Για να δούμε τις επιδράσεις στο r της μεταβλητής Y/Y^* πρέπει να πάρουμε το γινόμενο των γωνιακών συντελεστών β , σύμφωνα με τη σχέση (5). Το γινόμενο αυτό μας δίνει την εκτίμηση για το πρόσημο των μερικών παραγώγων — δηλαδή της σχέσης της μεταβλητής Y/Y^* προς το r .

Η επίδραση του λόγου Y/Y^* στο r είναι θετική.

Συγκεκριμένα είναι: $(0,29 \times 0,13) + (-0,04 \times -3,25) = 0,0377 + 0,13 = 0,1677$ (σχέση 5).

Επομένως συνάγεται ότι η επίδραση της μεταβλητής Y/Y^* στο r είναι ισχυρότερη της επίδρασης του K/Y (λόγω υψηλότερου γωνιακού συντελεστή), υποδεικνύοντας ότι η υποκαταναλωτική συνιστώσα της κρίσης είναι σημαντικότερη εκείνης της αύξησης της σύνθεσης κεφαλαίου, για την περίοδο 1965-2012. Είναι ωστόσο χαμηλότερη εκείνης του $Π/Y$.

Στη βάση των παραπάνω, συνάγεται πως η μαρξική θεωρία της υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου εντοπίζει την κύρια αιτία των μεταβολών της κερδοφορίας στον ελληνικό καπιταλισμό για το σύνολο της εξεταζόμενης περιόδου.

Σύμφωνα με τις γραμμικές μας συναρτήσεις, η σχέση του Y/Y^* με το K/Y είναι αρνητική και αυτό είναι συνεπές με τη θεωρία, υπό την έννοια ότι, για όλα τα άλλα σταθερά,¹⁸ η υποκατανάλωση οδηγώντας σε υποαπασχόληση κεφαλαίου αυξάνει το λόγο K/Y . Πρέπει να σημειώσουμε την ιδιαίτερα ισχυρή αρνητική συσχέτιση των δυο μεγεθών.

Αντίστοιχα, η σχέση του Y/Y^* με το $Π/Y$ είναι (ασθενώς) θετική, εφόσον, για δεδομένο L , η αύξηση του βαθμού χρησιμο-

18. Για δεδομένη την ικανότητα των καπιταλιστών «να κάνουν οικονομία» στη χρήση σταθερού κεφαλαίου (βλ. Μηλιός κ.ά., 2005: 294-296).

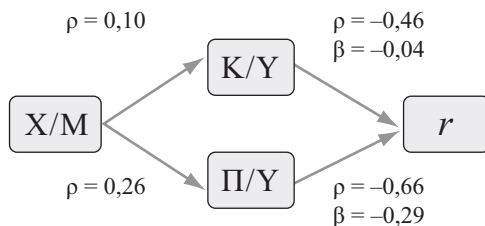
ποίησης της παραγωγικής δυνατότητας μιας οικονομίας, οδηγεί σε αύξηση του μεριδίου των κερδών, μέσω της αύξησης του Y , όπως μας υποδεικνύει η σχέση $\Pi/Y = 1 - L/Y$.

3.3.3.2. Η επίπτωση της ανταγωνιστικότητας

Στη βάση της προηγηθείσας ανάλυσης προκύπτει και ότι η πιθανή επίπτωση του X/M στην κερδοφορία (στο r) είναι έμμεση εκφραζόμενη μέσα από την επίπτωση του X/M στις μεταβλητές Π/Y και K/Y .

Καθώς δεν υποδεικνύεται εκ της θεωρίας σαφής αιτιακή σχέση μεταξύ του X/M και των μεταβλητών που επιδρούν άμεσα στο r δεν ενσωματώσαμε το X/M στο μαθηματικό μοντέλο. Θα εξεταστούν ωστόσο οι συσχετίσεις μεταξύ του X/M και των μεταβλητών Π/Y και K/Y .¹⁹ Οι συσχετίσεις αυτές αποτυπώνονται στο Σχήμα 7.

Σχήμα 7: Χάρτης συσχετίσεων

Ας ξεκινήσουμε με την ασθενή θετική συσχέτιση του X/M με το K/Y . Φαίνεται ότι, για δεδομένη την παραγωγικότητα της εργασίας, η σχετική αύξηση των εξαγωγών σχετίζεται με αύξηση στην τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου. Η αύξηση των εξα-

19. Για όλες τις μεταβλητές εφαρμόστηκαν τεχνικές αφαίρεσης των τάσεων και απαλοιφής της αυτοσυσχέτισης προτού συσχετιστούν.

γωγικών εισπράξεων έπεται και προϋποθέτει την παραγωγή προϊόντων υψηλότερης εισοδηματικής ελαστικότητας ζήτησης, η παραγωγή των οποίων συναρτάται με υψηλότερη τεχνολογία παραγωγής άρα και υψηλότερη σύνθεση κεφαλαίου (βλ. σχετικά Οικονομάκης κ.ά., 2011).

Η επίσης ασθενής (αλλά λιγότερο ασθενής της προηγούμενης) θετική συσχέτιση του X/M με το $Π/Y$ μπορεί να ερμηνευτεί, κατά πρώτον, από τη θετική επίπτωση του θετικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών στο Y , και μέσω αυτού στο $Π/Y$ —για δεδομένο L . Ταυτόχρονα μπορεί να ερμηνευτεί από την ασθενή αρνητική συσχέτιση X/M και L/Y ($\rho = -0,2632866$). Η συσχέτιση αυτή υποδηλώνει ότι η βελτίωση του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών της ελληνικής οικονομίας σχετίζεται ασθενώς με τη μείωση του μεριδίου της εργασίας στο προϊόν. Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι οι εξαγωγικές επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας εξαρτώνται μεν από τις χαμηλές αμοιβές της εργασίας (όπως διατείνεται και η Τράπεζα της Ελλάδος — βλ. στα προηγούμενα), αλλά ασθενώς. Η έστω και ασθενής αυτή συσχέτιση πάντως παραπέμπει στη δομή των εξαγωγών της ελληνικής οικονομίας. Στην ελληνική οικονομία κυριαρχούν παραγωγικές-εξαγωγικές δραστηριότητες χαμηλής εισοδηματικής ελαστικότητας ζήτησης άμεσα συνδεδεμένες με την πρωτογενή παραγωγή και τη μεταποίησή της, οι οποίες είναι χαμηλής τεχνολογίας παραγωγής (Οικονομάκης κ.ά., 2011). Ταυτόχρονα, οι κυρίαρχες εξαγωγικές δραστηριότητες της ελληνικής οικονομίας εκτός από χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης είναι και χαμηλών και χαμηλών-μεσαίων εργασιακών δεξιοτήτων —σύμφωνα με την κλαδική κατάταξη των O'Mahony και van Ark (2003: 60)—, οπότε συνδέονται και με χαμηλότερες αμοιβές εργασίας.

Επομένως έχουμε μια αντιφατική κίνηση: Αφενός το X/M σχετίζεται ασθενώς θετικά με το K/Y , άρα έμμεσα επιδρά ασθενώς αρνητικά στο r . Αφετέρου το X/M σχετίζεται ασθενώς θετι-

κά στο P/Y , άρα έμμεσα επιδρά ασθενώς θετικά στο r . Η (τελική έμμεση) συσχέτιση του X/M με το r είναι ασθενώς θετική ($\rho = +0,09$), αλλά ουσιωδώς ασήμαντη. Ωστόσο, μπορούμε να ανιχνεύσουμε στο θετικό πρόσημο αυτής της συσχέτισης ότι οι εξαγωγικές επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας δεν συνδέονται πρωτίστως με την παραγωγή προϊόντων υψηλού K/Y αλλά χαμηλού L/Y . Με άλλα λόγια, οι έστω και ασθενείς ενδείξεις συσχέτισης μας υποδηλώνουν ότι η χαμηλής ανταγωνιστικότητας ελληνική οικονομία δεν φαίνεται να emπίπτει στο «παράδοξο του Kaldor».

Σε κάθε περίπτωση πάντως θα πρέπει να τονιστεί ότι η πίεση του διεθνούς ανταγωνισμού δεν επιβεβαιώνεται ως κρίσιμη για την κερδοφορία της ελληνικής οικονομίας. Το εύρημα αυτό, τουλάχιστον για τη δεκαετία του 2000, θα πρέπει να ιδωθεί σε συνάρτηση με το γεγονός ότι για όλη την περίοδο μετά την είσοδο στη ζώνη του ευρώ η ελληνική οικονομία βάσισε, συγκριτικά περισσότερο έναντι του συνόλου της Ε.Ε.-27, την ανάπτυξη της στην ανάπτυξη των παραγωγικών κλάδων που δεν εκτίθενται στο διεθνή ανταγωνισμό (μη εμπορεύσιμα).

Αυτό σημαίνει ότι μια ισχυρότατη μερίδα των εγχώριων επιχειρηματικών στρωμάτων (αστικών ή/και μεσαίων) βασίζει την κερδοφορία της στον υπάρχοντα τύπο διαπλοκής του ελληνικού καπιταλισμού στο διεθνές επίπεδο (Ε.Ε.-ONE), δηλαδή σε έναν τύπο καπιταλιστικής ανάπτυξης που βασίστηκε στο διεθνή υπερδανεισμό. Η μερίδα αυτή φαίνεται να μην πλήττεται από την επιδείνωση της διεθνούς ανταγωνιστικής θέσης της ελληνικής οικονομίας.

4. Ο χαρακτήρας της πρόσφατης κρίσης της ελληνικής οικονομίας

Την εξαετία 2007-2012 παρατηρούνται οι παρακάτω μεταβολές στο r και στις άλλες μεταβλητές (Y/N , L/N , K/N , Y/Y^* και K , N) που καταγράφονται στον Πίνακα 3.

Πίνακας 3: Ποσοστιαίες μεταβολές (%) 2007-2012

r	Y	Y/N	L/N	K/N	Y/Y^*	K	N
-29,48	-23,35	-15,20	-11,94	13,11	-16,17	2,24	-9,61

Πηγή: AMECO, υπολογισμοί δικοί μας.

Στη βάση της σχέσης (4), από τα δεδομένα του πίνακα μπορούμε να αντιληφθούμε ότι η απόδοση του καθαρού αποθέματος κεφαλαίου (r) πέφτει υπό την επενέργεια τόσο του μέσου μισθού (L/N), που μειώνεται λιγότερο από τη μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας (Y/N), έτσι που το L/Y έχει αυξηθεί ελαφρά όπως ήδη επισημάναμε, όσο και της σύνθεσης κεφαλαίου (K/N), που αυξάνεται ενώ η παραγωγικότητα της εργασίας πέφτει. Η πτώση της τελευταίας προκαλείται από τη σημαντικότερη μείωση του καθαρού προϊόντος (Y) (-23,35%) που υπερβαίνει τη μείωση της απασχόλησης (N) (-9,61%). Επομένως η θεαματική αύξηση του K/Y που επίσης επισημάναμε για την υποπερίοδο αυτή οφείλεται στο ότι η σύνθεση κεφαλαίου αυξάνεται ενώ η παραγωγικότητας της εργασίας μειώνεται. Θυμίζουμε:

$$L/Y = \frac{L/N}{Y/N} \quad \text{και} \quad K/Y = \frac{K/N}{Y/N}$$

Σημαντική, ωστόσο, εμφανίζεται για την περίοδο αυτή και η υποκαταναλωτική συνιστώσα (Y/Y^*), καθώς παρουσιάζει ση-

μαντική μείωση ο βαθμός χρησιμοποίησης της παραγωγικής δυνατότητας της οικονομίας.

Θα επιμείνουμε περισσότερο στην ερμηνεία της αύξησης της σύνθεσης κεφαλαίου. Η σύνθεση κεφαλαίου αυξάνεται όχι τόσο διότι αυξάνεται το καθαρό απόθεμα κεφαλαίου (αύξηση του K μόλις 2,24%) αλλά κυρίως διότι μειώνεται η απασχόληση. Άρα, στη δεδομένη τεχνολογία, η αύξηση της σύνθεσης κεφαλαίου υποδηλώνει πρωτίστως υποαπασχόληση κεφαλαίου. Πού οφείλεται η υποαπασχόληση του K ; Στη μείωση του βαθμού χρησιμοποίησης της παραγωγικής δυνατότητας (Y/Y^*), δηλαδή στην υποκαταναλωτική συνιστώσα.

Αυτό το υποκαταναλωτικό υπόβαθρο δεν είναι ωστόσο παρά η μορφή εμφάνισης στη συγκυρία της διεθνούς οικονομικής κρίσης του βαθύτερου δομικού-αναπτυξιακού προβλήματος του ελληνικού καπιταλισμού: του ίδιου του τύπου ανάπτυξής του — ιδίως στη δεκαετία του 2000. Η ανάπτυξη με διευρυνόμενα ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών έφτασε στα όριά της με το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Η συστολή και τελικώς διακοπή των εισροών χρηματοδότησης της ζήτησης και η συνακόλουθη εφαρμογή των ακραίων περιοριστικών πολιτικών των Μνημονίων μπλόκαρε την αναπαραγωγή εμφανίζοντας κρίση υποκαταναλωτικού τύπου.

5. Αντί επιλόγου: βασικά συμπεράσματα και σκέψεις για παραπέρα επεξεργασία

Κάθε φάση οικονομικής κρίσης απαιτεί την ιδιαίτερη ερμηνεία της. Κάθε κρίση, όπως και η παρούσα κρίση της ελληνικής οικονομίας, αποτελεί για τις κυρίαρχες τάξεις το όχημα για τη συντριβή των δικαιωμάτων των μισθωτών τάξεων — καθοριστική ταξική προϋπόθεση, μαζί με τη συναρτώμενη καταστροφή-υπο-

τίμηση κεφαλαίου, για την αυξημένη κερδοφορία του κεφαλαίου και την ανάκαμψη *αλά* Μαρξ (η κρίση ως μηχανισμός επίλυσης της κρίσης ή ως όρος αυτοσυντήρησης του κεφαλαίου).

Ωστόσο, η παρούσα οικονομική κρίση του ελληνικού καπιταλισμού δεν φαίνεται να λειτουργεί ως μηχανισμός επίλυσης της κρίσης, για την παραγωγική αναδιάρθρωση και την αυξημένη κερδοφορία. Η παραπέρα εμβάθυνση της κρίσης, πέραν των ταξικών κινδύνων που εγκυμονεί για την εξουσία του κεφαλαίου, δεν εγγυάται την όποια παραγωγική αναδιάρθρωση της ελληνικής οικονομίας, δεδομένης της «καθήλωσής» της στο δεδομένο αναπτυξιακό μοντέλο που συνεπάγεται η απουσία προστασίας της όποιας μορφής (εμπορικής ή συναλλαγματικής) εντός της Ε.Ε.-ΟΝΕ.

Αντιθέτως, στο πλαίσιο αυτής της «καθήλωσης» εμφανίζεται ένα σαφές αδιέξοδο αστικής στρατηγικής.

Πιο συγκεκριμένα:

Η ύφεση που η συντριβή των δικαιωμάτων των μισθωτών τάξεων συνεπέφερε οδηγεί σε ραγδαία μείωση της κερδοφορίας, πέραν άλλων εξαιτίας της ενεργοποίησης της υποκαταναλωτικής συνιστώσας της κρίσης. Η αντιμετώπιση της παρούσας κρίσης απαιτεί μέτρα ενίσχυσης της ζήτησης, άρα και περιορισμό των εισοδηματικών απωλειών των μισθωτών τάξεων. Ταυτόχρονα, όμως, τα μέτρα ενίσχυσης της ζήτησης θα επιδεινώσουν το πρόβλημα των ελλειμμάτων στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, δεδομένου του τύπου ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας και της συναρτούμενης με αυτόν δομής των εξαγωγών της. Η ενίσχυση της ζήτησης θα οδηγήσει σε αυξανόμενες εισαγωγές εμπορευμάτων, ενώ δεν θα βελτιώσει τις εξαγωγικές επιδόσεις — στο μέτρο της όποιας επίπτωσης του αυξημένου κόστους εργασίας στις εξαγωγές. Άρα, η αναδιανομή θα συντελέσει σε περεταίρω επιδείνωση των ελλειμμάτων (στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών και συνακόλουθα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών), επομένως σε ανάγκη επιπρόσθετου δανεισμού.

Στον παρόντα ελληνικό καπιταλισμό των Μνημονίων η κάλυψη του ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών βασίζεται πλέον στον επίσημο δανεισμό του Μηχανισμού Στήριξης. Καθώς η ελληνική οικονομία βρίσκεται σε καθεστώς εξάρτησης από τον Μηχανισμό Στήριξης (τρόικα) η όποια στρατηγική της εγχώριας αστικής τάξης και του πολιτικού της προσωπικού στην κατεύθυνση αντιμετώπισης της τρέχουσας κρίσης προϋποθέτει την έγκριση των δανειστών (τρόικα).

Και αυτό αποτελεί τελικά κοινό τόπο των πολιτικών τόσο των λεγόμενων «μνημονιακών» όσο και των λεγόμενων «αντιμνημονιακών» πολιτικών δυνάμεων.

Από την «αντιμνημονιακή» σοσιαλδημοκρατία (ΣΥΡΙΖΑ) προτείνεται προς την τρόικα η «πολιτική λύση». Η λύση αυτή συναρτάται κυρίως με το κεϋνσιανό φάρμακο της ενίσχυσης της ζήτησης. Ωστόσο, το κεϋνσιανό φάρμακο θα επιτείνει και θα αναπαράγει το αναπτυξιακό αδιέξοδο. Η ενίσχυση της ζήτησης χωρίς προστασία (εμπορική ή συναλλαγματική), δηλαδή στο πλαίσιο της Ε.Ε.-ONE, σημαίνει αναπαραγωγή του καθεστώτος υπερδανεισμού. Η αναπαραγωγή του καθεστώτος υπερδανεισμού απαιτεί προφανώς «πολιτική λύση» από τους δανειστές.

Παρ' όλα αυτά, η σοσιαλδημοκρατική πρόταση έχει εξ αντικειμένου ισχυρά κοινωνικά ερείσματα:

Η πολιτική ενίσχυσης της ζήτησης βρίσκει κατ' αρχάς τη στήριξη των πληττόμενων από την ύφεση λαϊκών στρωμάτων.

Ταυτόχρονα, βρίσκει τη στήριξη και εκείνων των εγχώριων επιχειρηματικών στρωμάτων (αστικών ή/και μεσαίων) που βασίζουν την κερδοφορία τους στον υπάρχοντα τύπο διαπλοκής της ελληνικής οικονομίας στο διεθνές επίπεδο (Ε.Ε.-ONE), δηλαδή σε έναν τύπο ανάπτυξης που βασίζεται στα ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και στο διεθνή υπερδανεισμό, και σήμερα πλήττεται η κερδοφορία τους από την ύφεση. Εδώ εντάσσονται τα «προστατευμένα» από το διεθνή ανταγωνισμό εγχώ-

ρια επιχειρηματικά στρώματα των κλάδων των μη-εμπορεύσιμων αγαθών.

Από την άποψη μιας κομμουνιστικής στρατηγικής, το ερώτημα είναι πώς η παρούσα κρίση του καπιταλισμού στην Ελλάδα θα αξιοποιηθεί για την αμφισβήτηση όχι μόνο του συγκεκριμένου μοντέλου καπιταλιστικής ανάπτυξης αλλά για την ανατροπή της καπιταλιστικής εκμεταλλευτικής σχέσης. Η έξοδος από Ε.Ε.-ΟΝΕ αποτελεί ένα μεταβατικό στόχο σε αυτήν ανατρεπτική κατεύθυνση υπό την προϋπόθεση ότι θα συνοδεύεται από συνολική αμφισβήτηση της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας του κεφαλαίου.

Ευχαριστίες

Στον καθηγητή του Πανεπιστημίου Πατρών Κώστα Συριόπουλο, τον αναπληρωτή καθηγητή του Πανεπιστημίου Μακεδονίας Σταύρο Μαυρουδέα και τον αναπληρωτή καθηγητή του Παντείου Πανεπιστημίου Θεόδωρο Μαριόλη για τις γόνιμες παρατηρήσεις τους στην ανάλυσή μας.

Βιβλιογραφία

- AMECO: http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm.
- Αντζουλάτος, Α. Α. (2011). *Κυβερνήσεις, Χρηματαγορές και Μακροοικονομία*. Αθήνα: Διπλογραφία.
- Brenner, R. (1998). «The Economics of Global Turbulence». *New Left Review*, 229, pp. 1-264.
- Bukharin, N. (1972). «Imperialism and the Accumulation of Capital», in Rosa Luxemburg and Nikolai Bukharin, *Imperialism and the Accumulation of Capital*, edited by Kenneth J. Tarback. London: Allen Lane, The Penguin Press, pp. 151-270.
- Cámara Izquierdo, S. (2010). *Short and long-term dynamics of the*

- U.S. profit rate in the context of the current crisis*. Paper to be presented at the Congrès Marx International VI «Crises, Révoltes, Utopies», 22-25 September, Université de Paris-Ouest-Nanterre-La Défense, France: http://actuelmarx.u-paris10.fr/cm6/com/MI6_Eco_Camara-Izquierdo_Sergio.pdf.
- Duménil, G. & D. Lévy (1993). *The Economics of the Profit Rate*. Aldershot U.K. and Vermont USA: Edward Elgar.
- Duménil, G. & D. Lévy (2002). «The profit rate: Where and how much did it fall? Did it recover? (USA 1948-2000)». *Review of Radical Political Economics*, 34 (4), pp. 437-461.
- Economakis, G., A. Anastasiadis, & M. Markaki (2010). «US Economic Performance from 1929 to 2008 in Terms of the Marxian Theory of Crises, with Some Notes on the Recent Financial Crisis». *Critique*, 38 (3), pp. 461-483.
- Eurostat: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.
- Felipe, J. & U. Kumar (2011). «Unit Labour Costs in the Eurozone: The Competitiveness Debate Again». *Working Paper 651 – Levy Economics Institute of Bard College*: 1-31: http://www.levyinstitute.org/pubs/wp_651.pdf.
- Gibson, H. D. (2010). «Ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας κατά τομέα την περίοδο 1995-2003». Στον συλλογικό τόμο *Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών της Ελλάδος: Αιτίες ανισορροπιών και προτάσεις πολιτικής*. Επιμέλεια έκδοσης Γ. Οικονόμου, Ι. Σαμπεθάι, Γ. Συμγιάννης. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, σσ. 335-363.
- Ιωακείμογλου, Η. και Γ. Μηλιός (2005). «Συσσώρευση κεφαλαίου και κερδοφορία στην Ελλάδα (1964-2004)». *Θέσεις*, 91 (Απρίλιος-Ιούνιος), pp. 33-66.
- Laibman, D. (2010). «Capitalism, Crisis, Renewal: Some Conceptual Excavations». *Science & Society*, 74, 3 (July), pp. 380-394.
- Λαπαβίτσας, Κ. και ομάδα εργασίας (2010). *Η Ευρωζώνη, ανάμεσα στη λιτότητα και την αθέτηση πληρωμών*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Maniatis, Th. & C. Passas (under publication). *Profitability, Capital Accumulation and Crisis in the Greek Economy 1958-2009: A Marxist Analysis*.

- Μαρξ, Κ. (1978). *Το Κεφάλαιο*, Τόμος 3ος. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. (1982). *Θεωρίες για την Υπεραξία*, Μέρος 2ο. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. (1984). *Θεωρίες για την Υπεραξία*, Μέρος 1ο. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. (1990). *Grundrisse*. Αθήνα: Στοχαστής.
- Μαυρουδέας, Σ. Δ. (2010). «Η Ελλάδα και η Ευρωπαϊκή Ένωση: καπιταλιστική κρίση και ενδο-ιμπεριαλιστικές αντιθέσεις». Στον συλλογικό τόμο της Επιστημονικής Εταιρείας Πολιτικής Οικονομίας *Οικονομική κρίση και Ελλάδα*. Επιμέλεια έκδοσης Α. Βλάχου, Ν. Θεοχαράκης και Δ. Μυλωνάκης. Αθήνα: Gutenberg, σσ. 397-411.
- Μηλιός, Γ. (1995). «Οικονομική κρίση και μερίδιο των μισθών στο καθαρό προϊόν: Ανάπτυξη μέσω λιτότητας;». *Θέσεις*, 52 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος), σσ. 17-31.
- Μηλιός, Γ. (2011). *Η ελληνική κρίση ως εκδοχή της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και της κρίσης της ΟΝΕ*. Εισήγηση στο Διεθνές Συνέδριο «Δημόσιο χρέος και πολιτικές λιτότητας στην Ευρώπη: Η απόληξη της Ευρωπαϊκής Αριστεράς». Διοργάνωση: Κόμμα της Ευρωπαϊκής Αριστεράς, Συνασπισμός της Αριστεράς και Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς: <http://www.rednotebook.gr/details.php?id=2075>.
- Μηλιός Γ., Δ. Δημούλης και Γ. Οικονομάκης (2005). *Η Θεωρία του Μαρξ για τον Καπιταλισμό: Πλευρές μιας θεωρητικής και πολιτικής ρήξης*. Αθήνα: νήσος.
- Μηλιός, Γ. και Η. Ιωακείμογλου (1990). *Η διεθνοποίηση του ελληνικού καπιταλισμού*. OECD.StatExtracts: <http://stats.oecd.org/>.
- Ο' Mahony, Μ. και Β. van Ark (2003). *EU productivity and competitiveness: An industry perspective. Can Europe resume the catching-up process*. European Commission, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Οικονομάκης, Γ. (2000). *Ιστορικοί τρόποι παραγωγής, καπιταλιστικό σύστημα και γεωργία*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Οικονομάκης, Γ. (2011). «Οικονομική κρίση στην Ελλάδα και Ε.Ε.: η κρίση του εξωστρεφούς μοντέλου ανάπτυξης του ελληνικού καπιταλισμού». *Ουτοπία*, 96, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος, σσ. 79-87.

- Οικονομάκης, Γ., Α. Ξενάκη και Σ. Σακελλαρόπουλος (2006). «Άμεσες Ξένες Επενδύσεις: Θεωρητική Διερεύνηση και μια Εμπειρική Ανίχνευση των Τάσεων Επένδυσης Ξένου Κεφαλαίου στην Ελλάδα την Περίοδο 1990-2002». Στο Β. Αγγελής και Λ. Μαρούδας (επιμέλεια), *Οικονομικά Συστήματα, Αναπτυξιακές Πολιτικές και Στρατηγικές των Επιχειρήσεων στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης: Μελέτες προς Τιμήν του Καθηγητή Στέργιου Μπαμπανάση*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου - Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων. Αθήνα: Παπαζήσης, σσ. 677-718.
- Οικονομάκης, Γ. Μ. Μαρκάκη, Α. Αναστασιάδης και Γ. Παπαλεξίου (2011). «Ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας: μια κλαδική διερεύνηση». Στον συλλογικό τόμο της Επισημημονικής Εταιρείας Πολιτικής Οικονομίας (επιμέλεια Ανδριάνα Βλάχου, Νίκος Θεοχαράκης, Δημήτρης Μυλωνάκης) *Οικονομική Κρίση και Ελλάδα*. Αθήνα: Gutenberg, σσ. 256-274.
- Οικονόμου, Γ. Ε. (2010). «Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών: τα συμπεράσματα της ανάλυσης και προτάσεις πολιτικής». Στον συλλογικό τόμο *Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών της Ελλάδος: Αιτίες ανισορροπιών και προτάσεις πολιτικής*. Επιμέλεια έκδοσης Γ. Οικονόμου, Ι. Σαμπεθάι, Γ. Συμιγιάννης. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, σσ. 3-74.
- Pelagidis, Th. (2010). *The Greek Paradox of Falling Competitiveness and Weak Institutions in a High GDP Growth Rate Context (1995-2008)*. GreeSE Paper No 38 (August) Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe - LSE.
- Πετράκη-Κώττη, Α. και Γ. Κώττης (2001). *Μακροοικονομική θεωρία και πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Shaikh, A. (1999). «Explaining the Global Economic Crisis». *Historical Materialism*, 5, pp. 103-144.
- Shaikh, A. & E. A. Tonak (1994). *Measuring the Wealth of Nations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Σουήζυ, Π. (χ.χ.). *Η Θεωρία της Καπιταλιστικής Ανάπτυξης*. Αθήνα: Gutenberg.
- Σταμάτης, Γ. (1986). «Η κρίση και οι αυταπάτες για το ξεπέρασμά της». *Θέσεις*, 15 (Απρίλιος-Ιούνιος), σσ. 7-14.

- Σταμάτης, Γ. (1997). *Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2010). *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2009*.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2011). *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2010*.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2012α). *Νομισματική Πολιτική 2011-2012*.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2012β). *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2011*.
- Φωτόπουλος, Τ. (2010). *Η Ελλάδα ως προτεκτοράτο της υπερεθνικής ελίτ: η ανάγκη για άμεση έξοδο από την Ε.Ε. και για μια αυτοδύναμη Οικονομία*. Αθήνα: Γόρδιος.
- Weisskopf, Th. E. (1979). «Marxian Crisis Theory and the Rate of Profit in the Postwar U.S. Economy». *Cambridge Journal of Economics*, 3 (December), pp. 341-378.
- Wolff, E. N. (1986). «The Productivity Slowdown and the Fall in the US Rate of Profit, 1947-76». *Review of Radical Political Economics*, 18 (1&2), pp. 87-109.

Δημοφάνης Παπαδάτος

Ο ΝΕΟΣΥΝΤΗΡΗΤΙΚΟΣ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΕΝ ΜΕΣΩ
ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΟΥ ΜΝΗΜΟΝΙΟΥ

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ βρίσκεται αντιμέτωπος με τη μεγαλύτερη κρίση της ιστορίας του, καθώς πρώτη φορά βρίσκεται στο επίκεντρο μιας παγκόσμιας κρίσης του καπιταλισμού. Απέναντι σε αυτή την κρίση απαντά με μια προσπάθεια μετασχηματισμού του από έναν κρατικοδίαιτο καπιταλισμό σε ένα ιδιωτικοκεντρικό όσο και ανοικτά διεθνοποιημένο σύστημα μέσω της στρατηγικής του Μνημονίου και μάλιστα εν μέσω παγκόσμιας κρίσης.

Από το 2009, η παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία βρίσκεται στη δίνη μιας παγκόσμιας κρίσης. Η κρίση αυτή όπως είναι γνωστό, ξεκίνησε το 2007 στις ΗΠΑ ως κρίση των λεγόμενων δανείων χαμηλής πιστοληπτικής διαβάθμισης. Τόσο η σημερινή κρίση της ελληνικής οικονομίας όσο και η κρίση της ευρωζώνης αποτελούν συνέχεια και συνέπεια της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2007-9, όταν αυτή μετατράπηκε σε δημοσιονομική. Περαιτέρω, η ίδια αυτή χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-9 αποτελεί με τη σειρά της τη συνέχεια και κορύφωση μιας ολόκλη-

ρης σειράς χρηματοπιστωτικών κρίσεων, που από την κρίση του αμερικανικού χρηματιστηρίου το 1987 και μετά, εκδηλώθηκαν με ασυνήθιστη συχνότητα (κρίση του μεξικανικού πέσο, ασιατική κρίση, κρίση του ρωσικού ρουβλίου, κρίσης της Αργεντινής, κρίση της τουρκικής λίρας). Όλες δε οι παραπάνω κρίσεις με τη σειρά τους έχουν τη βαθύτερη ρίζα τους στην παγκόσμια οικονομική κρίση του 1973 και τα προβλήματα κερδοφορίας που αυτή έφερε στο σύγχρονο καπιταλισμό. Με άλλα λόγια, η βαθύτερη αιτία και των σημερινών κρίσεων βρίσκεται στο γεγονός ότι από το 1973 και μετά, η κερδοφορία του κεφαλαίου αν και κατά καιρούς ενισχύθηκε, ποτέ δεν κατάφερε να αγγίξει τα προ του 1973 επίπεδά της. Ο σαρωτικός μετασχηματισμός του καπιταλισμού τις τελευταίες δεκαετίες φαίνεται πλέον ξεκάθαρα ότι γεννιέται, διαπερνάται αλλά και κλονίζεται από έναν κύκλο μιας ανώτερης ιστορικής κρίσης του καπιταλιστικού συστήματος, παρόλο μάλιστα το βάθος της διαδικασίας του καπιταλιστικού μετασχηματισμού που έχει συντελεστεί και συνεχίζει να συντελείται.

Οι ευρωπαϊκοί καπιταλισμοί, αλλά πολύ περισσότερο ο ελληνικός, ήταν λογικό και επόμενο να μην μείνουν αλώβητοι από τις παραπάνω εξελίξεις.

Η εισήγηση αρχίζει με μια σύντομη περιγραφή του πλαισίου της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης εντός της οποίας και εξαιτίας της οποίας ο ελληνικός καπιταλισμός βιώνει τη δική του κρίση. Στη συνέχεια θα αναλύσουμε το γενικότερο θεωρητικό και πολιτικό υπόβαθρο της στρατηγικής του μνημονίου καθώς αυτή εντάσσεται στο γενικότερο νεοφιλελεύθερο πρότυπο διαρθρωτικής προσαρμογής που εφαρμόζεται ανά τον κόσμο. Παρακάτω θα αναλύσουμε τα ειδικότερα χαρακτηριστικά της ελληνικής μνημονιακής στρατηγικής και τις ιδιομορφίες της σε σχέση με το γενικότερο θεωρητικό και πολιτικό υπόβαθρο των νεοφιλελεύθερων προγραμμάτων και τέλος τις αιτίες για τις οποίες εκτιμούμε ότι τείνει να αποτύχει.

1. *Το θεωρητικό και πολιτικό υπόβαθρο της στρατηγικής του μνημονίου: Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση της λεγόμενης εξωστρεφούς ανάπτυξης*

Το θεωρητικό και πολιτικό υπόβαθρο της στρατηγικής του μνημονίου έχει τις ρίζες του αρκετές δεκαετίες πίσω στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Εκείνη την περίοδο δημιουργήθηκε η λεγόμενη κρίση χρεών των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, ως αποτέλεσμα και αυτό της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης του 1973. Η υποχώρηση της κερδοφορίας των ιμπεριαλιστικών χωρών του καπιταλιστικού κέντρου και η συνακόλουθη υποχώρηση της οικονομικής δραστηριότητας είχε συνέπειες που οδήγησαν σε σοβαρά ελλείμματα στο ισοζύγιο πληρωμών ιδιαίτερα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Ταυτόχρονα, η αναθεώρηση της νομισματικής πολιτικής των ΗΠΑ προκειμένου να τιθασευτεί ο πληθωρισμός με την εφαρμογή των νομισματικών δογμάτων του μονεταρισμού, επιβάρυνε όσους δανείζονταν σε δολάρια, ξαφνικά, με την καταβολή τεράστιων τόκων επί των δανείων τους, τους οποίους δεν ήταν σε θέση να καταβάλουν λόγω της παγκόσμιας κάμψης και της απώλειας εισοδήματος από τις εξαγωγές τους. Η εκδήλωση του προβλήματος με τη μορφή κρίσης χρέους ξεκίνησε με τη μεξικανική κρίση του 1982 και εξαπλώθηκε με γρήγορους ρυθμούς σε ολόκληρο των αναπτυσσόμενο κόσμο, ιδιαίτερα στη Λατινική Αμερική και σε πολλές αφρικανικές και ανατολικο-ευρωπαϊκές χώρες. Αυτή ήταν η αφορμή, σε συνδυασμό και με την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού», που οδήγησε στην άνοδο των δογμάτων και στην εφαρμογή των πολιτικών του νεοφιλελευθερισμού σε παγκόσμια κλίμακα. Στην επιβολή του νεοφιλελευθερισμού που πολλές κυρίως αναπτυσσόμενες χώρες έχουν ανοικτά καταγγείλει ως νέο ιμπεριαλισμό, ιδιαίτερο ρόλο έπαι-

ξαν το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα καθώς έθεσαν ως προαπαιτούμενο για τις αδύναμες οικονομίες που προσέτρεξαν στη «βοήθεια» τους την υιοθέτηση της νεοφιλελεύθερης ατζέντας.

Σύμφωνα με την άποψη των νεοφιλελεύθερων θεωρητικών το πρόβλημα χρέους σε πολλές χώρες στην πραγματικότητα ήταν πρόβλημα φερεγγυότητας—δεν μπορούσαν να καταβάλουν τους τόκους των χρεών τους χωρίς να προβούν σε μεγάλες οικονομικές και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις— και πολύ λιγότερο πρόβλημα ρευστότητας που θα μπορούσε να επιλυθεί με τη χορήγηση βραχυπρόθεσμων δανείων και την προσαρμογή της πολιτικής τους.

Πριν από την κρίση του 2007-2009, το δόγμα της νεοφιλελεύθερης διαρθρωτικής προσαρμογής βασιζόταν σε αυτό που ο John Williamson ονόμασε «Συναίνεση της Ουάσιγκτον». Ο συγκεκριμένος όρος αναφέρεται στην αντίληψη του Williamson σχετικά με την ευρεία συμφωνία μεταξύ των αξιωματούχων και νεοφιλελεύθερων διανοουμένων τόσο στις βιομηχανικές οικονομίες όσο και στους διεθνείς θεσμούς ως προς τη σπουδαιότητα του νεοφιλελεύθερου προγράμματος για την οικονομική ανάπτυξη και την έμφασή τους στις ελεύθερες αγορές, στη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου και σε έναν πολύ περιορισμένο ρόλο του κράτους στην οικονομία (βλ. Mavroudeas & Papadatos, 2007).

Στο σημείο αυτό επισημαίνεται ότι αυτά τα επιχειρήματα έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην προώθηση της σημερινής ατζέντας για διεθνή οικονομική ολοκλήρωση. Για να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι, καθώς οι αντιλήψεις αυτές ευθυγραμμίζονται με τα οικονομικά συμφέροντα των πιο επιθετικών μερίδων του διεθνούς και διεθνοποιημένου κεφαλαίου, όπως αυτά γίνονται αντιληπτά στους κύκλους των πολυεθνικών επιχειρήσεων για τη δημιουργία μιας νέας παγκόσμιας οικονομικής δομής εντός της οποίας θα μπορούν να εξυπηρετούν καλύτερα τα συμφέροντά τους έγιναν ενθουσιωδώς αποδεκτές. Έτσι δημιουργήθηκε μια συμμαχία μεταξύ επιχειρήσεων και ελίτ για την προώθηση της νεοφιλελεύ-

θηρης εταιρικής παγκοσμιοποίησης του καιρού μας με βασικά εργαλεία την επέκταση της τότε GATT, οδηγώντας το 1996 στη δημιουργία του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ-WTO).

Η πεποίθηση ότι ο ρόλος του κράτους στην οικονομία πρέπει να περιοριστεί δραστικά και ότι η οικονομία πρέπει να ανοίξει στον έξω κόσμο είναι ζωτικά στοιχεία αυτής της προσέγγισης, οι κυβερνήσεις πρέπει να απορρυθμίσουν και να ιδιωτικοποιήσουν την οικονομία, καθώς και να μετατοπιστούν, εκεί που αυτή υπάρχει, από μια στρατηγική υποκατάστασης των εισαγωγών σε μια προσανατολισμένη στις εξαγωγές στρατηγική ανάπτυξης. Ένα άλλο στοιχείο της νεοφιλελεύθερης αντίληψης είναι ότι οι κυβερνήσεις πρέπει να ακολουθούν συνετές δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές και ότι πρέπει απαραίτητα να διατηρούν ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς προκειμένου να εξαλείψουν τον ανεξέλεγκτο πληθωρισμό.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι η οικονομία να «ορίζει σωστά τις τιμές» και να μην επιτρέπει στις κυβερνητικές πολιτικές να τις στρεβλώνουν. Υποστηρίζεται ότι μετά την πραγματοποίηση αυτών των μεταρρυθμίσεων είναι πιθανό να προκύψουν ιδιωτικές πρωτοβουλίες που να επιτύχουν επιθυμητά κοινωνικά αποτελέσματα. Τέλος οι νεοφιλελεύθεροι δεν παραλείπουν να τονίσουν ότι για να γίνουν τα παραπάνω εφικτά, τα κράτη παροτρύνονται να παραδεχτούν ότι η οικονομική ανάπτυξη χρήζει ενός «αποτελεσματικού» κράτους, δηλαδή μιας κυβέρνησης την οποία διοικούν δήθεν «αδιάφθοροι» οικονομικοί τεχνοκράτες.

2. Η ελληνική μνημονιακή στρατηγική

Η ελληνική μνημονιακή στρατηγική εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο των νεοφιλελεύθερων προγραμμάτων διαρθρωτικής προσαρμογής που περιγράψαμε παραπάνω, έχοντας όμως ταυ-

τόχρονα και σημαντικές ιδιομορφίες, τέτοιες που μπορούμε να πούμε ότι το ελληνικό πρόγραμμα είναι το πρώτο ενός νέου τύπου νεοφιλελεύθερου προγράμματος προσαρμογής.

Το πρόγραμμα του ελληνικού μνημονίου αποτελεί παραπέρα εξέλιξη του βασικού νεοφιλελεύθερου μοντέλου διαρθρωτικής προσαρμογής καθώς αυτό μεταβάλλεται στην προσπάθεια που κάνουν οι φορείς εφαρμογής του (ΔΝΤ-Παγκόσμια Τράπεζα τώρα πια και Ε.Ε.) να ανταποκρίνεται τόσο στις ανάγκες του κεφαλαίου σε ένα υπό συνεχή αναδιαμόρφωση διεθνές οικονομικό περιβάλλον, όσο και στις τοπικές ιδιομορφίες.¹

Η τελευταία εξέλιξη του μοντέλου αυτού πριν από την ελληνική κρίση και το ελληνικό μνημόνιο, κατά τον Palley (2011) μπορεί να συνοψιστεί στην εμπειρία του Μεξικού. Η κυριότερη αλλαγή που εντοπίζεται στη μεξικανική περίπτωση, και έκτοτε ακολουθείται όπου παρεμβαίνουν οι οργανισμοί της «Συναίνεσης της Ουάσιγκτον» αλλά τώρα πια και οι αντίστοιχοι θεσμοί της Ε.Ε. είναι ότι πλέον οι χώρες, μέσω της διαρθρωτικής προσαρμογής που υφίστανται, μετατρέπονται ουσιαστικά σε πλατφόρμες παραγωγής εξαγωγίμων προϊόντων για λογαριασμό των διεθνοποιημένων πολυεθνικών επιχειρήσεων αντί να δημιουργούν αυτόκεντρα τη δική τους βιομηχανική υποδομή. Αυτή η νέα

1. Σύμφωνα με τους Waeyenberge E., Bargawi H., & Mckinley (2013), ύστερα από τη μελέτη διαφόρων περιπτώσεων χωρών κατά την περίοδο 2008-2010, προέκυψε ότι το ΔΝΤ κατά την περίοδο αυτή μπορεί μεν να αναπροσάρμοσε την πολιτική του, επιτρέποντας τη βραχυχρόνια άσκηση επεκτατικών νομισματικών και δημοσιονομικών πολιτικών σε μια προσπάθεια να υπάρξει άμβλυνση των επιπτώσεων της κρίσης, όμως σε ό,τι αφορά τους μακροπρόθεσμους στόχους του, το Ταμείο παρέμεινε αμετακίνητο στις προ κρίσης πεποιθήσεις του. Σε αυτό το πλαίσιο, καθώς η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση επέτρεψε την ανάκαμψη του παλαιού ρόλου του Ταμείου ως θεματοφύλακα της οικονομικής ορθοδοξίας, η όποια «ευελιξία» επιδεικνύει περιορίζεται και εξαντλείται στις προσπάθειες ευκολότερης επιβολής της νεοφιλελεύθερης ατζέντας.

στρατηγική, τόσο από την πλευρά των χωρών αυτών που γίνονται δέκτες της όσο και από την πλευρά του κεφαλαίου και των οργανισμών που το υπηρετούν επιβάλλοντάς την, έγινε δυνατή χάρη στην αυξημένη κινητικότητα της τεχνολογίας και του κεφαλαίου.

Τα δε κυριότερα στοιχεία της είναι τα εξής:

α) Η ολοκλήρωση της εθνικής οικονομίας στο πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομίας

β) Η υποτίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας και η «περικοπή» του χρέους στην περίπτωση που εκτιμάται ότι αυτό δεν είναι βιώσιμο.

γ) Η συμπίεση προς τα κάτω των μισθών και των κοινωνικών δαπανών του κράτους (υγεία, παιδεία, ποιότητα ζωής), δηλαδή η λιτότητα.

δ) Η μείωση της παρουσίας του Δημοσίου στην οικονομία και η ενίσχυση της ιδιωτικής οικονομίας μέσω ιδιωτικοποιήσεων.

Ο στόχος είναι να ενισχυθεί η διεθνής ανταγωνιστικότητα έτσι ώστε η χώρα να γίνει θελκτική για τις πολυεθνικές επιχειρήσεις ως προορισμός ξένων άμεσων επενδύσεων με σκοπό την παραγωγή προϊόντων (αγαθών και υπηρεσιών) προς εξαγωγή.

Στην ελληνική περίπτωση, η μνημονιακή στρατηγική αποτελεί σύμφυση των επιλογών τόσο (α) των δυτικο-ευρωπαϊκών ηγεμονικών καπιταλισμών που θέλουν να διατηρήσουν εντός του πλαισίου της Ε.Ε. (αν και όχι απαραίτητως και στο κοινό νόμισμα) τα λεγόμενα «γουρουνάκια» (PIGS) της νότιας Ευρώπης (Πορτογαλία, Ιταλία, Ισπανία, Ελλάδα), αφού όμως πρώτα θα έχουν μετατραπεί σε μια «Κίνα» της Ευρώπης, όσο και (β) της ίδιας της ελληνικής αστικής τάξης που επιθυμεί να παραμείνει στο κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα, όχι όμως με μια δικιά της στρατηγική. Το μνημονιακό πρόγραμμα, στοχεύει στον δομικό μετασχηματισμό της ελληνικής οικονομίας εν μέσω παγκόσμιας κρί-

σης και ταυτόχρονα στο να υπηρετήσει τον στόχο της «διάσωσης» της χώρας από τα λεγόμενα δίδυμα ελλείμματα (δημοσιονομικό έλλειμμα και έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών) (βλ. Mavroudeas, 2013).

Ο δομικός μετασχηματισμός αφορά τον μετασχηματισμό του κρατικοδίαιτου καπιταλισμού σε έναν καπιταλισμό με ατμομηχανή τον ιδιωτικό τομέα και μάλιστα με αυξημένο αν όχι κυρίαρχο, σε αυτό τον μετασχηματισμό τον ρόλο του ξένου κεφαλαίου. Αν το πρόγραμμα του ελληνικού Μνημονίου που αποτελεί και πιλοτική εφαρμογή της πολιτικής κινεζοποίησης κατ' αρχάς ολόκληρου του ευρωπαϊκού Νότου ολοκληρωθεί με επιτυχία, τότε οι ηγεμονικοί ευρωπαϊκοί καπιταλισμοί θα έχουν λεηλατήσει τη χώρα, εισπράττοντας τοκογλυφικούς τόκους, στύβοντας τον ελληνικό λαό με την υπέρογκη φορολογία και λεηλατώντας τα περιουσιακά στοιχεία και τις πλουτοπαραγωγικές πηγές της χώρας.

Παράλληλα, οι Έλληνες εργαζόμενοι θα έχουν μετατραπεί σε μια άμορφη μάζα απελπισμένων ανθρώπων, χωρίς δικαιώματα, έτοιμων να πουλήσουν την εργατική τους δύναμη έναντι πινακίου φακής, εξασφαλίζοντας φθηνό εργατικό δυναμικό προς εκμετάλλευση. Αυτό όμως δεν είναι κάτι καινούργιο. Ήδη πριν από την κρίση χρέους που άρχισε με το τέλος της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2007-9, βρισκόταν σε εξέλιξη μια σημαντική για το ευρωπαϊκό κεφάλαιο προσπάθεια, η λεγόμενη «Στρατηγική της Λισαβόνας» που σκοπό είχε να αυξήσει την ανταγωνιστικότητα της Ε.Ε., έναντι των ανταγωνιστών της και κυρίως των ΗΠΑ και της Κίνας.

Η κρίση κρατικών χρεών της Ελλάδας λειτούργησε ως ευκαιρία για την ανανέωση της παραπάνω στρατηγικής, που προορίζεται για το σύνολο της Ευρωζώνης, με πρώτο υποψήφιο πειραματόζωο, δυστυχώς, τον ελληνικό λαό. Υπενθυμίζουμε ότι βασικό συστατικό των λεγόμενων διαρθρωτικών αλλαγών που

προβλέπει το μνημόνιο είναι η μεταρρύθμιση στην αγορά εργασίας και τα ασφαλιστικά δικαιώματα, ώστε αυτές να καταστούν ευέλικτες, με τον ουσιαστικό περιορισμό ή και απαγόρευση, αν γίνουν οι «κατάλληλες» αλλαγές στα συντάγματα, των εργατικών συνδικάτων και την κατάργηση του θεσμού των συλλογικών συμβάσεων που «προκαλούν “αγκυλώσεις” στην αγορά και επιδρούν αρνητικά στην ανταγωνιστικότητα». Επιπλέον, στο ίδιο αυτό πλαίσιο προβλέπεται και η μεταρρύθμιση των ασφαλιστικών συστημάτων, οι μαζικές ιδιωτικοποιήσεις, αλλά και η κατάργηση των επιβαρυντικών για τα κέρδη του κεφαλαίου λειτουργιών του κράτους που δεν μπορούν να ιδιωτικοποιηθούν.

Ο μετασχηματισμός αυτός επιδιώκεται να υλοποιηθεί μέσω μιας προ-κυκλικής πολιτικής (βλ. Weisbrot & Montecino, 2012). Δηλαδή, σύμφωνα με μια πολιτική, η φιλοσοφία της οποίας είναι ότι όσο πιο βαθιά μπαίνουμε στην κρίση τόσο πιο γρήγορα θα βγούμε από αυτή. Ο προ-κυκλικός χαρακτήρας προκύπτει ιδιαίτερα από το γεγονός ότι εν μέσω κρίσης μειώνονται οι δημόσιες δαπάνες, δηλαδή ένας αντι-κυκλικός παράγοντας. Ακόμα πιο συγκεκριμένα, η πολιτική αυτή έχει τους εξής πυλώνες:

α) Πολιτική αντιπληθωρισμού, δηλαδή «εσωτερική υποτίμηση» με μείωση μισθών και πολιτική λιτότητας που υποτίθεται ότι θα οδηγήσει σε μείωση των τιμών και στην ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της αγοράς με την εγακαθίδρυση των «σωστών τιμών».

β) Μείωση του δημόσιου τομέα και ενίσχυση του ιδιωτικού τομέα (ιδιωτικοποιήσεις).

Αυτή, σε γενικές γραμμές, είναι η προοπτική που χωρίς κανέναν ενδοιασμό και εντελώς συνειδητά συμφώνησαν τόσο οι ελληνικές κυβερνήσεις όσο και η κυρίαρχη μερίδα του ελληνικού κεφαλαίου καθώς η αρχική τους εκτίμηση για τη Στρατηγική

της Λισαβόνας ήταν ότι, παρά τη συμμετοχή τους σε αυτό το εγχείρημα από υποδεέστερη θέση έναντι των δυτικοευρωπαϊκών ιμπεριαλισμών, θα μπορούσε να διατηρηθεί η αυτοτέλειά τους και ταυτόχρονα να ξεπεράσουν μια σειρά από εσωτερικές κοινωνικές αντιστάσεις για την αντιμετώπιση των οποίων είχαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς αυτές περιόριζαν την κερδοφορία του κεφαλαίου, πατώντας πάνω στις «οδηγίες» της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με αυτό το πνεύμα αποδέχτηκαν και τα Μνημόνια.

Όμως, ο διεθνής χαρακτήρας της κρίσης και οι αλλαγές που αυτή επιφέρει στον συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ των διαφόρων ιμπεριαλισμών που συμμετέχουν στην Ε.Ε. έχουν επιδράσει δυσμενώς στον ελληνικό καπιταλισμό καθώς έχουν οδηγήσει σε μεγάλη υποβάθμιση του ειδικού βάρους του στο διεθνές καπιταλιστικό σύστημα. Η κρίση κρατικών χρεών της ευρωζώνης σήμανε και την αποτυχία της σύγχρονης «Μεγάλης Ιδέας» της ελληνικής αστικής τάξης για την αναβάθμισή της μέσα από την ένταξη στην ευρωπαϊκή ιμπεριαλιστική ενοποίηση. Η απαξίωση κεφαλαίων εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν αφήνει αλώβητο το ελληνικό κεφάλαιο, ιδιαίτερα καθώς εξ' αρχής συμμετείχε σε αυτήν από θέση υποτελούς. Ακόμη και τα «άγια δισκοπότηρά του» μπαίνουν στο στόχαστρο: Βλέπε σχετικό άρθρο της *Wall Street Journal* για τη φοροδιαφυγή των εταιρειών πετρελαιοειδών Βαρδινογιάννη και Λάτση, την έκθεση Κομισιόν για τις αδιανόητες φοροαπαλλαγές των εφοπλιστών, τις πιέσεις όσον αφορά την επανακεφαλαιοποίηση του τραπεζικού συστήματος, τις βολές Γιούνκερ και Μέρκελ για πλούσιους που δεν υποφέρουν κ.λπ.

Έτσι, το ελληνικό κεφάλαιο, ενώ σε ό,τι αφορά το θέμα της εσωτερικής λιτότητας είναι σε απόλυτη συμφωνία με τη μνημονιακή στρατηγική, εκεί που φαίνεται να έχει σοβαρότατα πλέον προβλήματα με αυτή είναι από τη στιγμή που το πρόγραμμα προχωρά στο σκέλος των διαρθρωτικών αλλαγών και των δομικών μεταρρυθμίσεων και πιο συγκεκριμένα όχι αυτές που αφορούν

την αγορά εργασίας αλλά τις υπόλοιπες αγορές και την ίδια τη δομή του κράτους. Ο λόγος είναι ότι εκεί βρίσκεται κατά κάποιο τρόπο το μαλακό υπογάστριο του ελληνικού καπιταλισμού.

Ο ελληνικός καπιταλισμός ιστορικά αναπτύχθηκε ακολουθώντας ένα πρότυπο τύπου Gershenkron δηλαδή ισχυρού παρεμβατικού κράτους, που οδήγησε σε έναν κρατικοδίαιτο καπιταλισμό με ισχυρή διαπλοκή. Αυτός ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του ελληνικού καπιταλισμού ακόμα και μετά το άνοιγμα της οικονομίας με την ένταξη στην πάλαι ποτέ ΕΟΚ κατάφερε να προστατεύσει ιδιαίτερους τομείς και μερίδες του ελληνικού κεφαλαίου, π.χ. τράπεζες, ΜΜΕ, κατασκευές. Ακριβώς αυτοί οι τομείς είναι που πλέον αρχίζουν να κινδυνεύουν προκαλώντας βαθύτατη ανησυχία στους κόλπους του ελληνικού κεφαλαίου. Όμως, λόγω της υποδεέστερης θέσης του που έχει πλέον επιδεινωθεί περαιτέρω μετά την κρίση 2007-9, αισθάνεται ότι δεν μπορεί να σταθεί ανεξάρτητα και έτσι προσπαθεί να διαβρώσει τη στρατηγική του μνημονίου ως προς αυτά τα σημεία εκ των έσω. Αυτή την περίοδο, η ελληνική αστική τάξη φαίνεται ότι δίνει μία μάχη με τους ξένους «εταίρους», μόνο για δύο ζητήματα:

Πρώτον, για τον έλεγχο του χρηματοπιστωτικού συστήματος και δεύτερον για τις ιδιωτικοποιήσεις που επιβάλλονται από το Μνημόνιο. Ουσιαστικά, το ελληνικό κεφάλαιο προσπαθεί να διατηρήσει τις κρίσιμες πολιτικές και οικονομικές θέσεις του μέσα στην καταιγίδα και ευελπιστεί σε μία «φιλική» μεταχείριση από τους δυτικό-ευρωπαίους ηγεμόνες.

3. Γιατί αποτυγχάνει η μνημονιακή στρατηγική

Όμως μέχρι στιγμής το ελληνικό πρόγραμμα παρά την άγρια λιτότητα που έχει επιβληθεί στον ελληνικό λαό, παρά το γεγονός ότι οι αντιστάσεις από την πλευρά του εργατικού κινήματος χω-

ρίς να λείπουν οι μεμονωμένοι ηρωικοί αγώνες δεν είναι στο ύψος που απαιτούν οι περιστάσεις, φαίνεται να αποτυγχάνει. Η πρόσφατη διαμάχη για τη βιωσιμότητα του ελληνικού χρέους μεταξύ Ε.Ε. και ΔΝΤ και την ανάγκη για νέο ουσιαστικό κούρεμα του ελληνικού χρέους που υποστηρίχτηκε από την πλευρά του ΔΝΤ, η εξακολουθητική υποχώρηση του ελληνικού ΑΕΠ και η εκτόξευση της ανεργίας σε αδιανόητα για τη μεταπολιτευτική Ελλάδα επίπεδα μαρτυρούν σαφώς ότι υπάρχει σοβαρό πρόβλημα.

Αντίθετα με τα τυπικά προγράμματα του ΔΝΤ που περιγράψαμε, το ελληνικό δεν έχει τον αναγκαίο πυλώνα της υποτίμησης καθώς δεν υπάρχει εθνικό νόμισμα, και αυτό έχει ως αποτέλεσμα η πίεση από τις αρνητικές συνέπειές του να ασκείται μονομερώς στην εργασία με τον κίνδυνο διάλυσης του κοινωνικού ιστού και δημιουργίας ανεξέλεγκτων καταστάσεων στην κοινωνία. Η αδυναμία του δηλαδή βρίσκεται στο ότι: (α) Δεν διαθέτει τον πυλώνα της συναλλαγματικής υποτίμησης και (β) γίνεται προσπάθεια να επιβληθεί μέσα στη βαθιά παγκόσμια ύφεση που ξέσπασε το 2007-8. Επιπλέον, η εφαρμογή του καθίσταται ακόμα πιο δυσχερής από το γεγονός ότι λόγω του ότι οι συσχετισμοί και τα συμφέροντα των ηγεμονικών δυνάμεων στο πλαίσιο της Ε.Ε. δεν κατέστησαν δυνατό να γίνει ένα πραγματικό κούρεμα του χρέους. Γι' αυτό πέφτει συνέχεια έξω στα ρητά και άρρητα χρονοδιαγράμματά του και επίσης υποτιμά συστηματικά το βάθος της κοινωνικής αναταραχής που το ίδιο προκαλεί, γεγονός που ενέχει κινδύνους για το ίδιο το σύστημα.

Ιδιαίτερα πρέπει να τονιστεί η αντίσταση που προέβαλαν οι τιμές και η δυσκολία να επιτευχθεί ανταγωνιστικός αποπληθωρισμός εξαιτίας των ολιγοπωλιακών δομών του ελληνικού καπιταλισμού παρά την καταβράθρωση του εργατικού κόστους αλλά και ο ρόλος που έπαιξε και παίζει στην ακαμψία των τιμών η φοροεπιδρομή. Ακριβώς ο προ-κυκλικός χαρακτήρας του προγράμματος που είναι και βασικό δομικό χαρακτηριστικό του ευ-

θύνεται για τη βαθύτερη του αναμενόμενου ύφεση, που καθιστά πολύ πιο επώδυνους και τους όρους του επιδιωκόμενου μετασχηματισμού της οικονομίας. Αυτό γιατί, καθώς ανατρέπονται οι δείκτες δεν μπορούν να εισέλθουν στη χώρα και επενδύσεις με τη μορφή άμεσων ξένων επενδύσεων. Έτσι, παρόλο που μπορεί να δημιουργείται σιγάσιγά μια ιδιωτικοκεντρική δομή στην οικονομία η επενδυτική αποχή συνεχίζεται και αυτή η ιδιωτικοκεντρική δομή δεν μπορεί να αξιοποιηθεί. Όσο, δε, χάνεται χρόνος τόσο επιδεινώνονται τα δεδομένα εξαιτίας και εξωγενών παραγόντων που έχουν να κάνουν και με την κακή προοπτική της ευρωπαϊκής και της παγκόσμιας οικονομίας εν γένει για την προσεχή τουλάχιστον διετία. Το επιχείρημα δε ότι η ανάκαμψη μπορεί να έρθει μέσω των εξαγωγών δεν ευσταθεί διότι η βελτίωση που εμφανίζεται στα στοιχεία του ισοζυγίου οφείλεται κυρίως στην μεγάλη μείωση των εισαγωγών λόγω της κατάρρευσης της εγχώριας κατανάλωσης.

4. Συμπέρασμα

Συμπερασματικά, η στρατηγική του Μνημονίου δεν αποτυγχάνει λόγω κάποιου σφάλματος στη γενική της λογική ως πολιτική απαξίωσης και καταστροφής κεφαλαίου, αλλά εξαιτίας του χρονικού της ορίζοντα και της έκτασης της καταστροφής των παραγωγικών δυνάμεων που απαιτείται για να είναι αποτελεσματική, κάτι που ιστορικά μπορούμε να πούμε ότι είναι υπεραισιόδοξο. Ο χρονικός ορίζοντας της δημοσιονομικής συστολής μαζί με τον δομικό μετασχηματισμό είναι υπερβολικά σύντομος ως αποτέλεσμα των πιέσεων που ασκούν οι ηγεμονικοί ιμπεριαλισμοί της Ε.Ε. οι οποίοι πιέζονται με τη σειρά τους από την γενικότερη εξέλιξη της κρίσης και την όξυνση των ανταγωνισμών με τα άλλα μεγάλα κέντρα του καπιταλισμού (ΗΠΑ, Κίνα, Ιαπωνία).

Το γεγονός αυτό δημιουργεί ένα κόστος περαιτέρω χρηματοδότησης της Ελληνικής οικονομίας που οι Ευρωπαίοι μέχρι πρόσφατα δεν φαίνονταν διατεθειμένοι να επωμιστούν και να αποδεσμεύσουν αρκετά κεφάλαια για διάφορους λόγους ενώ η πρόσφατη ανάσα, αν μπορεί να θεωρηθεί ως τέτοια η παροχή νέων δόσεων, δόθηκε μόνο υπό αίρεση και δείχνει απλώς να δίνει πίστωση χρόνου μέχρι τις γερμανικές εκλογές του Σεπτεμβρίου 2013.

Τόσο το ελληνικό όσο και τα ευρωπαϊκά κεφάλαια προσπαθούν να αποφύγουν την καταστροφή κεφαλαίου στην έκταση που είναι απαραίτητη για τη βιώσιμη ανάκαμψη της κερδοφορίας και το ξεπέρασμα της κρίσης. Αυτό σημαίνει ότι όλο το βάρος των προσαρμογών πέφτει πάνω στην εργατική τάξη και τα μεσαία στρώματα πράγμα που συνεπάγεται υποτίμηση της αξίας της εργατικής δύναμης σε περίπου τριτοκοσμικά επίπεδα και μαζική καταστροφή των μεσαίων στρωμάτων, βασικού μεταπολεμικού συμμάχου της ελληνικής αστικής τάξης. Είναι ένας μετασηματισμός που ξεπερνά κατά πολύ τα κοινωνικά και ιστορικά όρια του ελληνικού καπιταλισμού και γι' αυτό τον λόγο δημιουργεί στην ελληνική κοινωνία τις αντικειμενικές προϋποθέσεις μιας επαναστατικής διαδικασίας.

Βιβλιογραφία

- Weisbrot, M. & Montecino, J. A. (2012). *More Pain, No Gain for Greece: Is the Euro Worth the Costs of Pro-cyclical Fiscal Policy and Internal Devaluation?*, working paper, center for economic and policy research (cepr).
- Mavroudeas, S. & Papadatos, D. (2007). «Reform, reform the reforms or simply Regression? The “Washington Consensus” and its Critics». *Bulletin of Political Economy*, 1 (1), pp. 43-66.
- Mavroudeas, S. (2013). «Development and Crisis: The turbulent

course of Greek Capitalism». *International Critical Thought* (υπό δημοσίευση).

Palley, I. T. (2011). *The Rise and Fall of Export-led Growth*. Working paper no. 675, Levy Economics Institute.

Van Waeyenberge, E., Bargawi, H., & McKinley, T. (2013). «The IMF, Crises and Low-Income Countries: Evidence of Change?». *Review of Political Economy*, 25 (1), pp. 69-90.